

Festival priče-Zavičajne staze-Bihor 2015

*Univerzalne i zavičajne
refleksije u književnom
djelu Ismeta Rebronje*

Festival priče-Zavičajne staze-Bihor 2015

NVO Centar za kulturu ·Bihor· Petnjica

**UNIVERZALNE I ZAVIČAJNE REFLEKSIJE
U KNJIŽEVNOM DJELU ISMETA REBRONJE**

Radovi sa okruglog stola

Petnjica, 7. avgust 2015.

Priredio

Faruk Dizdarević

Izdavač

Centar za kulturu „Bihor“ Petnjica

Za izdavača

Urednik programa Festivala

Mirsad Rastoder

Dizajn i grafička priprema

Petar Vujović

Lektor

Rifat Kovačević

Stručni saradnik

Melita Rastoder Ljaić

Koordinatori

Mirela Kočan

Enver Rastoder

Tiraž

500

Štampa

DPC, Podgorica

Objavljivanje knjige podržao je Fond za zaštitu

i ostvarivanje manjinskih prava u Crnoj Gori

Bihorsko kulturno ljetno
Festival priče-Zavičajne staze-Bihor 2015

**UNIVERZALNE I
ZAVIČAJNE REFLEKSIJE U
KNJIŽEVNOM DJELU
ISMETA REBRONJE**

Radovi sa okruglog stola
Petnjica, 7. avgust 2015.

Priredio
Faruk Dizdarević

Centar za kulturu „Bihor“
Petnjica, 2015.

Predgovor

MIRSAD RASTODER

NAŠ ISMET?

Poštovani književnici, pozdravljam vas i zahvaljujem što ste se odazvali pozivu da učestvujete na ovom Okruglom stolu posvećenom književnom stvaralaštvu istaknutog pisca Ismeta Rebronje. Hvala vam što svojom imaginacijom podržavate namjeru *Festivala priče - Zavičajne staze* da inicira nova iščitavanja bogatog književnog opusa Ismeta Rebronje. Čudesnog stvaraoca čije djelo palimpsestno izvire iz bihorske prošlosti, a uvire u međunarodnu književnu baštinu. Ako se pažljivije pogleda, Ismet Rebronja je u svojim djelima veoma često govorio o svom zavičaju i ljudima u njemu, sa njihovim *sitnim događajima i krupnim brigama*, sa njihovim opterećenjima i radostima u sukobima da se osvoji pravo na život, ljubav, sreću, slobodu i parče hljeba.

Pjesnik, prozni pisac, esejista, antologičar, etimolog Ismet Rebronja, rođen je u Goduši 1942. godine, a preselio 2006. u Novom Pazaru. Kako je govorio, stihove je sastavljao od rane mladosti. Pored pisanja obavljao je i slijedeće društvene dužnosti: Bio je urednik u Radio Novom Pazaru i listu "Bratstvo" i urednik u novopozarskom Domu kulture, delegat Skupštine Zajednice kulture Srbije, predstavnik Udruženja književnika Srbije u Skupštini Kulturno-prosvetne zajednice Srbije, član Komisije za film i Komisije za književnost Zajednice kulture Srbije, član Upravnog odbora Udruženja književnika Srbije, član Saveta "Književne reči", član Saveta časopisa "Relation"...

No, naravno, osnovna okupacija Ismetova bila je književno stvaralaštvo. Ostavio je iza sebe obimno književno djelo od 14 štampanih naslova i obimnu književnu zaoštavinu u rukopisima.¹⁾ U svojim knjigama poezije: "Rebronja amalgamiše paganska i staroslovenska božanstva, rituale i mitologiju sa običajima, vjerovanjima i shvatanjima čovjeka u rodnom Bihoru." Naizgled jednostavno a vrlo duboko njegovo djelo prepleteno je simbolikom i filozofijom prastarih naroda, mitskih i inih bića, da bi nam ukazao na trajni svijet "novih pobožnika, novih ludaka".

Ono što čini njegove zapise dinamičnim jesu njegova raskošna retorika, simbolika, leksička i stilsko-poetička širina.

Mali smo da ga gnijezdimo među zavičajne pisce, ama dovoljno svjesni značenja istraživačko-književnog opusa Ismeta Rebronje. Ostavio nam je mnoga saznanja, poput ovog: *Bihor: Pehar./ Čaša, posrebren rog vola*. Tu je i ogledalo da se ne čudimo ko smo i kuda idemo:

1)Štampane knjige Ismeta Rebronje:

Knjiga rabja, pozija, MRZK, Pljevlja, 1972; **Izložba**, poezija, ZK, Novi Pazar, 1976; **Gazilar**, poezija, Nolit, Beograd, 1978; **Sreda i Sreda kći**, poezija, BIGZ, Beograd, 1983; **Paganska krv**, poezija, SKZ, Beograd, 1986; **Beli unuci**, roman, Prosveta, Beograd, 1986; **Keronika**, poezija, BIGZ, Beograd, 1991; **CI (101) priča**, proza, DMD, Novi Pazar, 1994; **Jesen praznih oraha**, poezija, Prosveta, Beograd, 1997; **Lirika** (sa Farukom Dizdarevićem), Izbor iz poezije Ilijasa Dobardžića, CK, Bijelo Polje, 2001; **Kad forminga ne dosvira**, poezija, Gradac, Raška, 2002; **Lattice primule**, Antologija poezije i proze Bošnjaka u Srbiji i Crnoj Gori, Arka, Smederevo, 2003; **Suze Lejle Šehović**, DK, Priboj, 2003; **Budi nešto da ne budeš ništa** (sa M. Kolaković) poslovice i izreke, AI, Novi Pazar, 2004. Posthumno štampane knjige: **Sinje more**, poezija, CK, Plav, 2006; **Pad Grčke**, proza, Koraci, Kragujevac, 2007; **Magnet i Algebra**, poezija, NB, Tutin, 2007. (prvo izdanje); **Nulla insula**, poezija-izbor, MRZK, Pljevlja, 2007; **Sokratov pas**, etim. eseji, Almanah, Podgorica 2009; **Magnet i Algebra**, poezija, CK, Bijelo Polje, 2010. (drugo izdanje).*Neobjavljene knjige:*

Etymologicon, etimološki rječnik; **Glava cara Nićifora**, roman; **Varoš sinova Abdulahovih**, roman; **Psi su najbolji ljudi**, sjećanja.

*Praheroji su u Bihoru,
Pražidajnici, prabjegunci,
Pravladari, pravelmože,
Sve je tu tako kako se ne može.
Iz pra početka došlo,
Niz pra početak se vraća ...*

U tom povratku osjetili smo smisao da iznova otkrivamo možemo li preći na Ismetovu stranu, i cijelu priču naslovili - ***Univerzalne i zavičajne refleksije u književnom djelu Ismeta Rebronje.***

Spoznali smo da djela ovog velikog književnog stvaraoca i intelektualca iz Bihora prvenstveno imaju opšti kulturološki značaj, što su odavno uvažili u akademski moćnim sredinama, a vrlo nehajno u Crnoj Gori, Sandžaku i, naravno, Bihoru. Možda i zbog toga što sa Ismetovim pismom nije lako razgovarati. Ono traži otkrivanje znakova, sve dublje zapretanih pri svakom novom čitanju, jer se njegova potraga za smislom riječi ne završava objašnjenjem već podsticanjem imaginacije za visoko sofisticiranu nadgradnju. Drugi povod može biti i to što Rebronja nikoga nije štedio, pa ni sebe. Na njemu svojstven način suprostavljao se ljudskoj gluposti kao opštem zlu, zbog kojeg su u opasnosti cijeli narodi:

*Bio jednom jedan narod,
A sad tako više nije,
Kao kad se talas na brod
Sruči, mornare da prekrije.*

Pjesnik u svojim knjigama priziva Homera i Herodota, Euripida i Seneku, Jesenjina i mnoge druge istorijske ličnosti

kao sagovornike i svjedoke o neminovnosti ljudskog toka u kojem će se tražiti i nove generacije čitalaca. Jer Ismet je veoma dobro znao da se sadašnjost očitava iz priča iz davnina.

Nažalost, danas i do onih štampanih knjiga Ismeta Rebronje vrlo se teško dolazi, nema ih u knjižarama, bibliotekama, osim rijetkih, pa bi valjalo štampati nova izdanja, a iz zaostavštine, prije svega, njegovo ključno djelo *Etymologicon*. I za to, i zbog toga nam treba cjelovitije sagledavanje literarnog opusa ovog izuzetnog književnog stvaraoca. Jer svojim specifičnim poetskim nijansama, neponovljivim iskazom i sugestivnošću besumnje zaslužen ulazi u red najboljih književnih stvaralaca ovog podneblja, a, držim, i šire.

Pošovana gospodo, uvjereni smo da će vaši prikazi na današnjem Okruglom stolu dobroano odškrinuti vrata dublje analize pojedinačnih djela Ismeta Rebronje, koja zaslužuju posebno mjesto u sehari, među draguljima trajnih vrijednosti naše kulture. Zahvaljujemo se svima, a posebno Faruku Dizdareviću koji je dao nemjerljiv doprinos u pripremi i realizaciji ove ideje, sa nadom da će zajedno sa Nadijom Rebronja prirediti još neke knjige iz Ismetove rukopisne zaostavštine, na radost poštovalaca ove nezaobilazne literature.

Prisustvo uvažene profesorice Rebronja, riječ zahvalnosti u obraćanju učesnicima i organizatorima skupa cijenimo kao važan podsticaj za budući kontinuitet razgovora o Ismetovom djelu.

Zbornik vaših saopštenja koji ćemo štampati neka bude pozivnica za obilježavanje desete godišnjice od Ismetovog odlaska iz ovozemaljske surove realnosti, i našeg povratka njegovom stvaralaštvu. Neka bude poziv čitaocima da čitaju Ismetovu književnost bogatu slojevi-

ma sandžačke tradicije, značenjskim sredstvima vremena kojega se sjećamo i vremena u kojem živimo, i malopoznatih praslovenskih, grčkih, orijentalnoislamističkih svjetova i šara, i mnogih nacionalnih i opštekulturalnih zaboravljenosti s kojima, iznenađeni i zadivljeni, iznova uspostavljamo dijalog. Taj dijalog bi bio potpuniji ako bi se skorije realizovalo štampanje njegovog etimološkog rječnika. Po ocjeni kompetentnih sagovornika, Ismet Rebronja se godinama, jedini na ovim prostorima, bavio etimologijom saglasno modernim principima ove nauke. U njegovoj književnoj zaostavštini je rukopis koji je naslovio sa **Etymologicon** koji sadrži blizu 2.000 odrednica. Štampanjem ovoga djela pružilo bi se stručnoj javnosti izvanredno zanimljivo i korisno štivo, a time bi se, da još jednom kažem, na dostojan i kompetentan način obilježila godišnjica njegove smrti.

Petnjica, 7. avgusta 2015.

*

BIHOR

Ćamilu Sijariću

I

*Putnik bez kaputa
To je. Vuk kraj ćurke
koja bere pored puta
Ćaj i šipurke.*

*To je divlje saće,
Obad što satire goveda,
Samari, praće,
Snijeg, cvijet, helda.*

*Bihor: dijete s jeseni
Neoprano od pekmeza,
Slam ženi da se štene,
Teletu zategnuta veza.*

*U vrtu krtice. Slana
Već ubila mak, šaraljke.
Proboden vol, crvi, rana.
Na pragu žene karaljke.*

*Kroz Bihor: močila, peraljke,
Suša, jesen, sve prašno,
Ćirameti, šibicari, varaljke,
Znalci dlana, izváráno brašno.*

II

*U Bihoru: zabrađene divokoze,
Na šamiji oje,
Tufne, kite u roze,
Zvijezde žute, žuće proje.*

*Metle, breze, brezove boze,
Uspomene, slike i mornari,
Na dušeku sve tri koze,
Nijedna skozna da se ojari.*

*Uveličane slike,
Fotomontaža košulje,
Nacrtnan brk otprilike,
Po slici muhe, prosuto ulje.*

*Neko krevet ukrao,
I snahi gurabije,
Na nebu orao
Dvije zmije bije.*

*Bihor: tamo gdje slijep Ramo
Broji noge belouške,
Tamo gdje samo
Kokoš nema peruške.*

III

*I tamo gdje pohodžica piše
Mastilom od krvi kokoške
Da mine suša, stignu kiše,
Zabreknu tronoške.*

*Bihor: gdje se ponjavi utke
Dukat, gdje su šljive taze,
Staze, gdje piju surutke
Kad idu nekom na dženaze.*

*Gdje marva goni brava,
Gdje je izlizana reza,
Gdje godišnje svakom krava
Pojede gaće, košulju od beza.*

*Gdje lovac ne ulovi,
Gdje kaišom mere zmiju,
Gdje su isto svrake i orlovi,
Gdje imaju kusu bedeviju.*

*Gdje kuga krov digne,
Kiša u brašno ulije,
Gdje bonik svu noć ne stigne
Da se ženi skine s terapije.*

IV

*Bihor: gdje kraj gladnog pseta
Krpe bakrača gabelji,
Protočali sudovi ko rešeta,
Gde se gazda u kaci prdomelji.*

*Gde se spava iza roja
Na strizama, preko maha,
Gde je lijek karaboja,
Prazan dućan a kod Jaha.*

*Gde nešto mrda u lobodi,
Možda žena svima kriva,
Što ništa neće da rodi,
Ni zelje, raž, ni kopriva.*

*Bihor: tamo gdje zimuje zima,
Gde su krali od šatora krilo,
Gde samo Ćazim kantar ima,
A Zeno ni zumbu ni šilo.*

*Tamo gdje pijuče pile,
Gde u kapi mlijeko vare,
Na slami spavaju vile,
Kći gdje je lijepa ko jare.*

V

*Odaje bez komore,
Brašnjenici s tri krompira,
Pite, uz kore s homore,
Za komite ili komandira.*

*Tamo gdje s šume gavra gače
Na miris vrućeg kolača,
A u kući žar s pogače
Razgrću mimo sača.*

*Tamo gdje daju i popu i hodži,
S đavolom kruške sade,
Gdje se noću na rogodži
S vragovima klade.*

*Bihor: tamo gdje na Lađevcu,
Uz Ladine procesije,
Još se lomi vrat pijevcu,
Od Peruna đavo krije.*

*Bihor: bez rukava i bez jake,
Na olovu slivena strava,
gaz niz luk, kroz sokake,
Pruće, iz groba trava.*

VI

*Ni šumar da konači,
Mogu viděti da nema gaće
Dok državne pantolone svlači,
U Bihoru i država bez plaće.*

*Vaške, vasike i jare,
Divlje pčele iza krina,
Na plotu vuna, krpare,
Varana vlast i carina.*

*Pojila, makve,
Drenine, vid kroz tmuše,
Sloveni, rimske aque,
Stado, ovce, krdo buše.*

*Bihor: i đaci obučeni
U polovne bluze za portire,
Tek s cokule zaručeni
Kad odlaze na kvartire.*

*U Bihoru tanko, sve o koncu,
I zečevi jedva skaču.
U Bihoru: govno lovcu u loncu
I hajkaču u bakraču.*

VII

*S jeseni, i kad je zima,
Ko mašina koja šije,
ko bijelo rublje s lima,
Ide Bihor do čaršije.*

*Jedan jaše magare,
Sišo bi i on s haše
Da kupi iz kaveza are,
Al nema noge da sjaše.*

*Neko već pivo muze,
neko puši s tajnog vrta,
Neko se čudi na bluzi meduzi,
Neko trči poput hrta.*

*Vraća se Bihor iz Berana,
Ko da gazi mrtvu zmiju,
Na peti mu podboj, rana,
Pijan, sa mukom pio rakiju.*

*Neko javlja ispod duda:
Kupljene su Karenfili oje,
I kilavcu utege za muda,
I jedna kašika za troje.*

VIII

*Jedan okumio kralja,
Neko od države kože krije,
Jedan ubio mečku, i ko pralja,
Plakao na sudu kod sudije.*

*Bihor mali, a velike priče,
U Bihoru kuso, neveselo,
Smijeh kad vol riče,
Kad je crno vidi se bijelo.*

*Bihor, šiljak za vreću,
Vidi noću, sa šilom u ruci,
kojim drumom vuci kreću,
Usmen Bihor, usmeni i vuci.*

*Vazda Bihor u bihorskoj vėri,
Nikad državi na listi,
U Bihoru: druidi, Homeri,
Nekad samo fatalisti.*

*U Bihoru, svi dokarja,
Subotom su za Berane,
Da prodaju kozu, jaja,
Od goluba il od vrane.*

(1974/1994)

Saopštenja

RADOMAN ČEČOVIĆ

O POEZIJI ISMETA REBRONJE

(udaljavanje-približavanje-udaljavanje)

Ne znam, zaista ne znam, odakle bi bilo potrebno početi sa približavanjem pročitanoj, pa da se umjetnički tekst, i sve njegove značenjske mogućnosti, dakle sve njegove „simbolike“, pojasne i dojasne znatiželjnom publikumu, koji nestrpljivo, kao što je red kada je publikum u pitanju, čeka da čuje ono i o onome što ni samom tumaču, ponekad, bogami, nije jasno. Govoriti o pročitanoj ne znači samo, ili ne bi trebalo da znači samo, prosuđivanje i suđenje tekstu, već ako je to ikao moguće i odgonetanje samog fenomena umjetničkog. A to, složićete se, nije lako, ako je upošte i moguće. Jer govoriti o umjetničkom, pjesničkom umjetničkom, uvijek isklizava u zabavljanje se naslutima onoga što ostaje kada se raščine formalne, estetske i ideološke strukture koje tekst čine vidnim, materijalnim faktom, odnosno konkretnim predmetom nad kojim se sa manje ili više uspjeha mogu vršiti interpretativni eksperimenti. Zato pjesma, ako je pjesma, gotovo uvijek ostane u čitanju, nedokučiva i van ograničenih mogućnosti analitičkog diskursa.

Govoriti o lirici (termin lirika ima mekotu romantičarskog zanosa) Ismeta Rebronje podrazumijeva i govor o samoj biti pjesništva, za kojom je ovaj, slobodno se može reći najostvareniji sandžački pjesnik, tragao preko četrdeset godina, napisavši nekoliko stotina tekstova

neupitne umjetničke vrijednosti. Takođe, govoriti o Ismetovom pjesništvu, podrazumijeva i veoma zahtjevan posao, jer Rebronjina poezija sublimira ogromno znanje u jeziku i o jeziku, pa se i od onoga koji je tumači zahtijeva da svaku riječ, koja nikada slučajno ne zauzima mjesto na kome se nalazi, po sto puta okrene i obrne i dobro prouči, jer se može pokazati kako je baš ona čvrno mjesto pjesnikovog odnosa prema svijetu. Svakako treba imati na umu da smisao umjetničkog teksta nije isključivo u riječima već uvijek u sebe uključuje i značenja koja im pridaje tumač, pa tumačenje pjesme postaje, zapravo, njen smisao. Tumačenje ili tumačenja pjesničkog trebalo bi da registruju i objedine sva moguća značenja koja su skoncentrisana u simboličkom potencijalu koji opet postoji kao duhovna tvorevna, tj. fenomen konstituisan u okviru kulture u kojoj djeluje kako pjesnik tako i njegov interpretator. Zato je i nemoguće ući u avanturu desimbolizacije bez veoma dobrog poznavanja kulture u kojoj funkcionišu konkretni simbolički obrasci.

Ako bi pokušali, a ovaj skromni interpretativni smijelac nije ništa drugo do pokušaj, da markiramo i kako tako odredimo neke od osnovnih principa na kojima počiva Rebronjino „pjevanje“, na prvom bi se mjestu svakako našao princip komunikacije. Odnosno permanentnog dijaloziranja sa nasljeđima (kulturološkog tipa) inkorporiranim u gotovo svaki segment njegovog stvaralaštva. Zato se i komunikativni proces usložnjava do mjere univerzalne simbolike. Usložnjavanje i uobličavanje se ne odvija na jednom nivou već se proces komunikativnosti realizuje na nekoliko ravni.

Drugi dijaloški nivo ostvaruje se u prostoru ličnog iskustva. I uslovno bi se mogao nazvati egzistencijalni. A

taj prostor opredmećen je svijetom ili bolje reći nadsvijetom čiji se konkretan realitet nalazi u Bihoru, mjestu odakle se prstom može dotaći nebo. U odgonetanje tog prostora Rebronja ne ulazi sa ambicijom opisivača, jer opisati prostor uvijek znači zadržati se na eksterijerskoj deskripciji, na ljušturi plitke pejzažne estetike, već se Bihor odgoneta iznutra, sa pozicije kolektivnog iskustva, prerastajući nivo pojedinačnog i lokalnog, uspostavljajući tako simboliku univerzalnog. Najupečatljiviji primjer za ovo tvrđenje nalazi se u pjesmi „Tek rođen čovek“ (1972):

*U žitu kolevka
Majka žnje
Crno se svija
Već spava
Samo repom dodiruje usne
Dete misli
Majka sisu prinosi
I spe
Zmija i dete
A majka žnje*

Naslov pjesme u prvi plan postavlja opštu kategoriju, zao bilazi pojedinačno i striktno imenovano. Čovjek je rođen, nebitno gdje i kako, ali je tu, na početku života. U kolijevci ne njegovoj, već svih ljudi. Uljuljkan i očigledno bezbrižan. Kolijevka je u njivi, žitu, zreloom, zlatnom, pandan rajskom vrtu. Majka-bog je pored njega, zanesena žanje. To nije samo majka to je i pramajka svih majki. Majka koja rađa i koja rod zemlje sabira. Prva dva stiha kazuju vitalizam prostora. Ništa ne upućuje na zlo koje polako puže uz kolijevku, i crno svija, dok dijete-čovjek, ili di-

jete-prvi čovjek, već spava. Zmija-zlo, slutnja fatalnosti koja je u kontrastu sa vitalizmom prostora, se uspinje, i svija kraj djetetove glave. Dijete ne otvara oči. Uljuljkano, bezbrižno, u zlatu pšenice, pored majke kao pod milošću boga zaštitnika, usniva i misli, kako majka prinosi sisu da ga nahrani. Možda usniva sa osmjehom, uspavano reskim ritmom srpa. Zmija, koja je možda babinski dar nekog sveprisutnog demona smrti, takođe spava, na djetetovom uzglavlju, u kolijevci. Pjesma je svedena, redukovana do nužnosti. Leksički materijal je do te mjere selektovan da viška nema. Čitava drama života, odnosno rođenja za ovakav život je tu. Dvije cjeline: majka koja žanje žito i dijete u kolijevci na čijem uzglavlju spava zmija, se stapaju u jednu, finalnu i zlokobnu sliku objedinjenu u snu djeteta i zmije. Kobni dar će dijete pratiti tokom varljivog života. Biće to dio čovjekovog nasljeđa, njegove neminovne prolaznosti. Bez obzira što smo u prostor pjesme uvedeni kroz arkadijsku sliku zrelog žitnog polja, taj prostor svakako nije idealizovan logikom arkadične utopije već je od samog početka, od samog rođenja, mjesto koje prijeti, spleteno u crno, što se uspinje i savija oko glave. Nije ova zmija ekvivalent starozavjetnoj zmiji koja će dijete-čovjeka kao edenskog čovjeka upoznati sa onim što ne bi smio da zna. Ona je energija Tanatosa. Koliko životna snaga toliko i prijetnja životu. Ona je glasnik smrti koji čeka znak. Rep zmijin nalazi se na ivicama djetetovih usnica. Samo fali njen ugriz pa da krug bude potpun, jezivi urob-orus koji obavija drvo života i sve svjetove, jedući svoj rep kao simbol življenja i ponovnog rađanja.

Treći dijaloški nivo poezije Ismeta Rebronje ostvaruje se u sveri savremenog, i to kao intelektualni i umjetnički odgovor na pitanja koja nameće svakodnevice. To su

najčešće jetki, vispreni komentari na devijacije u prostoru društvenog miljea, na kojekakva iskliznuća u sferi etičnosti i ljudskosti, na necivilizovanost i primitivizam koji jednog trenutka postanu toliko vidni da pjesnik htio to ili ne mora preuzeti ulogu angažovanog komentatora, i tako pokušati, ako ne da mijenja, ono bar da razobliči obrazine pod kojima opstaju vješto skrivene laži i paralaži. Međutim, nijednog trenutka Rebronjin dijalog sa stvarnošću ne ide u pravcu otvorenog sukoba i eksplicitnog obračuna, kojim bi se rizikovao panfletizam i jalova pedagogija, već je uvijek ispoštovan estetski princip pa je svaki komentar dat kroz formu veoma uspjele umjetničke reakcije. Ono što ovaj dijaloški nivo čini posebnim u odnosu na ostatak njegovog stvaralaštva jeste primjetno prisustvo specifičnog oblika komike i komičkog. Naime, humor je jedan od osnovnih sredstava razgradnje onih struktura koje se nameću kao važeće i jedine u sistemu poremećenih vrijednosti i odnosa. Smijehom se reaguje na negativne pojave ne sa tendencijom da se promijene, jer onaj koji se smije zna da je njegova snaga premala za tako nešto, već da se otrpe kao neminovnost koje je krivo vrijeme izrodilo, i vaspostavilo za važeće i jedino moguće. Kao indikativan primjer za ovo navodimo pjesmu „Škola“ (1969).

*Imali smo jednog imali
Imali smo jednog koji je
Velike škole izučio
Škole velike*

*Mi toga nismo poslali
Da škole velike izučī
Već na trg stoke
Tri ovna da proda*

*Posle godinu dana
Vrati se on posve
Drugi čovek
Naučen svemu*

*Pokaza fotografiju
Kako je na crnoj tabli
Belom kredom napisao
0+00=000*

Nebitan je kontekst koji je autoru poslužio kao moguće polazište za nastanak ove pjesme. Jer pametar koji sabira nule posledica je kao i onda tako i danas društvene klime u kojoj su večernje školi, kojekakvi kursevi, tvorene i krivotvorene diplome, sa trgova marvenih, kupljenih za tri ovnujska roga, obezbjeđivale statuse i položaje, privilegije i kape državne. Nije namjera pjesme da se njom izvrgne ruglu taj jedan koji je za godinu dana pokupio svu pamet, nego da se u prvi plan istakne pluralni subjekat mi, zdravomisleći kolektiv, koji vidi i zna, i veoma dobro ocjenjuje i znanje i sposobnosti.

I eto tako, na kraju ovog više nego skromnog osvrta na neke od specifičnosti pjesničkog izraza Ismeta Rebronje, ostaje mi samo da naglasim kako je ovo djelo već odavno spremno za mnogo ozbiljnije i mnogo studioznije iščitavanje. Djelo koje stoji između srpskog, crnogorskog i bosanskog književnog korpusa, samosvojno i originalno, kao što je bio i njegov autor. Hvala vam za pažnju.

*

SCLAVINICA

*I večeras će kiša
Il me možda oko vara
Al zbilja čujem kreću konji
Topot Slovena zvižd Avara*

*Već kradu brašno sa Tirosa
Celo leto su bez prosa
Jedni zaspali kraj ovraga
Drugi spasavaju srnu od Istrosa*

*Pčelar zabrinut zbog divizme
Kravaru ne sme u čamac krava
Vozaru u vodu pala kapa
Jedan suši odeću od svežeg lava*

*Jarad tek uhvaćene koze
Runa štenad mačkine okote
Seme prosa srpove
Natovarili na leskove plote*

*Nose vrč bakar i bakrač
Jedni trče drugi stižu kozu
Prosulji hmelj za vukom
Menjaju so za lan a kupine za lozu*

*Malopre smenili vođu
Ne znaju ko njima vlada
Pred njima kozja stada
Na jarcu boginja Lada*

*Rasula se po polju platna
Kroz vatre ratne varke
Uz ugarke plode Slovenke
Sa Slovenki skaču na Avarke*

*Spavaju na jezeru na bregu
Uz stog uz dva pruta
Pijani u Svetom Gaju
Budi ih boginja Boruta*

*Krenuli oštrači strela
S njima kozar Buga
Da skinu koru Svetom Hrastu
Psuje Perun iz božjeg luga*

*Ah kakvih pasa slovenskih
Kakve li za bogove štete
Govori pralja Sunca
Perunova majka Perkuna Tete*

*A ratar Hval kod Soluna
Izorao boginju Geju
Pa u monoksilu otima
Grcima ogrlice po Egeju*

*Niz Istros na stablima
Stižu Jezeriti do polisa
Grkinjama ližu dojke kao štenci
Jedni sred purpura zaigrali klisa*

*Avarski han plodi dve Slovenke
A slovenski knez u žitu Avarice*

*Ratnici siluju božicu
Još se u Solunu čude ptice*

*I boginju Niju Držačicu
Obljubiše u rasulu Avari
Pristigoše s phallusom Grci
Gori Grci no varvari*

*Sloven Dabiživ a orač
Bivši strelar i varvar
Moli boga Svaroga
Da do žetve ukine svar*

*Beli se Gordoserba
Primiče se stražar vepru
Pade dažd po Opsikionu
Gasi se svitac u Dnjepru*

*S boginjom vimena u krilu
Vrač jedan il pesnik na Limu
Spava kao ribar uz vatru na Baltiku
Čekajući balkansku zimu*

(1990)

Dr LJILJANA PEŠIKAN LJUŠTANOVIĆ

BEZDOMNIK

Šta je život, prazna slama
Pas beznogi za srnama

(Ismet Rebronja: *Ahmedu Gurbi*)

Testametarna zbirka Ismeta Rebronje (1942-2006) *Nulla insula*, nastala sabiranjem već objavljenih pesama (izmenjenih i neizmenjenih) i onih novih – oblikovana je kao potresni disput sa samim sobom, vlastitom poezijom, vremenom i njegovim istorijskim i ljudskim stranputicama i sunovratima. Ova zbirka nije ni mišljena ni sačinjena kao antologija – konačna, svečana i ulepšana, pomalo ukočena slika pesničkog lika – već kao osobena hronika vlastitog stvaranja: „Ovo nisu ni sabrane niti izabrane pjesme već je to hronika moje poezije od 1959. do 1999. godine“ – kaže sam autor u *Apendix-u II* zbirke, otkucane na pisačkoj mašini neobičnom, arhaičnom krasnopisnom latinicom.

Mogao bi se verovatno sačiniti estetski koncentrisaniji, zavodljiviji, na prvi i površni uvid reprezentativniji antologijski izbor poezije Ismeta Rebronje, ali on ne bi imao ovu neopozivu, duboku ličnu i opšteljudsku težinu i istinsku ozbiljnost koju nosi ovako obilkovana zbirka. Svoju zapitanost nad fenomenom pevanja, onu pomalo mrgodnu nedoumicu šta nagoni ozbiljnog čoveka da „sastavlja pjesmice“, zapitanost pred prirodom zaljubljeničke vrućice koja prethodi stvaranju pesme 1) – pesnik nastavlja kao diskretno, prikriveno, ali veoma značajno autopoetičko traganje, čiji je važan korak upravo

1) „Znam da sam morao pisati, a zbog čega ne znam“ – Ismet Rebronja, *Apendix II*.

ova posljednja, posthumno objavljena, namenjena zbirka.
2) Svome budućem čitaocu Rebronja ne nudi odgovore i izlaze već nedoumice, dileme i aporije.

Sabirajući različite teme i forme svog četrdesetogodišnjeg pevanja – Ismet Rebronja ovom zbirkom ostavlja u amanet nesentimentalan, suštinski uozbiljen uvid u najznačajnije odlike vlastitog pesništva i svog poimanja poezije, istorije i sveta. Na naslovnoj stranici zbirke ocrtan je nizanem godina, od 1959. do 1999, osobeni peščanik. Gornju i donju stranu ovako ocrtane figure zatvara reč *poezija* – napisana s leva na desno i s desna na levo, kao da se i ovom grafičkom domislicom ukazuje na osobenu ponovljivost, cikličnost pevanja, pesničkih tema i motiva i njihovo osobeno izmicanje, osipanje i prelivanje, poput struje peska u peščaniku.

Sam naslov zbirke – *Nulla insula* – pesnik dvostruko tumači, neutralnim prevodom „nijedno ostrvo“ i bolnim, ličnim „bezdomlje“. Ovo tumačenje uvršteno u rečnik zbirke svedoči o tragičnoj izolovanosti i duboko paradoksalnoj poziciji autora. Suštinski vezan za rodni prostor, jezik i ljude, trajno okrenut traganju za vlastitim iskonom i njegovim poetskim šiframa, on je, suočen s našim potonjim rasapom, došao do pozicije apatrida, koji s bolnom ironijom odgovara na moguće pitanje ko je: „Ja znam šta jesam, ali mislim da sam Samojed. Ne onaj što sam sebe jede, već onaj iz Sibira. Tu mi je najtoplije. Toplije nego u nekoj antologiji koju sastavlja neki antologičar, kao onaj što mi jednom prilikom *memento mori* ispravi u *momento mori*“.

2) Zbirka je objavljena 2007. godine kao izdanje Međurepubličke zajednice za kulturno- prosvjetnu djelatnost sa sjedištem u Pljevljima (Ismet Rebronja, *Nulla insula*, predgovor (*Bezdomnik*) Ljiljana Pešikan-Ljuštanović, Međurepublička zajednica za kulturno-prosvjetnu djelatnost, Pljevlja, 2007.

Iz ovog osećanja proteranosti, obezdomljenosti u zlom vremenu, ističu neki od estetskih i emotivnih vrhunaca zbirke *Nulla insula*. Potresna slika izbegličkog autobusa u pesmi „GŽ 534 75“, ostvarena sugestivnim gomilanjem besmislene, „neprave“, pomoći i izostavljanjem glagola:

*Narod se kupi oko GŽ.
Ko Jupi, kolu. Gaće, jastuk.
Keks. Mlijeko. Banane. Naranče.
A jedan će: - Ovo nije pravo,*

prerasta u dijalog sa Šantićem, poentirajući pesmu gorkom, ironičnom parafrazom čuvenih stihova:

Ne ostajte ovdje, ne idite tamo,

iz koje veje nemoć i beznade pesnika koji više nema i ne zna prave reči. Pesnika koji se u „Putu na Olimp“, jednoj od poslednjih pesama zbirke, suočava sa sumnjom u smisao i opstanak jednog od temeljnih simbola vlastite poezije:

*Je li Olimp ko sa rafa
Zarđala šitka igla,
Izvetreo kao kafa
Bez poklopca što je stigla.*

.....

*Je l' to stigla zadnja mera,
Ruši li se jutros stenje
Sa Olimpa na Homera.*

Simboli antičkog sveta, za kojima Rebronja traga tokom celog svog pesničkog života, nadrastaju u ovom prožimanju antičkog i modernog sveta puku ornamentiku učene poezije.

Stapajući ih sa čulno-konkretnim slikama svakodnevice, pesnik ove simbole čini živim, prisutnim i bolnim, ugroženim delom vlastitog bića. Tako se, u ciklusu od deset pesama „Amores“, upitanost o smislu i mogućnosti ljubavi traži u preplitanju antičke simbolike – srušena Troja, Ija, i „barka s Ponta“ – sa svetom pesnikove svakodnevice – žutim mravima koji se s jeseni „sklone s trotoara“, poništenom markom, urgent-poštom, gluvim zaletem fronta „gde se ljube kućine i trice“.

Ipak, ova testamentarna zbirka ne okončava se isključivim pesimizmom. S osećanjem duboke ugroženosti i doživljajem sveta kao opakog prostora u kome na pesnika, „sad već starca“, „ko na zmiju u grohotu“ bezimena porota baca kamenje („Amores“), susiće se, u poslednjoj pesmi zbirke („Život“), posvećenoj, ne bez razloga, Sergeju Jesenjinu, gotovo dečja zapitanost nad nerešivim čudom života i spoznaja njegove duboke, obećavajuće tajanstvenosti:

*Je li život list sa blitve,
Il' okruglo kao lopta,
Il' neshvatljiv ko s molitve
Drevni jezik kleru Kopta.*

*Je li život list sa blitve,
Il' okruglo kao lopta,
Il' neshvatljiv ko s molitve
Drevni jezik kleru Kopta.*

Koptski sveštenik što čita molitvu na drevnom jeziku koji više ne razumeju ni on ni njegova pastva, provlači se kroz Rebronjine pesme i kao metafora pesnika, kojeg vlastiti poetski jezik prožima i nadrašta.

Iako ne koketira s citatnošću kao tipičnom strategijom moderne poezije, Rebronja već u svojim prvim pesmama vaspostavlja osobeni dijalog s usmenom i pisanom tradicijom prostora u kome stvara. Njegova pesma „Smrt pijetla“ nastala još 1959, uspostavlja dijalog s dva u tom trenutku najzančajnija i najosobenija moderna srpska pesnika – s Miodragom Pavlovićem i Vaskom Popom. Slično smrti Pavlovićeve kokoške u pesmi „Na smrt jedne koke“, smrt petla postaje simbol umiranja uopšte:

*Umrla je mala zora
S raširenim krilima
K izbljedelom nebu...*

Istovremeno, personifikovani predmeti – male kutije koje „napunjene mirisom/ iz sanduka kukuriču“ – nesumnjivo ostvaruju saglasje s Popinim svetom oživljenih predmeta. Mitološki podtekst pesme – smrt petla, sunčane ptice koja tera demone noći, kao smrt zore – nagoveštava osobeni dijalog s drevnom usmenom tradicijom koji i inače obeležava ukupno Rebronjino pesništvo.

Ovaj diskretni, ali trajno prisutni, dijalog s prethodnicima neprestano traje. Trešnja iz detinjstva, jasno ukorenjena u mitizovanom prostoru rodne Goduše, načas postaje ona zavičajna trešnja iz „Sumatre“ Crnjanskog, čiji se plodovi rumene poput zrna korala iz dalekih mora. Kod Rista Ratkovića morem teče Lim. Kod Rebronje, iz osobene perspektive brđanina, Lim je i reka

i more, iskonska velika voda, granica među svetovima. Limske su „lađe uklonjene, lađari zaspali“, ili, pak, „otišli na more“ i pesnik se pita:

Ali kako da pređem Lim.

To more morsko.

To čudo svetsko.

Taj Lim.

Tako se u jednom od nesumnjivih pesničkih vrhunaca ukupnog Rebronjinog pevanja ponovo potvrđuje Eliotova predstava o tradiciji kao osobenom saglasju među pesnicima.

Obraćajući se šejh Mehmedu iz Užica, „kojega je beogradski paša gonio, a pečki pogubio“, Rebronja kao zajedničko iskustvo artikuliše sukob poezije i političke moći:

Zalud knjigom na vezira,

Zalud pero, uzda, haše,

Zalud glavi iz vizira.

Isti ološ kida slamku,

Isti ološ noću prede,

Iza noći suče zamku.

Vremena su se samo prividno promenila, jer „i sad isto: sve je ništa“. Slični nihilizam, intenzivan doživljaj ništavnosti i prolaznosti sveta, Rebronja deli i s Ahmedom Gurbijem, mistikom i dervišem:

Ovaj svijet prazna slama,

Pas beznogi za srnama...

Istovremeno, pesmu posvećenu Gurbiju možemo čitati i kao pesnički dijalog s Momčilom Nastasijevićem i njegovim sputanim lovcima, koji „love, a ulovljeni“.

Naročito važan poetski dijalog Rebronja uspostavlja s usmenom tradicijom rodnog Bihora. Ovaj dijalog može se pratiti od rane pesničke slike trešnjice iz zavičaja:

*Nakon onog behara
Zelene se glave,
A onda, kao da je pohara,
Zmija krene iz trave.*

koja stapa sećanje iz detinjstva s drevnom slikom sveta i predstavom o kosmičkom drvetu na kome se odozdo na gore raspoređuju „zmija, mi i tice“.

Rodni Bihor, usmen poput vukova i ljudi koji ga naseljavaju („usmen Bihor, usmeni i vuci“), od pesničkih početaka Ismeta Rebronje izrasta u izvor, gospodara i roba vlastitog jezika. Poput neke od usmenih pesama s Rebronjinih rodnih prostora, zazvuči rana, prividno jednostavna pesma-brojanica „Šta kome pripada“:

*Pazaru Novome: čaršija,
Kolašinu: voda,
Rožajama: drvo,
Pešteri: ovca,*

*Kladuši: gudalo,
Bihoru: zbor o
Čaršiji,
Vodi, Drvetu, Ovcu,
Malinu,
Halilu gojnom,
Muji mujnom,
Talu talnom.*

To bihorsko, zavičajno gospodarenje zborom, višestruko je. Iz zavičaja se u Rebronjinu poeziju preliva drevno mitsko predanje, sećanje na srednjovekovnu prošlost i sultanske zemane, ali i tragikomične slike mučne sirotinjske svakodnevice. Isuviše ponosni da bi pred gostoljubivim strancima „ispod planine“ priznao da pod pantolonama nema gaća, Zito bira smrt u planini iz čega se, opet, rađa gorka poslovice, koja smrt pojedinca pretače u zbor o svima: „Da je Zito imao gaće, ne bi Ruto u smetu našao praće“ ...

Zbor jeste mera postojanja. Na dalekim galicijskim ratištima, Englezi će u visokom i mršavom bihorskom đurumliji 3) Rešu Duroviću i njegovom niskom, okruglastom pratiocu Smaju prepoznati „priču o pustolovnom Kihotu/ i trbuljatom Pansi“, i to će Rešu „kraj mora misirskog“ spasti glavu. Ali kada Smaja odnese Ibar:

Bez svjedoka u Bihoru

Niko nije povjerovao

Rešu da se vratio,

A tako je i ostalo.

(„Portret Reša Durovića“)

Te bihorske priče koje grade svet, sabiraju se u jednoj od temeljnih i najdalekosežnijih metafora Rebronjine poezije – u „Kazivaru“. U istoimenoj pesmi iz 1972, Kazivar je knjiga-svet, „Alef“ 4) koji sabira znanje o svima:

3) Gönüllü adam (turski) – dobrovoljni čovek, dobrovoljac

4) U Borhesovoj kratkoj priču „Alef“ je žiža koja sažima prostor sveta i pripada pripovedačevom poznaniku Karlosu Arhentinu Daneriju: „Objasnio mi je da je Alef jedna tačka u prostoru koja sadrži sve ostale. – Nalazi se u podrumu ispod trpezarije“... (H. L. Borhes, *Kratke priče*, izbor i prevod sa španskog Krinka Vidaković Petrov, IRO Rad, Beograd 1979, 86-101).

*Pođosmo prema stadima
Stranac se s mesta
Ne miče
Čita Kazivar
Sve o nama zna*

U pesmi „Tajna knjiga“ (iz 1994. godine) Rebronja se ponovo vraća pevanju o Kazivaru. Za razliku od sažete, moderne fature prve pesme, ispevane u belom stihu, bez znakova interpunkcije i s maksimalno sažetom naracijom, „Tajna knjiga“ je ispevana u osmeračkim katrenima, povezanim ukrštenom rimom (a-b-a-b) i naglašeno je narativna. Vlasnik Kazivara više nije tajanstveni neznamac, već znan i blizak čovek – Rustem Šabotić:

*Znam ga ko vrt ispod kiše
Znam lice, drehe, znam Rusta...
Znam ga ko vrt ispod kiše
Znam lice, drehe, znam Rusta...*

Ako bilo ko drugi – čovek ili ptica – dotakne knjigu, ona će nestati. Istu priču Rebronja će ponoviti u „Rečniku“ na kraju zbirke, s pregnantošću usmenog predanja:

„Rusto Šabotić iz Bihorske Goduše, po sopstvenom iskazu, posjedovao je takvu knjigu u torbi od jagnjeće kože. Kad sam zamolio Šabotića da iz tarčuga izvadi knjigu rekao mi je: „Kad bi ti vidio knjigu, namah bi svi listovi nestali“. (...)“

Tako se sažeta, visoko apstrahovana slika Kazivara iz istoimene pesme, tipična za modernu poeziju, vraća

usmenom predanju iz koga je, reklo bi se, i proistekla, ostajući pri tom i dalje složena i teško rastumačiva metafora o sveznanju i moći, ali i krhkosti i efemernosti ljudske reči.

Prostor rodnog Bihora naseljava u Rebronjinoj poeziji niz živopisnih upečatljivih likova, Bihoraca povezanih jezikom, sudbinom, istorijom, doživljajem sveta i poimanjem vlastitog mesta u njemu. Vezani za planinu, „vazda azil strašan“, ovi Rebronjini Bihorci unose u njegovu poeziju životodavnu lokalnu boju, kazivanje o fenomenu pojedinačnog ljudskog trajanja, te osobenu dokumentarnost,⁵⁾ što čini Ismeta Rebronju jednim od prvih pesnika koji u lirsku pesmu utkiva čulno konkretne, gotovo dokumentarne slike svakodnevice, kakve su kasnije, recimo, obeležile poeziju Ljubomira Simovića ili Sinana Gudževića. S druge strane, pak, ovi portreti, vezani imenom i sudbinom za jasno ocrtan prostor rodnog kraja, dobijaju i osobenu opšteljudsku univerzalnost. Poput Šelijevo Ozimandijasa „kralja nad kraljevima“, čiji spomenik postaje spomenik prolaznosti, i Rebronjin Hamza, bogat, ugledan, moćan:

Na dobrom

Glasu

I naočit

ostaje upamćen samo po mravinjaku na grobu:

5) U Rebronjinu poeziju ulaze, recimo, postojeći prostori, imena stvarnih ljudi, delovi njihovih stvarnih života

*Sad je na njegovom grobu
Mravinjak
Po tome Hamzu
Znam.*

Jedna od temeljnih figura Rebronjinog zavičajnog prostora i njegove ukupne poezije, stožer koji daje smisao, posrednik drevnih znanja i davno zaboravljenih značenja – jeste otac.

Dok otac gazi Lim („Kad otac Lim gazi“), tama i strah zasedaju kuću. Iz vizure deteta – lirskog subjekta, izrasta slika sveta koji je ostao bez zaštitnika i zato može biti ugrožen zverima, vatrom i vodom:

*Kad on nije u kući
Može da se desi požar,
Može neko pčele
Da ukrade,
A jutro
Predaleko od nas.*

Taj i takav otac vezuje izlovani prostor detinjstva s velikim svetom iz kojeg dolaze „svirala ili pekarski hleb“, ali i prvi nagoveštaji smrtnosti:

*Vratio se otac vratio
Ćazimu vodu nosio
I čim se vode napio
Umro Ćazim s boljkom teškom
A da je otac odocnio još godinu
Još godinu bi ocu Ćazim živ bio.*

I za odraslog lirskog subjekta, koji se bolno suočava sa smrtnošću onog ko je sagledan iz dečje perspektive mogao odložiti i samu smrt – otac je preduslov postojanja, onaj ko osmišljava svet. Konačna spoznaja očeve smrtnosti okončava iskonsko saglasje lirskog subjekta s prirodom i njenim ritmovima:

*Nema više mog oca iznad Lima
Bez njega i uz žetvu njiva
Hteo bih da plačem
Kao kad se inje topi s njiva...*

Očeva smrt briše svet starih priča i predanja, ostavljajući strah i strepnju:

*Već dugo ne spavam
Da mi kroz usta ne uđe guja*
(„Večera za krtice“)

U ciklusu od tri pesme „Pismo ocu“, nastalom 1997, ceo prostor rodnog doma urušava se očevom smrću:

*Pojele su davno grinje
Sa ćilima tkano lišće,
U kotaru sivo inje
Na brezama mjesto piće.*

Život u domu i toru ugašen je:

*Niti jarma, niti vola,
Niti sobe, niti gosta...*

Za lirskog subjekta nema više zaklona pred užasom smrtnosti i prolaznosti, ni u prostoru rodnog doma ni u svetu drevnog predanja čiji je prenosilac otac.

Prisutna je u Rebronjinoj poeziji i slika majke, oblikovana dvostruko: kao nagoveštaj bezrezervne topline, ali i kao mitizovana slika vidilice, žene koja prozire drevne tajne. Ona iz salivenog olova čita strahove, *Obrće oko glave/ Vuka i pse od olova*, ali, u konačnom proziranju, i ime onoga ko je ubijen istopljenim kuršumom:

...posve zanesena

Pročita poginulog ime

Sa slova salivena

(„Slovo saliveno stravom“)

Majka je u Rebronjinoj poeziji moćna gospodarica reči „za njenim glasom kurjaci jure“, ona je mitska roditeljica čija je veza s vlastitim porodom iskonska i neraskidiva, poput veze biljke i njenih ogranaka:

U utrobi kućerka skupila

Nas je ona kao homora

Ogranke svoje.

(„Majka moja“)

Po toj životodavnoj moći, ona se izjednačava s Majkom zemljom – izvorom i uvirom života:

Ljepotu s livadama mjeri.

U njene ispucale pete

Uviru kiše.

(„Majka moja“)

Iz zavičaja i roditeljskog doma, Ismet Rebronja, po svoj prilici nosi i svoju duboku opsenjenost iskonskim smislovima i značenjima jezika i sveta. Trajanje drevnih obreda – poput godišnje procesije na Lađevcu, 6) čiji je smisao u mnogom skriven učesnicima u obredu, ali koji i dalje istrajava „u obliku uspomene bez svesti o tome“ – ali i šifre drevnog jezika kojim se stvarao svet sačuvanih u imenima poznatih predela, uslovili su, po svoj prilici, ono strasno traganje za smislom i značenjem koje boji ukupno Rebronjino pesništvo. On se kao pesnik neprestano kreće od učenih traganja za etimološkim nijansama antičkih imena, toponima, reči i njihovim odjecima u svetu koji nas okružuje, do iskonski čiste metafore rođene iz skrivenih smislova jezika, poput one u kojoj se ruka žene izjednačava sa sopotom, šireći vizuelni, zvučni i značenjski potencijal pesničke slike:

*Samo imam ptice lovne,
Te dve ptice urabljene,
Čekam da me jedna zovne
Sa sopota, s ruke njene
(„Elena i ždrali“)*

Bistri šikljaj vode koji asocira na svetlo, čistotu, mladost, ali i na iskonsku životodajnu moć vode i žene („Elena raž izaziva“), dopunjena zvučna sugestija ostvarena amiteracijama i asonancama, sadržana u samom staroslovenskom nazivu *sopota* – izvora koji sopti, bije iz zemlje ili stene.

6) „Naša bihorska kuća bila je arhaična. I sâm sam učestvovao u mnogim procesijama, često ne shvatajući svrhu. Kažu da ni vrhovni sveštenici Kopta ne razumiju jezik svojih molitvenih obreda“ – Ismet Rebronja, *Apendix II*.

Etimološko poniranje u smisao, u značenje reči, izuzetno je značajna preokupacija Rebronjinog ukupnog pevanja: „Do tog praznačenja mi je posebno stalo (...) Meni je etymon, ponekad, i etietymon, klica stiha“, kaže sam pesnik. Upravo u tom prevashodno poetskom traganju za smislom i iskonom, ostvaruje se osobeno prelivanje učenih traganja za zanačenjem u sugestivnu poetsku sliku, koja taj smisao pretače u zvuk i sliku, odgoneta tajnu šifru zapretanih značenja, ali je i ponovo vaspostavlja. Tako Rebronjini Sloveni, u pesmi „Sclavinica“, „nose vrč, bakar i bakrač“, pa etymon, ukazivanje na vezu između imena metala i naziva predmeta posteje „etietymon, klica stiha“, prerasta iz tumačenja u značenje.

Ukorenjenuslovenskiiskon, alijasnosvestaniislamske, orijentalne tradicije i njenog upliva, Rebronja oseća i u svom pesništvu uspostavlja snažnu vezu i s antičkim, prevashodno starogračkim, ali i starobalkanskim svetom. Unoseći u pesmu antičke teme, motive, likove i panteon – čitavu istoriju, religiju i geografiju jednog iščezlog sveta – on, istovremeno, traga i za univerzalnim pesničkim simbolima i za vlastitim korenima, za složenom šifrom rodnoga prostora. Ovo traganje suštinski objedinjuje prividno raznolike tematske tokove njegove poezije. Pri tom, pesnički glas Ismeta Rebronje trajno ostaje samosvojan, jasno izdvojen i prepoznatljiv: „Ja sam orao svoju njivu, sijao svoje sjeme i žnjeo svoje žito“.

Na toj plemenitoj i trudom oplemenjenoj pesničkoj njivi, iz ukrštaja čulnokonkretnog, neposrednog doživljaja sveta koji probljeskuje u intenzivnim slikama, zvukovima, ukusima svakodnevice, s poznavanjem antičke starine i stalnim traganjem za praslovenskim korenima;

7) iz osobenog dijaloga s antičkom i modernom poezijom i islamskom i orijentalnom tradicijom; iz susticanja ciklusa pesama, u kojima se lirska emocija i doživljaj sveta muzički komponuju u složene i razučene partiture, s pojedinačnim lirskim minijaturama koje poentiraju tok zbirke – pesničko delo Ismeta Rebronje izrasta u eminentno moderno pevanje i otkriva se kao značajan deo srpske, crnogorske i bošnjačke pesničke tradicije 20. veka. Ono se, uz sve poštovanje koje je Ismet Rebronja nesumnjivo uživao među svojim čitaocima, otkriva i kao nedovoljno iščitana poezija, kao *Terra incognita* o kojoj tek treba progovoriti s punom ozbiljnošću.

7) Ovo traganje kreće od izuzetnog poznavanja slovenske prošlosti, ali i od vlastitog detinjstva i neposrednog iskustva zavičajnog prostora i jezika.

*

AHMED GURBI

*Ovaj svijet prazna slama
Pas beznogi za srnama.*

*Ovaj svijet kao štene
Koje pda sa stijene.*

*Ovaj svijet šaka žita,
Suhi crvi sa dna sita.*

*Ovaj svijet presklon sramu,
Mjesto nije za osamu.*

*Vriskom ždrala ne zgnijezdi,
Zato kreni ka zvijezdi.*

(1992)

KAZIVAR

*U selo stiže
Čovek neznan
Sede na panj
Pokaza
Kazivar*

*Okružismo
Neznanca
On otvori
Kazivar
Pođosmo pšrema stadima
Stranac se s mesta
Ne miče
Čita Kazivar
Sve o nama zna*

(1972)

KAD OTAC LIM GAZI

Ćamilu Sijariću, umesto pisma

I

*Okolo naše kuće tiho, tavnina,
Samo se nazire bela breza.
Zatvaramo prozore,
Zveri piju s česme.
A da je otišao otac
Niko ne zna.*

*Kad on nije u kući
Može da se desi požar.
Može neko pčele
Da ukrade,
A jutro
Predaleko od nas.*

*Hteli bi da spavamo,
Al ne znamo
Kod koga je noćas
Otac stranac.*

II

*A otac možda još Lim gazi,
Ako su lađari zaspali,
Ako nisu lađu imali,
A mora Lim da gazi.*

*A može da se udavi,
Ne ume da pliva,
Može riba da ga
Prestravi.*

III

*I da li otac još Lim gazi,
Je li stigao sukno da uvalja,
Valjaju li noća valjaoničari.*

*Možda su oca uveli lađari,
Možda sukno valja,
Možda otac sad spava,
Možda još Lim gazi,
Može da se udavi.*

*Možda će kiša
Da nas posve
Svlada,
Ako otac sukno valja.*

(1975)

ŠTO BLIŽE GROBU TO BLIŽE ZAVIČAJU

*O Ismetu Rebronji i knjizi
Budi nešto da ne budeš ništa*

“Bihor je bunar iz kojeg vadim ono što pišem, iako su gotovo sve već povadili Mihailo Lalić, Miodrag Bulatović i Ćamil Sijarić. Bihor je jedna enklava, u fundamentu slovenska. Ima u Bihoru planina po imenu Lađevac. Ime dolazi od imena boginje Lade i ladanja, procesije u njenu čast. Lada znači ljubav. Na Lađevcu su se mladi upoznavali, zagledivali. Na Lađevcu su bile procesije i u čast paganskih bogova, naročito Peruna. To nam otkrivaju neka sačuvana zrnca iz davnih običaja. I mikrotoponimija. Ima indicija da je Lađevac bio glavni hram slovenskog politeizma u dolini Lima i Raške. Mislim da je na ruševinama lađevačkog paganskog slovenskog hrama nastalo i čuveno „Miroslavljevo jevanđelje”, ovako mi je govorio o Bihoru Ismet Rebronja u intervjuu za podgoričku “Publiku” 2002. godine.

Ismet Rebronja, osim što je svojom poezijom ostavio dubok trag u bošnjačkoj književnosti, je knjigom izreka i poslovice *Budi nešto da ne budeš ništa*, u koautorstvu sa Medisom Kolaković (AI, Novi Pazar, 2004), uspio da sačuva jednu osobenu i nesvakidašnju mudrost ljudi ovih prostora. I opet se tu Bihor pojavljuje kao onaj Rebronjin nepresušni izvor iz kojeg crpi svoje stvaralaštvo. To je knjiga koja dokazuje i ono što je Ćamil Sijarić govorio da “u Bihoru ako prevrneš kamen naći ćeš priču”. To je knjiga jedinstvenog govornog oblika i sažetog izraza, u stihu ili u prozi, kojim se saopštava iskustvena spoznaja ili razmišljanje. Poslovicama se često iskazuju jezgroviti

ta zapažanja, karakteristična za jezik, mentalitet, vjeru nekog naroda i epohu. Zbog toga je naslov knjige ***Budi nešto da ne budeš ništa*** izvučen iz sadržaja knjige, jer je u tom momentu i te kako odgovarao lomovima koji su se dešavali unutar bošnjačkog naroda, kada je nacionalna podjela na Bošnjake i Muslimane bila najizraženija. Knjigom i naslovom knjige, autori su narodnom mudročću podsjetili na važnost svijesti i samosvijesti. I ne samo ta izreka, nego skoro cijela sadržina knjige izrasta iz opšteg životnog iskustva i tako predstavlja književnu baštinu. Naravno, u ovoj knjizi ima dosta izreka i poslovice koje ne pripadaju samo bošnjačkom korpusu, ali koje odslikavaju život Bošnjaka na ovim prostorima.

Poslovice može izražavati opšta zapažanja, na primjer: “Ako je neko lud, ne budi mu drug”, ali ponekad ima naglašenu lokalnu, istorijsku ili socijalnu pozadinu, na primjer: “I vuk sit i ovce na broju”. Poslovice, takođe, može predstavljati i stanje stvari, na primjer: “Sve je dobro, kad se dobro svrši”, ili ukazivati na pravila ponašanja u određenoj situaciji, na primjer: “Davljenik se i za slamku hvata”. Međutim, poslovice izbjegava dramatičnost, ona je tek zaključak stalno ponavljanih događaja i situacija. Poslovice je karakteristična i po načinu na koji je uobličena ¹⁾. Kako joj je izraz jezgrovit i jasan, ona pokazuje ogromnu sklonost ka antitezi, na primjer: „Što ko više pije, više žedni”, i još više ka metafori, na primjer: “Gvožđe se kuje dok je vruće”.

Poslovice je vrlo bliska nekim drugim kraćim govornim oblicima, ali je vremenom došlo do njihovog preplitanja i sažimanja. Tako se može reći da je drevni epigram danas određena poslovice, a da se savremeni aforizam pisane književ-

1) Tanja Popović, Rečnik književnih termina, Long Art/Edicija, Beograd, 2010, str. 555.

nosti uobličava prema pravilima i poslovice i epigrama.

Izreka je, takođe, kraći govorni oblik, kojim se sažeto iskazuje i vrednuje neka pojava. Nastala kao rezultat životnog iskustva, izreka se primjenjuje na odgovarajuće situacije kao vid njihovog prepoznavanja, na primjer: “Svaka ptica svome jatu leti”. Kad je riječ o načinu uobličavanja, izreka počiva na metafori, na primjer: “Otišao Bogu na istinu”, hiperboli: “Izgubio glavu”, eufemizmu: “položiti oružje”, paradoksu: “sjedi na ušima” isl.²⁾ Svega ovoga, i još mnogo čega zasnovanog na narodnoj književnosti i narodnoj mudrosti, ima u knjizi **Budi nešto da ne budeš ništa**. A narodna mudrost, znamo, može biti poučna i može naznačiti putokaz mladom čovjeku u nedoumici. Kada nema koga pitati šta da radi u određenoj situaciji, kada ostane sam sa sobom, onda može u pomoć prizvati narodnu mudrost. U mnogim životnim situacijama možemo se pozvati na narodnu mudrost, jer narod je stvorio poslovice i izreku kako bi svojim bogatim iskustvom olakšao pojedincu neki individualni čin, kako bi mu pomogao da razriješi nedoumicu, da mu ukaže na slične slučajeve i na najbolji ishod. Kao i svaka književna vrsta u narodnoj književnosti i poslovice je iskazano individualno iskustvo, iskustvo pojedinca, koje se potvrdilo u brojnim sličnim slučajevima, pa su taj iskaz pojedinca ponavljali svi oni koji su za njega znali, a u čijem se životu ponovila ista situacija i sličan ishod. Tako je pojedinačni čin ponavljanjem postao pravilo i narod ga je uvrstio u svoje iskustvo i u svoju mudrost. Narodna književnost se nerijetko upotrebljavala kao zakonska norma, kao opšti propis koji se ponavlja u pojedinačnom i potvrđuje u opštem.

Poslovice i izreke u knjizi **Budi nešto da ne budeš ništa**

2) Isto, str. 311.

možda bolje od mnogih priča i istorijskih zapisa prikazuju način na koji je naš narod u proteklim vremenima razmišljao, kako je vidio svijet i svoje mjesto u njemu i u sažetom obliku iskazuje suštinu našeg čovjeka i naroda. Zbog toga je Ismet Rebronja ovom knjigom dao veliki doprinos usmenom stvaralaštvu Bošnjaka u Sandžaku. Zbog toga, knjiga ***Budi nešto da ne budeš ništa*** stoji rame uz rame sa, na primjer *Keronikom*, *Izložbom*, *Gazilarom* i drugim značajnim knjigama Ismeta Rabronje. Ova knjiga je na neki način i njegov dar svom narodu, svom Bihoru i Goduši u kojoj je rođen 1942. godine. Dar Novom Pazaru, u kojem je stekao penziju na mjestu urednika Radija Novi Pazar.

Sa Ismetom Rebronjom sam popio podosta kahve u restoranu "Breza" u novopazarskoj Lučnoj zgradi. Obično, on bi pripovijedao a ja ćutao. Tek ponekad, dok bi Ismet gasio dopola ispušenu "nišku drinu" bez filtera i pripaljivao novu, ja bih ga priupitao nešto. Jednom sam ga pitao i to zbog čega je odbio da primi Nagradu "Risto Ratković" koju je 1991. godine dobio za knjigu *Keronika*. Jednostavno mi je odgovorio da ne voli nagrade. Kao što nije volio nagrade, znao sam da Ismet nije volio ni da robuje formama i politikama. Bio je svoj!

"Misle da te kao prekobrojno dijete valja izvesti na drum i reći – idi u bijeli svijet i vrati se kao pisac, s knjigama, i da su im sve te knjige još po meraku!", rekao mi je Ismet, pripaljujući još jednu «nišku drinu».

Posljednjih godina Ismet Rebronja je iz Novog Pazara češće dolazio u zavičaj. Redovno učestvovao na "Ratkovićevim večerima poezije", bio jedan od proklamatora zavičajne biblioteke i zavičajne sobe "Ćamil Sijarić" u Godijeju. Njegovo interesovanje je bilo posebno izraženo u izučavanju jezika na prostoru Sandžaka. Bio je jedan od

najznačajnijih istraživača naše narodne riječi. Svoje sve češće dolaskе u zavičaj obrazlagao je time da “čovjek što je bliže grobu, to je bliže zavičaju”.

“Sjećam se, jedno mače uzeo je neko, odnio ga iz naše kuće. Bilo je cijelo šareno, izvezeno, a na glavi je imalo šare u obliku velikog slova A. Dali smo ga jednoj ženi, jer smo znali da će mu kod nje biti dobro. Puno godina kasnije, mačka se razboljela, ostarala. Našli smo je mrtvu, pet koraka od legla gdje se rodila. Imala je snage da bolesna i stara dođe do svog rodnog mjesta”, pričao mi je jednom Ismet.

Možda je to bio jedan od naših zadnjih razgovora, ali meni se često vraćaju scene druženja sa Ismetom. Njegov prkosni stav prema životu, rigorozni sud prema književnosti i snaga riječi o kojoj je uvijek vodio računa.

*

Da je raži koliko laži, nebi svijet gladovao (II:80)

Ako ne znam kao ti, znam ko ja. (IV:283)

Ako sam ti dao bukvu, nisam gaj. (VI)

Iglom se bunar ne kopa. (II:117)

Lasno je u baru kamen baciti. Al ga je mučno izvaditi. (II:156)

Čovjek i pčela se muče za drugoga. (III/A:82)

Bolja je šaka vlasti no kilo pameti. (IV:282)

Ako neće nešto, hoće hoće. (II:48)

Ako je umro dužnik, nije odnio dug sa sobom. (II:47)

Zamače ka Mehova vodenica niz Lim. (VI)

Dabogda mačke u jaram fatao. (VI)

Kād je krepao miš pod stogom sijena. (VI;*V/C:178)

Ako je pas pitu pojeo, ostala je tepsija. (VI; *I:45; *II:47)

Budali je more do koljena. (XIII:221)

Kobila se prvo pomiluje pa se pojaše. (III/A:82)

De se goj okrenuo, sreća te dočekala. (IV:292)

Iz knjige izreka i poslovice „Budi nešto da ne budeš ništa“

IMPRESIJE O IMPRESIVNOM

*O knjigama poezije **Magnet i Algebra**
i **Sreda i Sreda kći Ismeta Rebronje***

U žalnoj i neoprostivo ostavljenoj i arhiviranoj bivšoj Jugi koju, ni oni koji su je najviše voljeli nijesu uspjeli da sačuvaju, jedino literature i drugi pisani i materijalni dokumenti kulture i nauke ostaju više nego “znakovi pored puta”. Tom vječnom znaku prepoznavanja duha i vremena preteklo je nekoliko pisaca koji i rođenjem i prvim poetsko-slovnim znacima nijesu ostali “bivši”, već trajni kao što u svetim knjigama “prvo bijaše riječ”, a potom i druge ovozemaljske pojave, mitološke čarolije, basne i vaskolike kâže. Među njima, uslovno rečeno, pretekao je na dohvat u vječnosti po svemu samosvojni, moderni poeta i akribista, Ismet Rebronja i sa njim jedno ozvezdano polje umjetničkog sazvučja koje se imenuje kao Sandžak.

Od prve pjesničke cjeline *Knjiga rabja* do devetotomnog ciklusa u kome se i posthumno 2010. pojavilo drugo izdanje poeme *Magnet i algebra*, ovaj poznati i autentični pjesnik, antologičar i urednik izdvojio je svoje bivstvo iznad Jugo-bivšeg postojanja, pa do svih mogućih društvenih efemernosti i prolaznosti, i zasigurno ostaće pjesnik, tumač jave i sna, kristalni pehar brušenog stiha izjednačeno sa svim unutarnjim ogledalima poimanja stvarnog, iracionalnog i vanvremenog.

Samo u jednoj takvoj pjesničkoj radionici moguće je ovjekovječenje najuzvišenijeg ljudskog osjećanja ljubavi

sa kontraverznim naslovom *Magnet i Algebra!*? Teško je, ili skoro nemoguće ni naslutiti, a kamoli pomisliti, da se iza takvog čudnog-neobičnog naslova krije umjetnička tvorevina koja ima bilo kakve veze sa ljubavlju. Međutim, u slučaju samosvojnog pjesnika i čudaka pisane riječi, tvorca posebne matematike-algebre i svekolikih fizičkih i drugih ovozemnih pojava u poeziji, sve je moguće.

Iza tog na prvi pogled posve neprivlačnog naslova krije se prava oda i dragulji ljubavi kovani sve od samog dragog kamenja jezičkog i duhovnog blaga. Kada pročitate tu predivnu knjigu ona će vas svojim unutrašnjim raskošnim i neodoljivim šarmom i magnetizmom uzdignutim visoko iznad svakodnevlja i pojednostavljivanja, jednostavno vući da joj se ponovo vraćate i iznova čitate, dabogme i sa dosta napora tumačite njene simbole, njene slike i metafore i da bez dubljih i opsežnijih naučnih jezičkih i drugih znanja nikada nijeste sigurni da ćete do kraja dosegnuti sva pjesnička, filozofska i druga značenja koja isijavaju kao zrake svjetlosti iz ovog Rebronjinog djela. Ova ljubavna poema, sačinjena sva od samog dragog kamenja ideala i ljepote, snova i života, čak ni u jednoj od dvadeset i jedne pjesme nije niti jednom riječju crtana znakovljem ljepote i uživanja, odnosno čulnošću, kojom je opčinjen onaj koji piše, a čemu, po pravilu ne može odoljeti većina ljubavnih pjesnika. U ovoj knjizi, pjesnikovom zlatnom vijencu sjećanja i sanja, riječ je o poetskoj slici žene ideala iz mladosti odnosno sa prvih koraka ljubavi koja se voli samo iz daleka "dok od sebe, samo nagovještaj da", kako bi rekao jedan drugi veliki pjesnik.

Da je Ismet Rebronja samo napisao ovu poemu bio bi veliki pjesnik. On je, uostalom, jedan od rijetkih pjesnika sa geografskog prostora Srbije i Crne Gore koji imenujemo

kao Sandžak a čije su knjige objavljivane i u Beogradu i drugim velikim kulturnim centrima, kao što je to bio slučaj sa Rebronjinim velikim proznim savremenikom Ćamilom Sijarićem. U veoma kvalitetnom pogovoru ovoj knjizi pjesama naslovljenom "U potrazi za Hedisom" uvažena književna kritičarka Medisa Kolaković je, uz ovdje prisutnog visokocijenjenog Faruka Dizdarevića, čini se do sada najpotpunije ušla u unutrašnju strukturu ove neobične pjesničke tvorevine Ismeta Rabronje. I taj se pogovor mora prethodno pročitati da bi se bar donekle shvatio i prihvatio svijet Rebronjine portage za izgubljenim vremenom i izgubljenim iluzijama i ljubavlju.

Ima u ovoj neobičnoj lirskoj tvorevini svega onog što Ismeta Rebronju i njegovu poeziju čini neobičnom i nesvakidašnjom pojavom na našem književnom nebu. I u ovoj knjizi Rebronja se, čini mi se, kreće na razmeđu antike i arapske književnosti, kulture i filozofije, mitologije i modernosti, što se može reći i za knjigu poezije *Sreda i Sreda kći* koja je, sada već daleke 1983.godine, izašla u Beogradu u tada čuvenoj Izdavačkoj kući BIGZ u ediciji "Nove knjige domaćih pisaca", a o kojoj ću još kratko svjedočiti.

Paralelu između knjiga poezije *Magnet i algebra* i *Sreda i Sreda kći* namjerno sam napravio i to iz prostog razloga što ni jedno ni drugo djelo prosječan čitalac, kakvim i sebe smatram, ne može razumjeti bez prethodnog upoznavanja sa malim, kako sam ga ja imenovao, "ključem" za čitanje Rebronjinih knjiga, a koji on daje na kraju svojih djela sa naoko uzgrednim i nepretencioznim naslovima: "Zato i ovo dolje" (Riječ je o objašnjenju riječi, simbola koje je Rebronja koristio, odnosno sam stvorio) i "I još ovo" u zbirci *Sreda i Sreda kći* (Zapis bez koga je skoro nemoguće shvatiti ni sami

naslov "Sreda i Sreda kći" a da se ne pominju drugi termini i simboli preuzeti iz narodnih vjerovanja, mitova i legendi još u dobu djetinjstva, a koji čine temelj i noseće stubove i ove pjesničke građevine našeg pjesnika Ismeta Rebronje). Tako se iz ovog naoko veoma običnog naslova i priče o pjesnikovom rodnom ognjištu krije čitav jedan svijet sânja, mistike i vjerovanja prihvaćenih u djetinjstvu i pretočenih u nadrealno - relni svijet, svijet poezije: „Naša kuća bila je ispod brda i stenja.

S praga videla se pećina gde su živele divlje pčele. Možda je ta pećina Lazma. Verovao sam da iz pećine dolaze nevidljive koze čiji je oblik čovečji, a dlaka i rogovi kozji. Kozama sam dao imena: Beskril, Dremon, Dremon Sin, Drač“ ...I malo dalje objašnjava: "Beskril je nešto živo. Na Beskrilu je jahao Jakub, čovek koji je često dolazio u našu kuću. Po buđenju Jakub je kazivao“ - objašnjava pjesnik, "kako je na Beskrilu bio odleteo u Lisu planinu. Jakub nije objašnjavao gde je Lisa. Tražeći po mapama, knjigama i rečnicima nejasno sam saznao da je Lisa planina zla. Jakub je“ - objašnjava dalje pjesnik, „kazivao da je u Lisi, kraj izvora i kraj reke, vodio razgovore sa ljudima koji su bili umrli. Raskazivao je kako je po Lisi milovao užake, sure smukove, poskoke, pekao drozdove i krao perje crnim kosovima i svim pticama“. Rebronja pominje i rijeku Potajnicu za koju je mislio da prolazi kroz planinu Lisu i da Jakub noću gazi po toj rijeci te da je Jakub pričao o svim *Stravilima* iz Lise. Kaže da su nakon diobe prešli u drugu kuću naspram surog brda, il planine po imenu Drezga, da u Drezgi nikad nije bio bez straha, a ime Sreda objašnjava vjerovanjem majke svoga oca Lile: „Očeva majka Lila, učila nas je pokornosti na iskrivljenom arapskom jeziku. Danju. A uz suton zaključavala je vrata i

povesmima zatiskivala ključaonice i jame ispod praga da ne uđe Sreda. Lila je objašnjavala da je Sreda žena, ni zla ni dobra. Ima konopljanu kosu. Ima i kćeri. Lila ne sme da prede uoči srede. Zbog prekršaja Sreda skuha decu, u velikom bakraču“... Iz ovog mističnog ambijenta svijeta posve neobičnih, a tako upečatljivo i slikovito datih narodnih skaski i vjerovanja, Ismet je stvorio autentičan i neponovljiv i posve neobičan živi svijet simbola sa autentičnim imenima i od njih sazidao takodje posve neobičnu kulu poezije koja se ne čita i ne razumije lako, ali koja vuče kao magnet da joj se iznova vraćate ne bi li kao u onoj tajanstvenoj pećini sa neobičnim živim bićima, kojih nema u realnom svijetu - kozama u ljudskom obliku a kozjom dlakom, još nešto otkrili i prozreli. U pjesmi „Vid“ pročitaćete kako *Petao peva kao da vo riče / Vo rogom njive proburuče/ Kao orači zrna pšenice*, a kad u pjesmu udje ona misteriozna Sreda, ni zla ni dobra, sa konopljanom kosom: *Petlu se glas preseče / Volu rog istanji/ Pšenici klas pobeli, a Sin Divina bez oba konja zamače ka Lisi* (Zloj planini). Isto tako u pjesmi sa naslovom već pomenute misteriozne pećine „Lazma“ sresti ćete tako nadrealnu ali skoro živu sliku: *U Lazmi pečen kosač za užinu,/ Srne pored vreća soli/ Kradljivci kukuruza ugljen zgrću...* i malo dalje: *I žut grah puzavica,/ Niče uz mene,/ Pije me dok Sredu Zebu dojim...*Ili u pjesmi „Helda“ imate isto tako nadrealnu a tako upečatljivu i pamtljivu sliku: *Belogruda žena stiže, / Uze srp:/ Žnje heldu u cvetu*, a odmah zatim i slika: *U njivu uđoše užaci,/ Kupe rukoveti/ Vežu snoplje telom...* Zamislite samo, snop žita umjesto užetom svezan zmijom, pa makar i ne bila otrovnica...I da dalje ne govorim.

Namjerno ovom prilikom nijesam analizirao pojedinačne pjesme ni u jednoj ni u drugoj zbirci, da

ne bih opterećivao ovaj skup svojim viđenjima, a to u svakom slučaju ostavljam većim stručnjacima od sebe. I još jedno, oni koji, za razliku od nas starijih, nijesu lično poznavali Ismeta Rebronju, neka samo pogledaju njegovu fotografiju - njegov portret. Vidjeće onu kovrdžavu kosu kao bezbroj gusto složenih znakova pitanja koja čekaju bezbroj odgovora. Vjerujte, i on je čitav i čitav njegov život i njegova poezija takva. Brušena, pažljivo slagana, škrta na riječima a značenjski veoma izdašna i kao takva traži umne odgovore. Te odgovore, vjerujte, nije lako naći. To je još jedan od razloga zbog kojih ću se za ovu priliku na ovome zadržati. Za sada toliko i želim uspješan rad i zahvalnost organizatorima *Zavičajnih staza* što su se sjetili još jednog vrijednog stvaraoca porijeklom sa širih prostora Bihora, a trajno nastanjenog u visokim kulama vječnosti poezije.

*

PAGANSKA KRV

*Rođen sam dva dana
Pre Vidovdana*

*Još se čuva crna oputa pupka
Koji odsekoše tupim srpom*

*Posle su mi uz pobožni glas
Dali ime pobjednika s reke*

*Uz prevaru čuvara konja
Zauzdanog jednobošca*

*Pogrešili su
Jer su prvo upotrebili srp*

*Lovci kažu da je Mlađ
S užom prošao kroz raž*

*I tom prilikom je umajku
Prosuo pagansku krv*

(1985)

MAGNET I ALGEBRA

I

Sjećam se:
Ne uzesmo rala
Već ljubismo zrakom
Sunce s ogledala.

Voljeli smo
Mi Chedissu,
I kad su kiše
I kad kiše nisu.

Sjećam se:
Iza ugla
Gledali smo ogledala,
Ogledala okrugla.

S ogledala tamo,
Tamo k tisi,
Uhvaćeno Sunce
Pristiglo Chedissi.

I po nama je ona,
Ko zakrpe igla,
Ušivala Sunce
Poljubom sa špigla.

.....

XIX

*I neće u meni ljubav,
Ljubav da umre,
Chedissu ljubiću,
Ljubiću krilom kumre.*

*S moje će gore lisje,
Lisje žada,
Po Chedissi lisje,
To lisje da pada.*

*Moj će Mjesec,
Mjesec u kosi da ima,
S mog ogleдала Sunce,
To Sunce da prima.*

*Moj će cvijet s borike,
Cvijet izbliza,
Njene ljubiti oči,
Te oči pune tirkiza.*

*Moj oblak,
Oblak s polena,
Ljubiće
Njena, ljubiće koljena.*

XX

*Moja će rosa,
Rosa sinja,
Chedissu ljubiti
Uz mora sinja.*

*Moj će etar,
Jelenu s grive,
Chedissu češljati
Pod cvijetom magrive.*

*Moja će jesen,
U vrijeme slana,
Chedissu pokriti
Povjesmom s lana.*

*Moja će nim feja,
Nimfeja s rita,
Chedissu grliti
Rukama Nerita.*

*Moje zrno će jarno,
Zrno s zaluzina,
Chedissu ljubiti
Iza žaluzina.*

XXI

*Moj će lahor,
S ruke pagode,
Chedissu ljubiti
Ispod jagode.*

*Moje će sjenke,
Sjenke s lastavice,
Ljubiti
Njene trepavice.*

*Moje će se kapi,
Kapi s vedra,
Chedissi sliti,
Sliti niz njedra.*

*Ljubićemo se tamo,
Gdje Pers i Pery,
U vrtu
Gdje su kaloperi.*

*Tamo gdje i mythos,
Magnet i Algebra,
Njen skupljaju beskraj
Ogledalom Srebra.*

(1994/2004)

FARUK DIZDAREVIĆ

**CHEDISSA ILI PJESMA O NEUTAŽENOM
SNU O LJUBAVI U OKEANU VREMENA**

*Ismet Rebronja, **Magnet i Algebra**, Centar za kulturu
„Vladislav Bulatović Strunjo“,
Bijelo Polje, 2010.*

Prije tačno 9 godina, 3 mjeseca i 6 dana umro je Ismet Rebronja (2006, maja 01), velikan sandžačke, bošnjačke i južnoslovenske književnosti. Iza sebe je ostavio zamašno literarno djelo prepoznatljivo po jedinstvenom poetskom modelu i stilematici. On nije robovao poetskim trendovima, već je od svoje prve zbirke poezije *Knjiga rabja* (1972) pjevao univerzalnu, kosmopoetsku i polivalentnu poeziju protkanu gustom mrežom reminiscencija. Poezija Ismeta Rebronje oglašava drugčiji pogled na svijet; on mudrije i staloženije gleda i interpretira suštinske odnose u čovjekovom životu i vremenu. U stvari, u njegovoj ekspresivnoj, spolja i iznutra izvajanoj pjesmi, britkim i višeslojnim slikama, simbolima i metaforama iskazivana su esencijalna stanja čovjeka. Ovu lirsku i misaonu orijentaciju razvijao je i produbljivao i kroz svoje lucidne prozne knjige. Riječju, Rebronjin književni rukopis svagda ispisuje prepoznatljiv otisak jedinstvenog vodenog žiga ličnog duha.

Ismet Rebronja je volio svoju poemu koju je imenovao sa *Magnet i Algebra* i često je stihove iz nje govorio na javnim nastupima. Poema je štampana (ili dijelovi) u njegovoj zbirci poezije *Kad forminga ne dosvira* (2002), u antologiji *Latice primule* (2003), a uvrstio ju je i u panoramu svoje poezije koja nosi naslov *Nulla insula*

(2007). Pred smrt je ostavio amanet da se u nešto izmijenjenom obliku štampa u posebnoj knjizi. Zašto? Mislim da je u ovoj predivnoj poemi (ili stihovnici kako ju je sam imenovao) ostavio trag dubokog pokreta svoje duše iskazujući njene zapretane slojeve, treperenja i značenja. Pod perom pjesnika željnog boljeg, potpuno drugačijeg od ovdašnjeg svijeta, on stvarnost pretvara u idealnu utopijsku sliku vodeći čitaoca, sa kojim lirski subjekt uspostavlja dinamičan prijateljski odnos, u bajku svojom magijskom pjesmom. Ekspresivnim detaljima i slikovitim metaforama pjesnik oblikuje neuhvatljivu boju *Idealne Ljubavi* što ovu poemu svrstava u red najljepših ljubavnih pjesama ne samo na našim prostorima nego i šire. Poput znamenite Ane Ahmatove koja pjevajući o neutaženom zovu ljubavi, vjerujući da bi gotovo svaka pjesma mogla nositi naslov *Ljubav*, i Ismet traga za otkrićem divotne Apolutne Ljubavi. Žudnju za ljubavlju i cjelinom (naspram turobno suhoparne proze zbilje) iskazana stihovima u narečenoj poemi, preliva čitaoca osjećanjem i poimanjem stvari kao mnogih privida *varki ozarenja* koje oko nas lebde i dramatično se sučeljavaju, eterično smjenjuju, i kao simultani prizori neprestano teku i ranjavaju.

Pripremajući se za potragu za Chedyssom lirski subjekt se okružio knjigama i mapama, učio tuđe abecede i proučavao običaje raznih naroda, čitao Firdusija i Platona, čitao Inke..., a onda krenuo na put daleki. I u ovoj poemi autor ne izostavlja rodni Bihor, mada ga izrijeком ne pominje, no prema repertoriju izraza, pojmova i slika hodna linija lirskog subjekta u potrazi za Chedyssom začela se, reklo bi se, odatle. Potom se pominju Pont, Itaka, Istrion, zemlje Andaluzi i Tabuna, Bosna, itd. što su simboli univerzalističkih planetarnih pejzaža. I pored

susreta sa znalacima sudbine, orlarima, čitačima dlanova, tumačima snova, i pored obilazaka muzeja i ambasada, odlazaka u crkve i hramove, raspitivanja u mehanama i policiji nije mu se posrećilo – Chedyssu nije mogao naći. Da je ona tu negdje, između jave i sna, sjećanja i zaborava, prošlog i budućeg, ovostranog i onostranog, nadomak očaravajuće blizine, zna lirski subjekt koji poručuje: *I neće u meni ljubav/ Ljubav da umre/ Chedissu ljubiću/ Ljubiću krilom kumre....* Ali ipak jednoga jula, stigavši iz Mita, ... *Kroz goru tisa/ S Ogledalom/ Vrati se Chedyssa...* Međutim, „vremena su se promenila, (...) ruke i usne isprljale, i stoga postale nedostojne Chedyssinih čistih usana“ (M. Kolaković). Pa, gdje je Chedyssa, gdje je otišla, gdje se skrila? Završni stih kaže: *Tamo gdje i Mythos/ Magnet i Algebra/ Njen skupljaju beskraj/ Ogledalom Srebra*, eto tamo ona, Chedyssa, prebiva. Autor poemu zatvara, dakle, na simboličan način ostavljajući zlatnu nit Arijadninog klupka do kraja nerazmršenu te ova skaska zaliči kao tkanina bačena s nepregledne visine, čija vlakna ne mogu naći tlo.

Govorenje u ovim stihovima je slojevito i bogato iznenađujućim slikama, metaforama, simbolima i magijskim riječima. Njih karakteriše snaga i silovitost imaginacije i lakoća izražavanja, a to su, besumnje, osobine Rebronjinog talenta. Pažljiv i iskusan čitalac otkriće mnoga značenja Rebronjinih ključnih riječi koje, kao dio metafore i pjesničke slike, iskazuju njegov emocionalni odnos prema ljubavi, ali i prema životu. Ova Rebronjina poezija, čuvajući sva obilježja jedne autonomne realnosti, ulazi u duševni svijet i onih koji se traže i nalaze, postaje sredstvom komunikacije u najstarijem dijalogu na svijetu od kako *Dvoje* postoji - suprotstavljeni samoći.

Svakako nije slučajno što je pisac sačinio ovu poemu

baš od dvadeset i jedne pjesme. Ovaj broj je simbol zrelosti; mnogi narodi su odabrali dvadeset jednu godinu života kao dob čovjekove punoljetnosti. Dr. Rene Alendi (René Allendy) veli da 21 simbolizira osobu usredotočenu na objekt.

Ismet Rebronja je pripadao redu eruditskih stvaralaca koji je izučavao, o njima pisao i koristio brojne lingvističke pojmove i simbole iz antičke književnosti, mitologije, historije. Više godina radio je na etimološkom pojmovniku koji je iza njega ostao u rukopisu.

Na kraju rukopisa ove knjige autor je skrenuo pažnju da je „U cijeloj stihovnici vođeno (...) računa o etymonu“, a budući da se u njenim brojnim stihovima pominje simbol Ogledala (koje je ispisano s velikim početnim slovom) potrebno je nešto reći o tome.

Kult i simbolika ogledala prisutni su u mnogim civilizacijama od Asteka preko japanske šintoističke tradicije, Etruraca, helenske Grčke, judejstva, hrišćanstva i islamskog učenja, ikonografije Zapadnih zemalja, pa sve do naših prostora. Značenja su im, naravno, veoma različita. Sa dosta sigurnosti može se ustvrditi da je Ismet Rebronja u ovom slučaju imao na umu filozofa, pjesnika i sufi mistika iz XIII vijeka Dželaludina Rumija (1207-1273) koji je ogledalo smatrao simbolom *srca*, koje mora da bude bistro i čisto kako bi moglo neumanjenom snagom reflektovati zrake *svjetlosti* božanstva.

Potrebno je reći da je knjiga imenom *Magnet i Algebra* do sada imala dva izdanja – prvo je štampala 2007. godine Narodna biblioteka „Dr Ejup Mušović“ iz Tutina, a drugo 2010. godine Centar za kulturu „Vojislav Bulatović-Strunjo“ iz Bijelog Polja. Ovo bibliofilsko izdanje ilustrovano je sa osam ženskih portreta velikog umjetnika Mersada Berbera koje je baš za ovu prigodu sam maestro odabrao.

Prvoga maja dvijehiljade šeste godine nije samo sa ovog svijeta definitivno otišao jedan nesvakidašnji i poseban čovjek ostavivši rukopisima zatrpan svoj pisaći sto, toga dana je i naša književnost izgubila pisca koji ju je ulogom svojih nadarenosti i nesvakidašnjim jezičkim tvoraštvom obogaćivao više od četiri decenije. Svojim poetskim vještinama i umijećima Ismet Rebronja se poslužio ne da bi demonstrirao njihove puke mogućnosti već da bi na neki način razbio oklopljene pjesničke šeme i usud onoga što se naziva *sižejni kalup*. No, prava vrijednost njegovog stvaralaštva nije do danas tačno ocijenjena i utvrđena. U intelektualističkim krugovima naših tumača literature njegov zasluženi književni status nije obrazložen kritičkim napisima o njegovim knjigama, što stoji kao zadatak. Njegovo djelo treba da prođe kroz dublju analizu i revalorizaciju. Prilog tome je i ovaj okrugli sto održan u Petnjici.

7. VIII 2015.

*

KERONIKA

*Prezimi zimu
Plavo Sloven
Uz travu poseja raž
Uz srp srasa raž za srp*

*Naiđošē bradati i rogati Kelti
Kroz rukave rubaške
Protnuše kolac Plavu
Kao čanak kroz niti*

*I drugi kolac od vrata niz pleća
I niz levu nogavicu od gaća
Šiljak motke zabode se u njivu
Gde dozrevaše Plavova raž*

*Potom Kelti skidoše gaće Plavu
I Plavu se video s puta
poprilično dugačak muški ud
I obad jedan na udu se sunča*

*Ko god prođe putem tim
Pljune Plava bezgaćog
Raspetog tako na njivi
I nemoćnog da se trsi bruke*

*Bez moći čak i da leti
Iako Kelti rekoše da može
Čim mu dva kolca protnu
Kroz rukave i nogavicu*

*Iako tako vešto vrlo
Kelti pticu od čoveka prave
I čovek pogotovo Plavo
Orlove će da razmine*

*Plavo potomak
Plava Keltske Ptice
Uz travu poseja raž
Za preostalu decu od kuge*

*Uz lipu stasa raž za klas
Pre srpa za srp
Žito prekri beli sneg
A snoplje sneg crven*

*Mekovan hleb za ručak
Te oficiri iza Jara
Pokazaše Pčavu
Kako može da leti iznad raži*

*U kući večeraše odmetnuti
A ujutro vlasti i ovog
ko zna kojeg po redu Plava
Naučiše da leti po šumi*

*Da leti kao keltska ptica
Rekoše uz fašizam
Da je komunista
I zbog toga bi ptica*

*Od posedovne čete
Stiže da je fašista*

*I dugo bi na bregu
Ukeren po zakonu Kelta*

*Posle svega uz travu
Poseja raž
Uz srp poče srpom raž
Uz ruj dođoše akcijaši po raž*

*Plavo sakri raž
U stablo jasena
Pa akcijaši i četa
Odoše bez raži i zrna*

*Kod Morijinog groblja
Kroz rukave i levu nogavicu
Protnu vodnik Plavu
Dva obeljena srka*

*Puče gaćnik
Plavu spadoše gaće
A omlad i afežejke popljuvaše
Glavu i naročito ud*

*Proletos uz travu
Telefonom me pita jedan
Da li znam kako to Kelti
Pretvaraju čoveka u pticu*

*Znam rekoh neznancu
Samo su potrebna dva kolca
Kero i puno pljuvačke
Pljuvači se podrazumevaju*

*Kažem prijatelju a neće veli
Evropa je civilizovana
Vraga civilizovana
Kad će mi na udu spavati muha*

*Uostalom Evropi je
Nevinost uzeo bik
I nevažno je što
Zeus to bejaše*

*Predavši psu
Devojku Evropu nakon
Jahaćih noći
U pećinama Beotije*

(1990)

RASIM ČELAHMETOVIĆ

NEMJERLJIVE DUBINE ZLA

Ismet Rebronja Sinje more,
Centar za kulturu, Plav, 2006. godine

Ismet Rebronja, pjesnik, prozni pisac, esejista, antologičar, etimolog, značajno je i nezaobilazno ime u literaturi Bošnjaka, na književnoj mapi Crne Gore, Srbije i Bosne i Hercegovine.

U kratkom, ali plodonosnom životu, od samo 64 godine, od 1942. do 2006. godine, Ismet Rebronja je izvatrio devet zbirki poezije, tri knjige proze, priredio antologiju poezije Bošnjaka u Srbiji i Crnoj Gori – *Latice primule* (2002.), izvršio je, sa Farukom Dizdarevićem, izbor iz poezije Ilijasa Dobardžića – *Lirika*, a sa Medisom Kolaković izbor poslovice i izreka, sa komentarima, sa prelijepo zasvođenim naslovom *Budi nešto da ne budeš ništa*.

Književna zaostavština Ismeta Rebronje sadržala je devet rukopisa koje je sam autor redigovao i pripremio za objavljivanje.

Pred samu smrt, izrazio je želju, ostavio amanet, da o toj književnoj zaostavštini brinu Faruk Dizdarević i kćerka mu Nadija Rebronja.

Centar za kulturu iz Bijelog Polja imenovao je Izdavački odbor u sastavu: Tufik Bojadžić, Dragomir Brajković, Ismet Šljuka, Nadija Rebronja, Isak Kalpačina i Faruk Dizdarević, predsjednik, koji se imao starati da, u nimalo lakom vaktu za knjigu i literaturu, obezbijedi izdavače, neophodna sredstva i sve ostalo do objavljivanja knjige.

Naravno, glavni urednik i iskreni Ismetov prijatelj,

gospodin Faruk Dizdarević, nije žalio ni truda ni vremena da ispuni jednu veliku želju rahmetlije, jedan poslednji ljudski amanet.

Sinje more, zbirka poezije Ismeta Rebronje, je bila prvi učinak Izdavačkog odbora, prva plemenita misija da se objavljena knjiga priloži u riznicu dragocjene literature, one Ismeta Rebronje koju nam je za života peškešio.

Ta čast je pripala Centru za kulturu iz Plava. Knjiga je objavljena 2006. godine, na 299 stranica složenim i oštampanim u „Grafokartonu“ iz Prijepolja.

Ova knjiga se u mnogome razlikuje od cjelokupnog književnog opusa Ismeta Rebronje. Po prvi put su se u poljupcu vječnosti dodirnuli nauka i literatura, dunjalačko i zaumno, a Ismet svjesno srčku lirike preobratio u kletvu, plakat, antiratni protest. Tako je na najbolji način, ukazao na ulogu intelektualca, umjetnika, u teškom i olujnom vaktu po jedinku, po naciju, kada misao bude skućena, emocija ugušena a ljudska volja dovedena do uništenja.

Svoju plemenitu nakanu natkrilio je lijepim, adekvatnim naslovom *Sinje more*. Slično nazivu njegove zbirke stihova *Jesen praznih oraha*, snagom jazije, simbola i metafora obe knjige govore o žalovitoj sudbini Bihoraca, Bošnjaka, ljudi evlija, o njihovom životu bez života, krivcima bez krivice, stradalnicima, o behar grani koju je bujica zla ponijela, istrebljenju, gubitničkom usudu, u *Sinje more*.

Pjesnik Ismet Rebronja, kroz cijelu zbirku, nam dočura iladž i mehlemne riječi, ključeve od šifri, tumačeći samo te dvije riječi iz naslova *Sinje more*.

Najprije će kao etimolog, razjasniti da je more: uliv, delta, vodurina. Potom će slično toku vala, naš pjesnik ređati neponovljive metafore, a more bivati: *Ostava tijela, izložba crteža duše, skupljač skeleta i školjki, bik koji riče iz*

vode, kolijevka i vodena grobnica.

Moralo je dobiti epitet sinje, jer su i: majke sinje, sinji gavrani i sinje kukavice.

Ostaje tvrdnja da je more, ponekad, u viđenju pjesnika Rebronje ogledalo za sunce, suza moja, žar i jar, zakrpa igli, slana knjiga, jalovo mlijeko. Ono je ram, okvir, u kojem je privid - ljudskog trajanja, čovjekov gubitnički usud i neminovnost isčežnuća. Uvijek će, kad- tad, smiriti se materije na dnu sinjem, postati talog, životna zabluda. To je Dunjalučki sudnji dan: ubicama, ratnicima, gadovima, šibicarima, plaču i saču...

Cikluse u zbirci *Sinje more*, naš pjesnik je, ne bez razloga, poređao po grčkom alfabetu. Svako slovo, svaki ciklus, ima sedam dijelova sa po pet strofa. Sve je mistično, neparno, bajalica, iladž neizlječivoj boljci. Ismet Rebronja je o tome ostavio žalovitu tvrdnju: *Kraj mora, plač nam je jedini lijek*. Kao kod bajanja, nabrajaju se narodne izreke, obične ljudske riječi da bi se istakli poetski izrazi, da bi se izrekle neoborive istine: *Vraćen je snop u položaj/ kad više nije žito već strah*, ili *Fašizam ima, ima i uz mene*. U trenu postaje sve jasno o kojem prostoru je riječ, ko je dželat a ko žrtva, koja nas vatra prži bez prestanka, uvijek ista, istom lučkom zla potpaljena.

Ismet Rebronja nam kazuje jednu neispisanu istoriju čovječanstva od praiskona pa do trena u kojem živimo mucu na inat, otaljavamo, ovaj privid od života.

Tumačeći riječi kao što su: Dunav, právi Lim i kriva Drina, seobe, rane i ratovi, kopriva, Afrodita i ljubav, stid, otkinuta grana koja još behara, majka, rajsko drvo tisa, pljačke, bježanije, Bihor, Lađevac, lovci sa crnim nakana; pjesnik Ismet Rebronja u zbirci *Sinje more* dočarava nam uzaludnost ratovanja, ljudske gluporije, krik pojed-

inca u ratnoj drami, ludost i filozofije koje potstiču ratovanje, pljačke, zlodjela, veličaju smrt više od života...

Ova zbirka pjesama Ismeta Rebronje, kao i sve druge knjige, ne mijenja(ju) svijet, ne nudi recept za sreću, za ljepši život, ali otvara nadu, staje na stranu žrtve, ljepote i dobrote. Ona ostaje zapis i svjedočanstvo o jednom zlohudom vremenu, ljudima - neljudima čije zlo dubimice upada u bezdane gdje stoluju najveće sramote čovječanstva.

Ovdje su naznake jednog prostora i jednih stradalnika, ali pjesnik Rebronja tome određuje mjeru, daje svemu univerzalno značenje, tačno onoliko, taman koliko treba, da lirika u svoju dušu udahne sandžačkog i Dunjalučkog zraka.

Ismetovi stihovi, obojeni britkom refleksijom, ustvrdiće da zlo ne jenjava. Naprotiv, narasta i kopili se. Zbog toga: *Sve pada i propada i Vazda je tako: jedni se brane,/ drugi napadaju*. Kao da glasno razmišlja, kao da mu se riječ otela, ustvrdiće i ovo: *Ipak, niko ko Evropa ne laže, a onda ostaje i zapis: U Evropi su samo psi pošteđeni*.

Djeca, klice i pupoljak života, u Ismetovoj poetskoj viziji se ne igraju pokraj ukletih voda, već kroz plač tiha no zборе: *Hajde Bježo da bježimo*.

Sivilo života, zlosretnu sudbinu, čemer zbilju, smrt i život u istom koturu, na Pešteru, u Bihoru i Lađevcu, u cijelom Sandžaku i Dunjaluku realistično dočarava sam naziv ove zbirke, mudro izabran pridev *sinje* uz imenicu more. Spektar boja koje riječ *sinje* označava, od bijele preko modro plave, do crne i prenosna značenja: težak, mučan, nepodnošljiv - dovoljno ističu, dovoljno nadkriljuju pjesnikovu nakanu da nam ispriča sve kako je bilo.

Svoje nesanice, brige i nespokoje, strijepnje i slutnje izrazio je pjesnik Ismet Rebronja jednostavno saopštavajući nam kako je to način, vraćanje i čin nekih *Novih po-*

božnika, novih ludaka. Dok oni izvode rituale, igraju neljudske igre, u ušima, u stihovima Ismeta Rebronje: *Fašizam skiči kao hijena.*

Mudri čovjek, vrsni pjesnik, Ismet Rebronja dotura zraku u mrklinu, dotura iladž i nadu u brazdu stiha kako bi imali sjeme, lastare za budućnost. Valja kosu ucakliti, brusom naoštriti kako bi istinski ali i iz maštanja, iz Ismetove puste želje, otkosi bili strofe. Strofe o mogućoj, ali još nedečekanoj sreći, o ljepoti življenja, skladnom suživotu i smjehu djece pod zvonkim nebesima.

Ostalo je neminovno, bez uticaja, bez mogućnosti da insan išta izmijeni, sve je samo pusti drum; klizavo korito, samo iskopano, od bešike do sinjeg mora.

Tematika, plemenite poruke, pitak jezik, višeslojnost u iskazu, metaforičnost, uneobičavanje događaja, prostora i ličnosti i asocijativne vibracije čine ovu knjigu autentičnom, sjevremenom, za pouku i beskrajno uživanje.

Ne kazujem dalje, ništa me ne pitaj uzmi brate knjigu pa je sam pročitaj!

*

III

*Sinje more: to je opšta voda,
Voda moja, vaša voda, voda naša,
To je voda skupna, kolevka,
To je voda, voda grobnica.*

*More Sinje: to je Pontus Euxinus,
Pontos Eyxeinos, pontos Axeinos,
Crno More, Svjatoe more, Pontos Melas,
Tamno kao persijsko ax aena.*

*Sinje More: to je Kara Deniz,
Schwarzes Meer, Mer Noire,
Mar Nero, Marea Neagra,
Čjornoe More, Bleck Sea.*

*Sinje More: to je lepo more, dobro,
Gostoljubivo, kao hotel prima goste,
Ljubazno, kao i helensko eyxeinos,
Dobro kao ey, gostoljubivo... xeinos.*

*Sinje More: to je voda sinja,
Sinja kukavica, gavran sinji,
Grom sinji koji udara u bor crni,
To je majka sinja, vojnik, i kalpaci.*

Sinje More, Ciklus ALPHA, III, str. 11.

VI

*Pa rex vlada li vlada, i
Vodi narod, vodi krajeve,
Regije vodi, vlada okolo,
Krade, laže, mlati praznu slamu.*

*Potom mu grobnicu naprave,
Raskošnu, slova na mermeru,
Kiše liju, slova brišu,
Crvi mrcinu jedu.*

*I potom, sve to kiše, kiše,
Odnesu u reku, a reka
Pravo u Sinje More, da to
I morska voda posoli.*

*Nema smrada, ništa ne smrdi.
U Moru Sinjem sve je čisto,
Sve je gostoljubivo,
Nema strvine koju ne primi More Sinje.*

*I žalbe za umrlog kralja,
Velike žalbe, suze, u More Sinje
Stanu, stišaju se, samo Sinje More
Penuša, šumi, uzdiže se gore, ljuti Geju.*

Ibidem, Ciklus PHI, VI, str. 212.

JOVAN NIKOLAIDIS

MUDROST ETIMOLOGA I
PJESNIŠTVO MUDRACA

*Nad knjigom i sa knjigom Ismeta Rebronje,
Sokratov pas, Almanah, Podgorica, 2009.*

Dok ne uzeh u ruke knjigu *Sokratov pas* ništa ne bijah pročitao od Ismeta Rebronje. Čuh o toj deliji iz Goduše, ali ne znadoh o kakvom je biserju riječ. Sada znam. Štoviše, ostaje žal što ga nisam upoznao, ruku mu stegao, divan s merhametom otvorio. Ostade da ga čitam i isčitavam. Jer njegovu knjigu koju pomenuh upravo tako treba uzimati: srkom, malo pomalo, da se bolje osjeti i više zapamti, a kadšto, kao što se s ljekovitim biljem čini, na prsa da knjigu stavim: umah zamiriše gorobilje.

Nama, kojima je literatura huda djelatnost, i krv i vino, i smok i prismok, počelo i kraj života, nije teško da prepoznamo rasnog pisca. Pročitamo nekoliko strana, dosta je nama da (u)vidimo jesmo li našli brata po zanatu. I majstora u jeziku. I čistunca u stilu. I gospodina u mjeri onog što je napisao i ljepoti kako je napisano - odsanjano. Svim tim darovima bog bijaše nagradio Ismeta Rebronju.

Bio je Ismet Rebronja i etimolog. Ali od one vrste koja od strasti za traganjem značenja svega naokolo što ljudska usta izgovore i ljudsko biće popamti, stvori od tog iskonoslovlja najbolje i najljepše *istinoslovlje*. U tome je naš pisac bio kovač od zanata, pripovjedač koji od riječi tka zlatna predanja. Dobro znajući da etimologija nije igra riječima već strasna i mukotrpana potraga za smislom svega što ljudsko biće nazove i proglasi drugim ljudima. U

tom beskraju, dubini i visini jezika Ismet je asketski sebe obuzdavao i nas upozoravao da se bavi ozbiljnim, važnim poslom: otkriva i potvrđuje značenja. Na početku knjige *Sokratov pas* on sam, pozivajući se na Chadwicka, citira: „*gde god se desi da stanovništvo živi na području sa nerazumljivim toponimima, postoji težnja da se ova imena modifikuju u skladu sa jezikom stanovnika*“, ili: „*reči koje se ne mogu razumeti menjaju se uvek u tom pravcu da dobiju neko značenje*“ (str.9). Spominje i nekog Bopa koji se, istražujući istoriju jezičke degeneracije/transformacije, žalika da u uporednoj lingvistici ispituje samo ruševine, preporučujući da je bolje porediti dijelove riječi ne i njih cijele. A na 29. strani (pod broj 52.) o *etyimon*-u Rebronja piše: „*Etyimon nije uzgredni posao. Uzgrednost često dovodi do zabluda. Nekada zablude mogu biti i kobne, pogotovo kada se umešaju rodoljubci kojima poveruju vrhovnici, vođi naroda i vojske. Nedostatak literature, površnost, i slično, ometaju put prema etyimonu. Naše je neznanje ogromno, želja da se sazna velika. Mogućnosti su vrlo male, a sve valja proveriti, čak i autoritete klasične etimologije. Etyimon je kao biser sa milion jedva vidljivih otvora. Kroz svaki se otvor može ipak provući konac i nanizati biser. Ali se vrlo retko može protnuti konac kroz prave otvore na tom biseru. Neko tako i uspe. Neko retko, neko nikad, ali svi utinju konac*“. Jer, veli Rebronja na strani trideset prvoj: „*Može biti. Sve može.*“ Tog trena se pred nama etimolog pretvara i u mudraca i u pjesnika, a tu vještinu bog daje samo rijetkima.

Koliko je ljepote dato u ovom malom odlomku o poslu kojim se pisac želi da bavi! I opreza. Zna Rebronja koliko je krhko ljudsko znanje, zlokobna i skliska taština naša, pa redovito, najveće moguće istine radi, poseže za što

više izvora, fonetskih znakova, sintagmi, simbola i tvrdnji. Profesionalan i nadasve pošten pristup ovog etimologa-istraživača naših davnina, zadržanih dubina i i umišljenih visina, etničkih klanaca i religijskih vrtača, potvrđuje i svu gospodstvenosti čovjeka koji zna da ništa ne zna, ali uvijek vjeruje Sokratovom psu koji se kroz vrijeme, od antike do danas i sutra, jednako glasa tvrdnjom kako psi imaju u svojoj prirodi nečeg filozofskog, pa umiju da razlikuju prijatelja od neprijatelja. Pas to prepoznaje, ostaje da i ljude naučimo toj korisnoj vještini. Da, gospodo moja, naučili su nas i Sokrat i Ismet Rebronja da su psi najbolji ljudi.

Zadivljuje stepen razložnosti i silina mjere kojom naš autor pristupa pojmu, praveći od njega i pjesničku temu. Temeljit je a nikada isključiv ili hirovit, poučan i bogomdan da nam to što kani kaže i lijepo i uljudno. Umjesto insistiranja, on doziva u pomoć komparacije. A komparacije su zaštitni znaci dokaza. Poznato je ovom piscu da je svaka zadržanost u ubjeđenju i inat u dokazivanju poguban po svakog pisca koji drži do sebe i svog rada. Na dobrom piscu je da podučava i savjetuje, nikada da se prsi i svojata. Na najtananim nitima ubjeđenja u svoje mišljenje o etyimonu Rebronja se pozove na stare tvrdnje, klasične jezike i mudrace iz davnine pa se na njih nasloni kao iza aksioma. Ništa naprečac, nikada hitro a uvijek odmjerenno, jer se učio zanatu od boljih i većih od sebe. Bivajući im tako uz rame, do glave. Tako rade obrazovani novinari i senzibilne literate. Koji ne daju da čitalac zaluta, jer ih vodi sigurna ruka pisca kroz pojmove i značenja.

Niko zalutati i ne može kod ovakve raskoši koju nam daje knjiga Ismeta Rebronje *Sokratov pas*. Visoko vaspitanje ovog čovjeka izbija iz svakog poglavlja ove plemenite knjige. Nižu se etimološka objašnjenja, ma i više, teče

bajkovita rijeka čiji je izvor naš vješti pripovjedač. Tekst Ismeta Rebronje jeste minimalistički, ali i pjesnički, a po svojoj literarnoj igri pojmovima on je i postmoderan. Kao pričalica iz hiljadu i jedne noći uvlači nas Rebronja u lavirint svoje poetike. Čitaoci mu vjeruju, bez bojazni da će se izgubiti, jer ih pisac vraća realnosti u novom etimološkom ključu pojma koga je borhesovski razvio predase. Doista, često sam, čitajući *Sokratovog psa* sticao dojam kako pored toponima, značenja imena mjesta, rijeka, brijegova i šuma, ljudi i događaja, imam preda se ne samo etimološku zbirku već i brevijar fantastike, priručnik orijentalne poetike, zbirku helenističkih pojmova. *Sokratov pas* je i bajka i traktat, i pjesma i tvrdnja, i leksikon i metafora, utopija i manifest. Ovo je knjiga pisca koji nije isključiv, kakvi često jesu umišljeni etimolozi. Ismet Rebronja ne kudi već bratimi, ne slama već gradi. Jer dobro zna, na kraju svih putova, ostaje jedno i jedino ljudsko. A tako nam i kaže (pod tačkom 103. Prvog poglavlja "Braća po mustelli"):

Voleli se ne voleli, ipak smo braća, braća po mustelli.

I jesmo, Ismete Rebronja, moj brate po peru.

Tkački proizvod imenom ponjava je u srodstvu sa ruskom ponjáva, rumunskom poneavă, mađarskom ponyva: ponjava, svakako, iz latinskog pannus: krpa/dronjak, prema grčkom pene: tkanina. Tome je srodno i gotsko fana: tkanina. Možda je prvom ponjavom bio ogrnut smrtni bog Pan. Prva je ponjava mogla biti krzno risa.

Sokratov pas, II (Panus viridis) 54:11

Bihor je malo čudan. Ima taj Bihor reč **arda**: rđa, od toga arđavac: nesoj, ardavski: onaj koji pripada ništariji. (Arđa, od rđa, shodno praslovenskom **g'dia**: rđa, engleskom **red**: crven, nemačkom **Rost/rot**: rđa/crven, keltskom **rhudd**: crven, i sanskritskom **rohitas**: crven, latinskom **rufus**: riđ/crven, grčkom **erythros**: crven). Tek zarudele trešnje su malo rumene, ali još nisu zrele. Komadi rude su crvrni, a metal, kada zarđa, pocrveni. Dakle, rđa je ona crvena korozija. Rudo je i sve ono što je kržljivo. Proplanak u šumi je rudina, ovce kratke vune su rűde. Tako arđa/rđa/rűda/rűda je u srodstvu sa grčkim **erythros**: crven/rumen/=rđa.

Ibidem: II (Panus viridis) 104:47

MIRSADA BIBIĆ ŠABOTIĆ

ARHETIPSKA ANATOMIJA
REBRONJINIH *BELIH UNUKA*

U svijetu fikcijske književnosti, u kojoj su riječi glavne metafore za istinu, uloga pisca je da kroz demistifikaciju otkrije realitet, a autor *Belih unuka* je svojom literarnom projekcijom, koristeći fantazmagoriju (vještina prikazivanja nečeg nemogućeg, varljivog), dao realnost univerlizujući probleme čovjeka kroz istoriju.

Neko ko ne poznaje postmodernistički pristup književnosti zasigurno bi rekao da fantazmagorija može izobličiti realnost i dekontekstualizovati umjetnost. Međutim, treba imati u vidu da je svijet književnog djela kod pisaca individualna stvar i da se estetski diskurs kroz istoriju mijenjao.

Danas se u medijima pojavljuju razne projekcije prošlih svjetova i zasigurno su *Beli unuci* model za izvanrednu ekranizaciju filma, koji bi poslao jasnu poruku čovjeku da su mnoge pojave u savremenom društvu prototipi iz prošlosti, a idejna osnova ovog romana dala bi jednu univerzalnu dimenziju problema savremenog čovjeka i njihovih uzroka, koji su se već od paganskog vremena javljali kod ljudi - pitanje života, urođeni strah od smrti, težnja za besmrtnošću, borba za vlast, zločini, devijantnost ljudskog uma, animalizacija ljudske svijesti, poltronizam i sl.

Snaga ovog djela je u tome da, umjesto realnih slika, provocira estetsku reakciju, odnosno ono što je percipirano kao nemoguće i fantastično, postaje realno, jer je predstavljeno kroz metaforsku prizmu, koja je osjenčena simulakrumskom, to jest, prividnom realnošću.

Rebronjini arhetipovi su saopštivi, simboli su mu

komunikabilni, iako kroz čitav roman prepoznajemo zagonetne aluzije. Roman *Beli unuci* je riznica najrazličitijih pojava iz mitologije i religije, od najstarijih do najmlđih - preanimizam, animizam, slika bezličnih demona i božansatva u obliku kamena, biljaka i životinja, poluljudskih oblika, svetaca sa osobinama paganskih božanstava, prastare i novije kulture i magičnih radnji.

Rebronjina stvaralačka mašta, protkana njegovim poznavanjem slovenske mitologije, inherentna je, to jest svojstvena fetišizaciji, odnosno najprimitivnijoj fazi evolucije. Naime, projekcija prastarog svijeta našeg autora je, u stvari, geneologija fiktivne paganske fantazmagorijske loze divljih ljudi, od Goduna, preko Lubiše, Baltina, pa sve do belog unuka Klasa.

Za razliku o Stankovićeve *Nečiste krvi*, gdje je geneologija Sofkine porodice protkana realnošću i prototipima iz realne istorije, Rebronja svojom fikcijom i fantastikom daje geneologiju divljeg paganskog čovjeka, ali istovremeno ne zapostavlja floru i faunu, sa kojima svi Godunovi unuci i praunuci komuniciraju. Karakteristika antropomorfizma je da se svi fenomeni simbolički prikazuju i ovaploćeni su u čovjeku i njegovom bitisanju. Naš autor je upravo kroz svoje *Bele unuke* ukazao na neraskidivu vezu čovjeka i prirode i njegovu zavisnost i poštovanje u odnosu na prirodu. (Ovaj fenomen povezanosti čovjeka i prirode sjajno je obrađen u romanu velikog antropologa i književnika Karlosa Kastanjede *Put u Ihtlan*, kao i u poeziji velikog srpskog pjesnika Branka Miljkovića).

Komunikacija Rebronjinih belih unuka sa florom i faunom daje sliku kulta vode, vatre, groma, Sunca i stabla. Kult stabala je, uglavnom, posljedica vjerovanja da su ljudi postali od stabala odnosno drveta ili da po svojoj smrti produžavaju život u njima, ili da su ona sjedišta viših bića.

Autor je u ovom segmentu pripovijedanja ukazao da je dobar poznavalac mitologije, a *Beli unuci* su svjedočanstvo o tome da ga možemo uvrstiti u poznate antropologe, s time što je naš autor svoja antropološka iskustva umjetnički preobličio i, koristeći prototipe, od mitskog stvorio savremeno, a arhetipi su dobili svoje novo moderno ruho.

Rebronjini likovi putuju, istražuju, prave predmete od drveta, hranese kao životinje, prinose žrtve bogovima, bave se magičnim radnjama, ubijaju se međusobom, krađu. Citiram: „Ciglen, sin Panjilov, stigao do Raške; Momčilo, sin Ciglenov, pronašao je ljubav; Verko, Višetin sin, uveo slavu Starca Sopoćanskog i žrtvovao kozu, palio lile uoči Petrovdana, lile koje je odredila Belorada. Vida je žena Razbojova. Ali Razboj još nije spavao sa Vidom.

Čim legne, nestaće bogova. Vuk, sin Petkov, volio volove, bio orač i imao ženu koja je postavljala čini, mađije. Godun, sin Labanov, palio svijeće u crkvi ...“.

Naizgled beznačajno pripovijedanje, koje bi za nekog čitaoca bila paradigma za dekonstrukciju vrijednosnog sadržaja književnog djela, polako, iz priče u priču, od divljih djedova, preko unuka, pa dalje kroz istoriju, sve do pojave hrišćanstva i monoteizma, vještima pripovijedačkim sadržajima slika karakteristike savremenog čovjeka, ali i dalje u obličju paganstva. U romanu ljudi spavaju u štalama, kolju jedni druge, mijenjaju svoja ljudska obličja pretvarajući se u životinje, iskazuju svoju ratničku volju, pohlepni su, bezosjećajni, u svemu vide korist, sve čine da bi zadovoljili svoju egzistenciju, koja je na međi ljudskih i životinjskih prohtjeva. No, naš autor je kroz ove likove dao drugu sliku, pa se oznaka ne poklapa sa njenim značenjem. Vješt hermetičar, Rebronja uspijeva, poput fantastičnih slika u *Besnili* Borislava Pekića i *Burlesci gospodina Peruna, boga groma* Rastka Petrovića da

sliku savremenog čovjeka i svega što ga zaokuplja. Rebronja kroz mitologiju razobličava aktualna pitanja i daje odgovore na savremene moguće sadržaje i univerzalne duhovne vrijednosti.

Mitovi su prerusene dileme o vječitim problemima ljudske egzistencije, a iz tih dilema iznikli su i motivi u *Belim unucima*. Motiv zločina je najslikovitije reflektovan kroz lik Gluhog Vlasa, jedanog od junaka u romanu, koji je riješio da zakolje čovjeka. Taj životinjski nagon u čovjeku je izvanredno prikazan i u Lalićevoj *Lelejskoj gori*. Sjetimo se Lada Tajovića, koji je postupio kao Gluhi Vlas; Lado ubija bika, dere mu kožu, vadi mu grkljan, pije mu krv. Upravo je Lalić u ovoj izuzetnoj plastičnoj slici dao regresiju, vratio čovjeka u prvobitno stanje, ali ga, istovremeno, smjestio u sadašnjost, a Rebronjin Gluhi Vlas živi u svom vremenu, ili, bolje reći, sjevremenu. On je predak Lalićevom Ladu, ali predak i savremenom čovjeku jer je životinjski nagon, nažalost, i dio savremenog društva. Vjerujem da nije potrebno pričati koliko duh Rebronjinog Gluhog Vlasa luta dušama svih onih koji su tokom ratova proivali krv nedužnih. Naime, paganski ljudi u romanu nose u sebi krvožderstvo, vode ratove i obezvrjeđuju život, upravo kao i savremeni čovjek.

Motiv vlasti i praiskonska težnja čovjeka da se popne na tron i da vlada beskrupulozno je još jedna komponenta unutar djela. Citiram: „Jer ovaj čovek što stoji tu iza putnika, koji sedi, jak i snažan, sve može. Može žabu da pretvori u kozu, i konja može da pretvori u skakavca. A stenicu može da učini carem. Pa da car vlada narodom i krajevima. Da mu nema ni jačeg ni šireg. Evo, neki putnik izvadi uš iz svoje košulje. I tu će uš načiniti carem. Pa neka putnik kaže gde da ide car i kojom zemljom da vlada. Bolje je da uš bude car, nego da bude uš, što je sada. I

dosta je bila uš. Može biti, došlo je vreme da uš postane vladar. I bolje je biti vladar nego mrska uš koju svako gnječi među noktima i tu, među noktima velikih prstiju, i završava svoj ušljivi život.“

Ironični tonovi koji su utemeljeni u pišćevom pripovijedanju najbolje su iskazani u Panjilovom pričanju iza kojeg se krije poltronizam. Citiram: „Šteta je, stvarno nam je žao, što nismo mogli da doznamo kako je živeo panj Drozgilov i kakav mu je san bio. I kako je to napravio Panjilo. Tek tada bi se videlo pravo Panjilovo oštrilo. I videlo bi se da li je Živ bio naklonjen novom panju. Ili je, možda, novi panj bio kao i Drozgilo“.

Kameleonstvo, kao devijantna pojava u društvu, našla je svoje mjesto u ovoj Rebronjinoj priči. Prevrtljivost, beskarakternost nekih od likova ukazuju da je praiskonska težnja čovjeka da se prilagođava situacijama i da cilj ne bira sredstvo. Labud, lik iz romana, pretvara se u kozu. Bog Kos pokušava da ga spasi, ali je Labudu to primamljivo. Lakše je biti i doći do svoj cilj, nego čovjek, koji se ne može ni uz brdo popeti.

Motiv žrtvovanja i njegove sveprisutnosti u književnosti nosi osnovu još iz predislamskog perioda, kada je Ibrahim htio da žrtvuje sina. Reflektovao se, kako u narodnoj, tako i u umjetničkoj književnosti (*Zidanje Skadra, Na Drini ćuprija*), pa je ovom romanu ovaj motiv dao dozu hipoteksta. Čovjek je žrtva nečijih djela, bolje reći nedjela kroz istoriju, ali, zar nije tako i danas, samo je to žrtvovanje iznijansirano drugim bojama. Rebronja je na vrlo vješt način to prikazao u romanu. Naime, da bi čovjek zadovoljio neke svoje egzistencijalne prohtjeve, mora nešto i da žrtvuje. Danas mi znamo kako to ide (naravno, na štetu drugog) jer, ponoviću izreku - cilj ne bira sredstvo, pa su bogovima u romanu prinošeni zaklani ljudi kao žrtve, a danas se to radi, na perfidan način,

svi mi postajemo žrtve nečije obijesti i neljudskosti . Vlastodršci, u želji da pokriju nezakonitosti svojih radnji, često žrtvuju nevine

Motiv rata i osvete osvijetljen je kroz lik Radiča, sina Katulova, unuka Labudovog, koji je bio ratnički nastrojen jer je gledao kako mu kolju djeda Labuda. Radič je predak svih onih koji u osveti pronalaze zadovoljenje svoje egzistencije, a o posljedicama ovog nehumanog čina upoznati smo kroz istoriju i književnost. Motiv osvete je u antičkom svijetu prouzrokovao rat zbog ubistva bližnjeg. Antička srdžba, kojom *Ilijada* i započinje, potiče baš iz osvetničkog naboja. Šekspirovi *Hamlet* i *Otelo* su bili zaslijepljeni osvetom, a Zola je u svom *Žerminalu* naslikao najstrašnju osvetu. Klice osvete prepoznajemo i danas. O osveti kao dehumanizovanoj pojavi pisao je još Njegoš. Vrijedno je podsjetiti se njegove borbe da je iskorijeni. Mnoga ubistva koja su se dešavala nose osvetničke klice.

Ljudska igra iz koje stoji nehumanost i potreba da jedni druge povređuju refletovala se kroz lik boginje Belorade, tačnije kroz njeno obraćanje Samogubilu. Citiram: „Belorada je Samogubilu rekla da dobro sebi utuvi u glavu i da ljudima kaže ono što oni znaju ali zaboravljaju. Ljudi se u svemu igraju. Najdraže su im igre - i kad žnju, igraju se. I kad se skrivaju po šupljim stablima, igraju se. Čitav se života ljudi igraju“.

Metafizički kvalitet ovog djela je upravo atmosfera koja lebdi i koja se ne može racionalno odrediti. U pitanju je suština koja nam otkriva dublji smisao života. I upravo Beli unuci dostižu kulminaciju otkrivajući metafizičke kvalitete, koji su prisutni u mitskoj predmetnosti, a koja ovaj roman povezuje sa sociologijom, psihologijom ali najviše sa antropologijom.

Svi ljudi današnjice i njihovi neposredni preci pripadaju jednoj i jedinstvenoj biološkoj vrsti *homo sapiensu*, koja je proizvod prirode i njen nerazdvojni dio. Međutim, čovjek je veoma osobeno prirodno biće – jedino živo biće u opštoj ekonomiji prirode koje svoj opstanak osigurava svjesnom, ali i nesvjesnom proizvodnjom egzistencijalnih zahtjeva. Kao aktivni stvaralac sredstava za život, on prilagođava i mijenja svoju sredinu, unoseći u nju krupne – samo njemu svojstvene – antropogene promjene. Zato čovjekov položaj u prirodi, pored čisto bioloških, ima i posebne – društvene i kulturne odrednice. Kao dobar poznavalac antropologije, Rebronja je imao senzibiliteta prema prirodi, pa nije ni čudo što je potporu **Belim unucima** pronašao u prirodi i mitologiji jer su pagani vjerovali u prirodu. Rebronja uspijeva da predmetnost prirode ovjekovječi, da mu dâ dušu, da ukaže na to da je čovjek svojim postupcima i evolucijom devalvirao prirodu. U romanu je čitav biljni i životinjski svijet, flora i fauna, u stvari, simbolika ljudske egzistencije i ti poremećeni odnosi u prirodi su, zapravo, poremećeni odnosi ljudskih vrijednosti.

Beli unuci se mogu sagledati kao anticipacija mišljenja o sadašnjem i budućem vremenu. Činjenica je da smo prirodi oduzeli čedan osmijeh a da smo time unazadili sebe, jer je priroda dio našeg postojanja. Nije li antropomorfizam u djelu i razgovor *belih unuka* sa florom i faunom pokušaj pisca da didaktički utiče na čovjeka, a dajući dušu prirodi pokušava da ispravi sve anomalije svog bivstvovanja i napravi korak ka humanizaciji čovjeka savremenog doba.

Beli unuci su reciklaža obmanutog čovjeka, koji je, poremetivši biljni i životinjski svijet, poremetio i svoju ćud animaliziravši se do te mjere da je povratio životinjske nagone svojih predaka.

Svijet u romanu nikada ne može biti hronotipski isto-

vjetan sa realnim jer je to svijet koji je stvoren tekstom, a Rebronjini **Beli unuci** kreću se u vanistorijskom vremenu i vanprostornom zavičaju, u nekim magijskim i mitskim bezgraničnim predjelima.

Rebronjin katalog toponima: Lim, Lađevac, Trebnik, Trojan, Borovica, Crveno prlo, Maskinje i sli. su refleksi njegove mašte i ne aludiraju na mjesta koja danas nose neki dijelovi zemlje.

Kada je u pitanju stil našeg autora, prepoznatljiv je biblijski, koji se, prije svega, odnosi na nabranja i čestu upotrebu anaforske konstrukcije. Citiram: „Doći će beli gradovi, i doći će bele duge kiše. Imaće te kiše iglice. I biće slične ježevima sa iglicama i sa dugim bodljama, sve oštija od oštije. Pa će gromovi da sevaju i udaraju...“.

Poruke u romanu upravo su idejno stabnovište i one idu u pravcu gnoma i maksima. Citiram: „Trešnju hvali dok rađa, rekao bi uhoda Jaspers, a mi Panjila hvalimo i kad ne izgrađuje. Mi kažemo da niko ne može silu srušiti, osim sila samu sebe. Zato sili luč ne gori do zore“.

Beli unuci su konkretan primjer kako pisac u djelo unosi invenciju, misaonost, moć duhovne integracije, pojedinačnog i opšteg, sveljudskog, bliskog i dalekog, istinitog i mogućeg, prožetog mitskim, konkretnog i apstraktnog, i od toga oblikuje novu, umjetničku stvarnost, iskazanu modernim sredstvima pisanja, koja su uzrok Rebronjinog stvaralačkog gigantizma.

Rebronja se ovim romanom okrenuo ka izučavanju vlastitog formalnog izraza i poetskog statusa. Njegova dekonstrukcija vidljive predmetnosti svijeta u mitskoj umjetnosti, na pragu XXI vijeka, pokazuje se kao svojevrsni stav naspram realnog, u kojem se paradoksalno, kroz odsutnost vidljivo prepoznatljivog, utemeljuje spoznajna funkcija umjetnosti.

U prvim decenijama 20. vijeka rezultati etnoloških istraživanja pokazali su povezanost mitova s magijom i ritualom u funkciji održavanja prirodnog i socijalnog poretka. Ukazano je na logičku i psihičku osobenost mitskog mišljenja, a stvaranje mitova se pokazalo kao najstariji način izražavanja, kojim je čovjek tumačio i klasifikovao svijet. Mitologija je kolektivna psiha, iz koje se projektuju arhetipovi, a autor Bijelih unuka je, upravo koristeći arhetipove kroz neka mitska obilježja, dao rješenja za neke ljudske dileme, pa su Rebronjini mitovi prerusene dileme o vječitim problemima ljudske egzistencije.

Bele unuke treba shvatiti kao niz organizovanih znakova, kojima se nastoji prenijeti čitaocima univerzalna poruka, a u ovom slučaju je upotreba perfekta i prezenta, s namjerom da se ukaže na to da su Rebronjini Beli unuci mitski savremeni i svezremeni i s obzirom na to da se daje magijski bezgraničan prostor, i bezvremeni.

Rebronja je kroz **Bele unuke** objasnio mitsku fundiranost moderne i postmoderne umjetnosti kao njenu idejnu komponentu, dostupnu ili dokučivu tek paradoksalnim stavom.

Razmatrajući nekoliko mogućih varijanti mitskog tumačenja umjetnosti, kroz **Bele unuke** nastojim ukazati na fenomen arhetipske književnosti kao područja konvergencije moderne književnosti i njene osobenosti.

Beli unuci su neistraženo djelo, a ovaj moj skromni osvrt će, nadam se, poslužiti kao podstrek kritičarima savremene književnosti za dalja istraživanja.

Avgusta 2015.

SAFET HADROVIĆ VRBIČKI

BIHOR JE NAŠ MAKONDO

*Ismet Rebronja, Jesen praznih oraha,
Prosveta, Beograd, 1997.*

Dan hoda daleko od prve kasabe (tadašnje: Berane), od prve čaršije (tadašnje: Bijelo Polje), *među tim zlatnim i gladnim brdima*, gdje je plavetnilo nebeskog svoda najljepša slika za uvijek žedne ljudske oči, a živa riječ starih amidža, narodnih mudraca i epičara – koja se mogla čuti samo u prigodnim prilikama, i bila jedina knjiga koja nosi i čuva pravu iskonsku mudrost, u bihorskom selu Goduša, godine 1942. *kad se nije znalo šta noć kuha, šta zora rađa*, u porodici Rebronja, rodio se sin Ismet, čije će jedino zanimanje biti – da u životu uči i izuči jedan *vraški opasan zanat*, da bude i ostane pjesnik, za šta je svojom zvijezdom vodiljom bio predodređen.

Od tih narodnih mudraca, kakve je imao prilike da uživo vidi i čuje u svom ranom djetinjstvu, među kojima je svakako bio i amidža Kasum, Ismet je sticao svoja prva znanja o životu, i svemu onom što život nosi kao svoju vrijednost, a što se često dalo iskazati u najkraćoj formi, kao pouka koja se lako pamti a puno vrijedi, kao kakav dragulj. *Budi nešto da ne budeš ništa*, jedna je od tih poslovice – pouka, koja mu se vjerovatno u ranoj mladosti ponajviše urezala u svijest, i ostala kao njegova idejna misao – vodilja, koja je, zacijelo, uslovila da se na vrijeme otrgne od učmalosti svojstvene mnogim našim sredinama u tom vremenu. Istu poslovicu uzeo je kao naslov zajedničke zbirke bošnjačkih narodnih poslovice,

koju je, prije par godina priredio, u saradnji sa Medisom Kolaković. Tako je, cijeneći vrijednost poruke i pouke naprijed kazane narodne mudrosti, Ismet prihvatio da stvara *Iz pepela žar, iz gorčine med*, to jest, prihvatio je izazov sudbine da bude pjesnik.

Nije naodmet napomenuti i činjenicu da za jednog pjesnika, za njegovo književno djelo, nema ničeg težeg, ujedno i izazovnijeg, od vezanosti za jedno mjesto, za jednu sredinu; koja prati svoje ustaljene životne tokove i koja kao takva ima posve malo razumijevanja za sve ono čime se pjesnik po svom usudu bavi, kao svojim životnim pozivom. No, to je tema za neku drugu priliku. Ovdje valja učiniti pokušaj da se razgrnu Ismetove knjige i ukaže na njihove vrijednosti.

Iz doista bogatog opusa pjesnika Ismeta Rebronje, izdvojio bih zbirku pjesama: *Jesen praznih oraha* (Prosveta, Beograd, 1977. godine), za koju je njen recenzent Čedomir Mirković, između ostalog rekao: „Sintagma sa korica (*Jesen praznih oraha*) zastupa i slikovitost i alegoričnost, i elegičnost i sočnost, i metafiziku nestajanja životne punoće i doživljaj izneverenih očekivanja. Nosi suzdržani vapaj i obuzdani krik. Sadrži kontrast očekivanog i doživljenog. Upućuje na arhetipsku simboliku neminovnog gubitka. Priziva unutarnju prosvetljenost poetske semantike“.

Da bi se o sadržini jedne knjige, među čijim koricama ima dosta toga ličnog i emotivnog, moglo bilo šta reći, valja se znati u kakvom je vremenu ona nastajala, u kojem podneblju i u kojoj životnoj dobi njenog autora.

Zbirka pjesama *Jesen praznih oraha* pisana je ranih devedesetih godina dvadesetog vijeka, „vijeka vukodlaka“, kako ga je proročki imanovao znameniti pjesnik

Mandeljštam, još na samom njegovom početnom toku. Pisana je u vrijeme, kako kaže pjesnik Meho Baraković, „cvjetanja zla“. U vrijeme „poremećaja ravnoteže sklada i harmonije“. Vrijeme u čiju smo „besmrtnost“ mi dobri Bošnjani ponajviše vjerovali. Pisana je u vrijeme kada je na ovim prostorima vladao *Arc dalabu* (Car budala) i kada su ovi prostori bili „Carstvo gnjide“. Pisana je u vrijeme koje je izrodilo neke nove ljude iz „Potoka i šuma“. To je ujedno bilo i vrijeme u kojem je pjesnik Rebronja već bio prevalio polovinu vijeka, spontano se spremajući za svoju prirodnu starost – jesen života, koja u ljudskom trajanju na ovom svijetu – kao i u prirodi – donosi plodove rada i dugo očekivani smiraj.

Najednom, sve je bilo poremećeno. Sve iščašeno. Izgubljene su i nada, i vjera u život, i sve ono što se samog života tiče. Dugo priželjkivana jesen, koja u životu pjesnika znači godine pred starost koja donosi mir, spokoj, priznanja, a u prirodi plodove, izrodila se u *Jesen praznih oraha*. U praznu ljušturu, beznađe, jed i jad.

Kako je sadržina oraha (plod istoimene biljke) obavijena trostrukom korom, od kojih je prva – spoljašnja, gorka kao čemer, druga – srednja, tvrda kao kost, i treća – koja čuva sam plod, njegovu sočnost i slast, mekana i nježna poput svile, tako je i većina pjesama zastupljenih u ovoj zbirci iskazana kroz sarkazam, alegoriju i metaforu, jer su se svojom sadržinom doticale jednog određenog vremena, sredine i ljudi određenog vremena i prostora. Jedan doista konkretan odnos pjesnika Rebronje prema vremenu o kojem je riječ, iskazan je kroz stihove prve pjesme: „Poezija“, u pomenutoj zbirci, čijim je sadržajem svaki njen čitalac, od strane samog autora, jasno upozoren da je svaki njen stih ispisan upravo tako kako jeste i da

nikom, ni po kakvom osnovu, ne pripada pravo da bilo šta mijenja i ispravlja:

*Ne, ne dirajte mi misli
To je kao kad gori brezovo pruće
Kao kad su psi u lovi svisli
Kao kad skidaju krov s kuće.*

Da bi na kraju iste pjesme, pun gorčine, napisao i sljedeće stihove:

*Jedva čekam da život mine
Ne pada mi na um glas, lektira
Nije poezija sto, igra domine
Veče kurvi, miris politira.*

Kao kakav hroničar, dobar poznavalac mjesnih zbivanja, pjesnik Rebronja će na početku jedne od narednih pjesama zbirke o kojoj je riječ, reći:

*Zaobiđi sve varoši
Gdje ludog zovu veziru,
Gdje krađu pero s kokoši,
A pero pri tom preziru.*
(Carstvo gnjide)

Kako bi izbjegao bespotrebnu svađu sa dokonom čaršijom i njenim beshairnim svijetom, pjesnik Rebronja se kroz stihove svojih pjesama obraća svojim najiskrenijim svjetovima: učitelju Ćamilu Sijariću, svom dugogodišnjem prijatelju Ejupu Mušoviću, svom rodnom kraju (pjesma „Bihor“), i svom ocu („Pismo ocu“).

U pjesmi posvećenoj svom duhovnom učitelju Ćamilu Sijariću, čovjeku iz istog kraja, dobrom poznavaoču ljudi i njihovih ćudi, Ismet će; na krajnje iskren način, progovoriti o vremenu koje je donijelo neke nove ljude i neke nove, dotad nepoznate vrijednosti.

*Mučno li je moj Ćamile,
Naopaka stigla justa,
Nosi izvor, vadi žile,
I u vodi suha usta.*

*Od krivoga grade pravo,
Od pravoga grade krivo,
Sad je bijel crni đavo,
U đavola sve je štivo.*

Jedino pred pravim, iskrenim prijateljem, može se progovoriti tako otvoreno, bez zazora, bez stida, gdje svaki stih liči na krik (sjetite se istoimene Munkove slike), scene pred kojom čovjek ostaje zabezeknut, bez riječi, krajnje nemoćan, paralisiran.

Upravo, tako je i bilo to naopako vrijeme o kojem pjesnik Rebronja kroz svoje stihove želi da upozna mudrog Adžo Ćamila, obraćajući mu se tako neposredno, kao da je tu pred njim, kao da vode muhabet, oči u oči.

Jedino pred njim, pred učiteljem i prijateljem, Ćamilom Sijarićem (koji sve shvata i sve razumije), u svojoj izdvojenosti i osami, dok je okoliš obuzet bezumljem, ludilom i glupošću (trima pošastima savremenog svijeta), pjesnik Rebronja otkriva svoju intimu, otkriva svoju dušu. Otkriva svoju vezanost sa rodnim krajem (pjesma: „Bihor“, posvećena Ćamilu Sijaruću, u naprijed pomenutoj zbirci).

Kakav je to kraj Bihor (neiscrpní izazov za literaturu), i ko su Bihorci?! Bihor je naš Makondo. U tom Bihoru živi jedan zaseban – od svijeta izdvojen svijet.

„Otrgnuti a ne prihvaćeni“. Pritisnuti nedaćama koje im „daruje život“, borili su se – koliko su znali i mogli, da kroz hićaje, epiku, obićaje, oćuvaju svoju zasebnost, i da je, kao kakav neprocjenjivi dragulj, daruju na amanet svom potomstvu. Zbog te svoje zasebnosti, Bihor je bio i ostao Bogom dano podneblje za literarnu obradu. Tu su našli „svoj svijet“ oni koji su odatle i ponikli i koji su ga kao svoj rodni kraj svakako najbolje poznavali. Pomenuću samo neke stvaraoce ponikle u ovom podneblju, kojima je Bihor bio i ostao stalna inspiracija: Ilijaz Dobardzić, Ćamil Sijarić, Meho Ćorović, Redžep Kijametović, Safet Sijarić, Fehim Kajević, i svakako Ismet Rebronja, o kojem je rijeć.

No vratimo se Rebronji i njegovom viđenju Bihora. Svaka je strofa u naprijed pomenutoj pjesmi – slika u gro planu, gdje pjesnik vjerodostojno, do perfekcije, odslikava to podneblje, u kojem je vrijeme stalo. Gdje je djevojka – „zabrađena divokoza“, gdje su:

*Uvelićane slike
Fotomontaža košulje,
Nacrtan brk otprilike
Po slici muhe, prosuto ulje*

a gdje opet sve teće (ako uopšte teće) svojim ustaljenim tokom:

*Gdje nešto mrda u lobodi,
Možda žena svima kriva,
Što ništa neće da rodi,
Ni zelje, raž, ni kopriva.*

Da bi prekrili svoju muku, konačno našli spas, Bihorci kupuju „vasike za pare“, jer im je prekipilo da idu:

*Subotom za Berane
Da prodaju kozu, jaja
Od goluba il' od vrane.*

Kao da je predosjetio svoj neminovni ovozemni kraj, pjesnik Rebronja se u ovoj zbirci kroz pjesmu (svoju intimnu ispovijest) najiskrenije obraća ocu:

*Nema oče tvoga doma,
Osim kamen jedan sa zida...*

*Niti stada, niti tora,
Niti ovna, živa noga*

*Ništa novo, živa stvora,
Osim šuplje s jednog roga.
(Pismo ocu).*

Svjestan da nestaje jedno vrijeme koje je u duši pjesnika ostavilo neizbrisiv trag, da je: „Ružno u Varoši, gdje žive „varalice, lažna pera“, gdje se kote, „gnjide sa ološi“, pjesnik Rebronja jasno kaže:

*Bolje leglo uz kučinu
No ološ sa zaštite prava,
Hoću drumom u planinu
Da se vratim krdu krava.*

Čak ni poezija – kao najsavršeniji vid ljudskog govora

- u malim sredinama i vremenu poremećenih vrijednosti, ne daje nikakvu nadu, ne nailazi na razumijevanje, ne donosi očekivane pohvale niti zaslužena priznanja, pa će pjesnik na kraju knjige, bez sjete i gorčine reći:

*Da sam znao još ko dete
Ne bih sada na terasi
Rimovao prepun sete,
A rima: prazni orasi.*

No, kada je riječ o Ismetu Rebronji, kao pjesniku prije svega, dužni smo reći ono što je svojevremeno o pjesniku rekao Ivo Andrić: „Pjesnik ma kroz kakve poteškoće prolazio, uvijek ostaje pjesnik, isto kao što onaj koji to nije – ne postaje nikad i ni po čemu“.

*

GNJIDA

*Dajte supe, dajte paste,
Hoće Gnjida da poraste.*

*Sad je stigla ta prilika,
Budi Gnjido povelika.*

*Idi, Gnjido, na nebesa,
Sunce budi, svemir plesa.*

*Dogodi se nama Gnjida,
Neko gore steg to skida.*

*Kakav otrov šar u zmije,
Uzmi teku kademije.*

*Što je bilo više nije,
Uzmi malo s tiranije.*

*Iz učkura te iz gaća,
Sad je Gnjida med iz saća.*

*Jedi Gnjido, damo naška,
Rasti Gnjido, bićeš vaška.*

(1994/95)

PUT NA OLIMP

Već je leto s dna začetka,
Na izlogu da očara,
Namazana crna četka
I priručnik opančara.

I atlasne vise mape,
I uputstva za kapije,
Ka Olimpu sve etape
Za esnafske procesije.

Tek je jutro: i sa lipa
Gladan golub dole sleće,
Kreće šuster put Olimpa,
Pristigoše i za smeće.

Je li Olimp ko sa rafa
Zarđala šitka igla,
Izvetreo kao kafa
Bez poklopca što je stigla.

Zar se k Zevsu esnaf penje,
Je l to stigla zadnja mera,
Ruši li se jutros stenje
Sa Olimpa na Homera.

(1999)

Dr DRAŠKO DOŠLJAK

LEKSIČKA NIJANSIRANJA U POEZIJI ISMETA REBRONJE

„Stvaralaštvo bošnjačkih književnika koji su izgradili vlastita književna nasljeđa, bitno za određenje duhovne samobitnosti i konstituisanje samostalne nacionalne kulture, svakako zauzima važno mjesto u južnoslovenskoj tradiciji“. Zato djela modernih pisaca bivaju važna i poticajna za lingvistička ispitivanja, jer se njihov stil i jezik nije temeljitije ispitivao. Davno je Zajdler govorio o dvojakim jezičkim funkcijama. Prvu jezičku funkciju on definiše kao „prikazivanje stvarnosti“, a druga jezička funkcija jeste poetska. U ovoj funkciji jezik doprinosi „shvatanju svijeta“, pa je zato, po njegovom mišljenju stil duhovna potka umjetničkog djela koja je uspostavljena pomoću jezika i na određeni način uređena.

Kako u jednoj pjesmi Ismet Rebronja kaže:

*Poezija je kao kad krtica rilja,
Kao kad se na gori slome skije
I skijač ne stigne do cilja.
Zalud sve, i antologije.*

(Poezija)

Poezija Ismeta Rebronje, nema sumnje, pruža prostora za najraznovrsnija istraživanja, a pored ostalog, smatramo ponajviše, upravo za istraživanja u domenu jezika, njegove modernosti i nove upotrebe. Evidentno je da su traganja Ismeta Rebronje na planu leksike, na

planu melodioznosti i likovnosti stiha, i na planu neobične stilizacije - rezultirala stvaranjem pjesnikovog sopstvenog poetskog glasa i samosvojnog, prepoznatljivog poetskog izraza. Njegov osoben stvaralački postupak, organizacija jezičkog iskaza, jedan umnogome nov odnos prema jeziku, inventivnost i neograničena sloboda vlastitog govora prava su poslastica za lingviste. Kompleksnost Rebronjinog stvaralačkog postupka nudi, zaista nebrojene mogućnosti za osvjetljavanja i tumačenja njegova djela sa različitih aspekata. Sa različitih aspekata i u domenu istraživanja svih tih lavirinata pjesnikova jezika i virtuelnosti njegove. Ovaj rad biće mali vodič kroz leksiku pjesnika Ismeta Rebronje, ili preciznije, posmatraćemo rječnik Rebronjine knjige *Jesen praznih oraha* (Prosveta, Beograd, 1997). A pjesme u ovoj zbirci pokazuju da Rebronja posjeduje izoštrenu svijest o tome što pjesmom želi kazati. Leksika iz ove zbirke dokaz je kako je od svih stilova književnoumjetnički po svojim leksičko-semantičkim osobinama najspecifičniji. Opštenarodni jezik u stvaralaštvu jednoga pisca, vidno je kod Ismeta Rebronje pretvara se u individualni stil i čini nešto jedinstveno. Na leksičkom planu ovaj stil karakteriše upotreba raznovrsnih leksičkih slojeva: dijalektizmi, historicizmi, arhaizmi, žargonizmi, kao i postupaka zasnovanih na značenju –metonimija, metafora, i dr.

Ako je Ćamil Sijarić, prije svega romanom *Bihorci* uveo Bihor u književnost, onda je Ismet Rebronja pjesmom „Bihor“ ovaj krajolik pretvorio u poetski toponim. Jer je Bihor za Rebronju, a pjesmom i za sve nas:

*Gdje se zimi sklanja zima,
Na Lađevcu prodaju vodu na kilo,*

*Gdje samo Ćazim kantar ima,
A Zeno ni zumbu ni šilo.*

U ovoj poetskoj slici smješteno je gotovo sve. Sva godišnja doba, život i običaji, bogatstvo i trajanje, čežnja i mukotrpnost. Geografija za kojom se čežne.

*Nikad želju sa zavičaja
Da skupe, krušku otresu,
Pokose ruj, naberu očaja
I krenu u medresu.*

Centralni toponim, kao dio toponimijske leksike, svakako je Bihor, ali i Podbijelje – jer: *U Podbijelju živi moja majka,/ na svom imanju....* kako navodi Rebronja. Posuđenice u poeziji Ismeta Rebronje imaju evokativnu funkciju. Dočaravaju prohujalo vrijeme i živeći prostor koji sa sobom i u sebi i život i smrt. Rebronjina poetska želja, ali i potreba, da govori o bihorskom miljeu, o ljudima toga miljea, zahtijevala je i upotrebu leksike orijentalnoga porijekla. Turcizmi prisutni u ovim pjesmama imaju izrazitu stilsku vrijednost. Oni su iskorišćeni da bi se postigla poetska izražajnost, koja je uvijek pojačana odgovarajućim kontekstom. Bez sumnje je činjenica da su orijentalizmi, za koje se Ismet Rebronja opredjeljuje, bliski govoru i jezičkom okruženju u kojem je rastao i gradio svoj jezički, duhovni i sveukupni identitet. Ne može se izvoditi zaključak da se Ismet Rebronja koristi orijentalizmima samo onda kada želi dočarati život, običaje i narav bihorskoga čovjeka u prošlosti, jer su oni frekventni i u pjesmama koje su tematski i vremenski vezane za sadašnjost. Koristeći se orijentalizmima i na dijahronoj i na sinhronoj ravni, Rebronja nas želi uputiti na činjenicu

da je taj dio leksike već davno postao dio našeg načina iskazivanja emocija i refleksija. Pored orijentalizama, tu su i grcizmi i latinizmi te ove riječi daju jednu posebnu notu himničnosti u poeziji Ismeta Rebronje.

Od ekspresivno obojene leksike – žargonizmi, vulgarizmi, erotonimi, ima svih po malo, onda kada osjećamo pojačano osjećanje pjesnikove ljutnje, ironije, ali i blizak pjesnikov odnos sa upotrebnom leksikom narodnoga govora.

Razgovorna frazeologija i kolokvijalne metafore imaju za funkciju prikazivanje Rebronjine veze sa narodom, osjećanja za njegov jezik, što smatra posebno važnim za razumijevanje sudbine čovjeka smještenog u određeni kulturno-istorijski kontekst. Antroponimi istorijskih ličnosti, ličnosti književnika, onih iz naroda, služe pjesniku Rebronji za autentičnije dočaravanje prostora. U nekim pjesmama kroz antroponime, recimo Vasko (Popa) pjesnik uspostavlja razmjenu smislova dva razdaleka svijeta, da prošlost, ponekada mitska, postane izvor vanrednih poetskih efekata.

Jezik i stil književnog opusa Ismeta Rebronje zaslužuje monografiju. Vanredno dobra estetika njegovog književnog stvaralaštva privlači pažnju naučne misli. Ovaj skup potvrđuje da lagano vraćamo dug Ismetu Rebronji! Zaslužuje!

Izvori i literatura:

Ismet Rebronja: Gazilar, Nolit, Beograd 1978

Ismet Rebronja: Magnet i algebra, Bijelo Polje 2010

Ismet Rebronja: Jesen praznih oraha, Prosvjeta, Beograd 1977

Zorica Radulović: Ogledi, prikazi, stavovi, Podgorica 2011

Izet Smailović: Jezik Hasana Kikića, Glas, Banja Luka 1979

Dušan Jović: Jezički sistem i poetska gramatika, BIGZ – Jedinstvo, Beograd 1985

*

TAJNA KNJIGA

*Da je Šabotić Rustema
Da me s drumu uzme na var,
I iz torbe koje nema,
Tajno izvadi kazivar.*

*Znam ga ko vrt ispod kiše,
Znam lice, drehe, znam Rusta,
A šta u knjigi toj piše
Znaju samo Rustova usta.*

*Ako ja, il tice druge,
Samo pogledamo u slova,
Ko zamagljen spektar s duge,
Nestaće i knjiga ova.*

*Kao lovca zlatna kuna
Dovodi me do očaja
Je li Rusto do Gostuna
Drinska tajna s Gostičaja.*

*Da l je knjiga s dna rijeke,
Bogumilna je li tema,
Mart je i već kraj vijeka
I za mene i Rustema.*

(1994)

POVRATAK SAKSA GRAMATIKA

*Neka dođu u zaliv žene
Sa pticom u krilu
Poručuje kralj sa stene*

*Kralj Valdemar u plesu
Srušeno u magli Zaselje
Nema božila u lesu*

*Kolju za pir goveda
Kraljevski lovci
U koži belog medveda*

*Uхватili Kuni muža
Slomili žrtvenu zdelu
Doneli živog uža*

*Pokazuju Rađa i Golišu
Piju vino prosipaju rakiju
Psuju s Rujna kišu*

*Saks Gramatik od zelenila
Sa Rujna
Nosi slovenska božila*

*Preti bog sa zapisa
Iz ruku Gramatika
Otima se Zalug-tisa*

(1985)

**CIKLUS ANTIRATNE
POEZIJE ISMETA REBRONJE**

Najznačajnija djela u sferi književnosti i umjetnosti uopšte, nastala su poslije velikih i burnih historijskih događaja, najčešće ratova praćenih masovnim stradanjima ljudi. Bolno, surovo i tačno. Devedeste godine Dvadesetog vijeka, po istom tom pravilu usmjerile su mnoge procese na jugoslovenskom prostoru. Stradanja ljudi, najsvirepiji zločini, razrušeni gradovi i kolone obezdomljenih. A onda, kad je utihnulo oružje, oglasile su se muze. Čule su se one i u vrijeme detonacija, često ih i nadjačale, ali su sada bile glasnije i jače. Štampana su značajna književna djela čija je tematika vezana za te procese, opominjuća, antiratna, optužujuća...

Rat – legalno ubijanje. Rebronja, pjesnik, bezdomnik, kako je definisao sebe, zarobljen u sopstvenom pamćenju, emociji, sopstvenom biću, suprotstavio se onako kako on jedino umije, poezijom. Gusinjski guslar Abdulah Kuč, u Bašićevoj „Kapiji bez ključa“ 1), ispeo se na brdo da vidi i opiše Nokšićku bitku. Ne prihvata ponuđeno oružje od vojvode Marka, tražio je samo da ga namjeste na neku glavicu odakle će najbolje vidjeti čitav boj. Tako je i Rebronja ekskomunicirao, ispeo se na svoj imaginarni Olimp, otvarajući kapije samo u najnužnijim prilikama. Ako bi uzeo oružje, pjesma mu nebi valjala, ako začuti ni on neće valjati. Ostalo je samo pero i hartija... Tako je nastao taj antiratni ciklus Rebronjine poezije. Bolno

1) Husein Bašić, Kapija bez ključa, Almanah, Podgorica, 2000, str. 210-223.

svjedočenje o zlu, stradanju i ljudskom, odnosno, moralnom posrnuću.

Pjesnik je za Rebronju, kao i za Muhameda Abdagića, tetrijeb, što pjeva u zoru, pjeva da najavi, ne zna ni sam zašto pjeva, ali pjeva. *Tada ga je najlakše ubiti*, kaže Abdagić, a Rebronja lamentira u sličnoj intonaciji: *Čini mi se da pjesnik nije svjestan poezije, dok je tvori. I onaj tetrijeb, tetrao, nije svjestan dok pjeva u zoru. Da zna nebi dopustio lovcu da ga u tom stanju nesvjesnosti ulovi... Znam da sam morao pisati, a zbog čega ne znam... Ja sam orao svoju njivu, sijao svoje sjeme i žnjeo svoje žito. Kada će moju njivu zatrpati trnje, inje, snijeg i vrijeme, ja to ne znam. Ne znam šta mi je utisnuto na poklopcu, pa ni to da li sam jestiv uopšte.*²⁾

U osnovi antiratnog stava nalazi se humanost i čovjek kao civilizovano i slobodno biće. Klicu njegovog budućeg antiratnog ciklusa pronašao sam u tinejdžerskoj pjesmi iz 1959. godine „Pokajanje“:

*Zgazih glavu od mrava
Zapucketa koža
Il trava
Pa streknuh ko od noža*

Nije moguće poimanje Rebronjine poezije bez etimološkog tumačenja pojedinih riječi koje ustvari čine esencijalnu karakteristiku cijele pjesme. Pa čak ni to nije dovoljno, neophodno je pronaći u semantičku poruku stiha. Uočavali su to svi ktritičari koji su pisali o djelu ovog autora. Faruk Dizdarević nudi sljedeću kvalifikaciju:

2) Ismet Rebronja, Nulla insula, Appendix II, Međurepublička zajednica za kulturno-prosvjetnu djelatnost sa sjedištem u Pljevljima, Pljevlja, 2007, str. 376-378.

Pjesnik amalganiše paganska i staroslovenska božanstva, rituale i mitologiju, sa običajima, vjerovanjima i shvatanjima čovjeka njegovog rodnog Bihora.³⁾ Prof. Dr. Ljiljana Pešikan – Ljuštanović u recenziji knjige *Nulla insula* to definiše ovako: *Etimološko poniranje u smisao, u značenje reči, izuzetno je značajna preokupacija Rebronjinog ukupnog pevanja... Upravo u tom prevashodno poetskom traganju za smislom i iskonom, ostvaruje se osobeno prelivanje učenih traganja za značenjem u sugestivnu poetsku sliku, koja taj smisao pretače u zvuk i sliku, odgoneta tajnu šifru zapretanih značenja, ali je i ponovo vaspostavlja.*

Na sličan način Rebronjinu poeziju je definisao i Almir Zalihić, urednik Antologije savremene poezije Bošnjaka iz Sandžaka: *Njeno dešifrovanje je veoma složeno i iziskuje poznavanje drevnih paganskih predanja, obreda, znamenja, onomastike i nekih tzv. para-naučnih disciplina. Osim toga nužno je dobro poznavati svakodnevnicu sandžačkih prostora da bi se tek naslutio dešifr za mnoge Rebronjine pjesme. A kad se to napokon uspije, dosežemo do čarobnog svijeta magije, fetiša, totemizma, sna, retrogradne stvarnosti, dosežemo do svijeta u kome je vidljiva veza pjesnikovog genija s demonom i u kome pjesnik manifestiranjem mistične snage traži, nalazi i zadržava bitne riječi, smislene naglaske koji dijele i razlikuju u građi dobro od zla, humano od licemjernog, kosmičko od primitivnog. Jednostavno, pjesnik ne da sljepilu da ponovo uzme maha, kad je čovjek već jednom pogledao.* 4)

Uostalom, i sam pjesnik u Appendix-u II knjige *Nulla insula*, kaže: *Pojedine riječi ovdje imaju, pored savremene i etimološku semantiku. Do tog praznačenja mi je posebno*

3) Faruk Dizdarević, Ogledi, JU Centar za kulturu „V.Bulatović Strunjo“ Bijelo Polje, 2010. str. 49

4) Almir Zalihić, Antologija savremene poezije Bošnjaka iz Sandžaka, Bosanska riječ, Tuzla, 2001. str. 94.

stalo .. Meni je etymon, ponekad i ethietymon, klica stiha. Na taj način on nam je predao ključeve za dešifrovanje svoje poezije, potrebno je predano čitati, tragati i odgonetati. Neće to dešifrovanje ići lako. Zapretna su značenja u debele slojeve istorije i trajanja, u neophodnosti ličnog iskušenja i doživljenja. Kao da je pjesnik upravo to htio da nam poruči u pjesmi „Tajni jezik“:

*I reče mi Reka Udorica
Dok Drinu muž Drin bije
Znaćeš pismo tajni jezik
Čim poljubiš usta zmije*

Dakle, ovu poeziju treba odgonetati prevashodno iz ugla etimološkog i semantičkog značenja ključnih riječi i u njima utkane poruke. Ali ni to nije dovoljno. Potrebno je proniknuti u dubinu doživljene ratne tragedije. Potrebno je zakopati duboko u nataložene vjekove ljudskog trajanja. I napokon, potrebno je iskusiti, doživiti, ili kako to on kaže *Znaćeš pismo, tajni jezik/ čim poljubiš usta zmije*. Kada pjesnik pozove u pomoć Homera (Homerus), onda aludira na vjerovanje da je ovaj *Kazivač o ratovima*, tvorac Ilijade i Odiseje, ustvari, bio slijep. Slijepac sa Hija, kako ga često zovu savremenici. I da je možda bio u zabludi kada svoje vrijeme (oko VIII vijeka p.n.e.) držao za *odista zlatno doba*. Isto tako, kada inspiraciju i potporu potraži u imenu Euripida (Euripides), vjerovatno asocira na stoička gledišta čuvenog dramatičara i njegovo djelo koje je izvršilo deheroizaciju ljudi i antropomofriziranje bogova, dajući im ljudske vrline i mane.

„Pjesnik zaglavljen u kaljuzi jugoslovenskih dvedesetih godina XX vijeka“ tako sam htio da naslovim

ovaj osvrt na antiratni ciklus Ismeta Rebronje, pa sam se ipak opredjelio za neutralnu varijantu naslova, mada se ne mogu oteti utisku da su razmjere zla čijim je svjedokom bio, opredjelile, ne samo njegovo potonje dijelo, no i sam život. Već na prvo čitanje, jasno je da u poeziji ovog ciklusa dominira osjećaj bezdomlja, protjeranosti, beznađa, nemoći i tuge. *A tugu ću tuviti i zbog ovog rata kojeg sam gledao zajedno sa svojim sinom i njegovom djecom! Užasna me tuga spopala, naročito zbog bosanskog rata. Taj me rat nije iznenadio, ali rastužio jeste.* Poručuje nam pjesnik.

Beznađe, nemoć i razočaranje se očituje kada pjesnik u, veoma često citiranoj pjesmi, „Ahmed Gurbi“ konstatuje:

*Ovaj život prazna slama,
Pas beznogi za srnama.*

.....

*Vriskom ždrala ne zgnijezdi,
Zato kreni prema zvijezdi.*

Ili, u pjesmi „Gori“, na vjest o bombardovanoj i zapaljenoj Gazi Husref-begovoj biblioteci:

*Čudne li su noćas ure,
Gori Hafiz i to gledam,
S Divana minijature,
I rukopis dvjesta sedam.*

*Gore i sarajli teke,
Istorija, rimske sige,
S Gazi Husref biblioteke,
Ostade li i list knjige.*

U pjesmi *Laž*, će, ophrvan razmjerama zla, pored Ujedinjenih nacija, ambasadora, čak posumnjati i u samog tvorca. Dok u pjesmi „Suze Lejle Šehović“ bolno konstatuje:

*Ostalo se tako sada
I bez Bosne i bosništa,
Bez Srbije i livada,
Otvori se put u ništa.*

.....

*Već je davno s neke kletve,
Il sa kobi crne vuge,
Dokapalo sa Neretve,
Ali neka: bar je tuge.*

Razočarenje će pjesnika odvesti do želje da pobjegne od stvarnosti, da exkomunicira u svijet bez ljudi. Očigledno je *Otac* bio značajna ličnost, stub, zaštita, luka u životu pjesnika. Zato se u trenutku beznađa i tuge obraća njemu. Tako nastaje pjesma „Pismo ocu“, u kojoj će jesenjinovskom melodikom zapjevati:

*Ja bih lego uz kučinu,
I van ljudi ljudskih prava,
Ja bih drumom uz planinu
Da se vratim krdu krava.*

.....

*Ostavljam dom i ključ s dveri
Ne brini sliko za sina,
Pružiće mi azil zvjeri
Trohu hljeba sa kupina.*

.....

*Pokraj nevestina snega
Gdje rosa oči odmara,
Biće mi kućna omega,
Zadnja pošta i adresa.*

Slijede pjesme „Tranzistor“, „Emela“, „Kapi rose“ i „Kraj kraja“, opet sa potresnim bespomoćnim vapajem i nagovještajem, možda i opšteg kraja – nestanka.

*Tražim po eternoj pisti,
Dok ne vrisne ova skala,
Sevdalinku ili vijesti,
Dok ne bude noć prestala.*

*Zalud tražim sad su rane
Otvorene poput ruže,
Sad je Bosna kao lane,
Iznad kojeg ptice kruže.*

.....

*To je skitska ona shema
Da su Nuri ručak zmija,
Da ne bude više, Ema,
Ni Mostara nit avlija.*

Pjesnik čak predviđa realnu mogućnost nestanka i uništenja cijelih naroda:

*Bio jednom jedan narod,
A sad tako više nije,
Kao kad se talas na brod
Sruči, mornare da prekrije.*

*Nit je putom na kolima,
Niti se po gori krije,
Niti ga na polju ima,
A bio je maloprije*

Opet jesenjinovska lepršavost, čak i kada je tužna kajda. Očigledno je ovaj sanjar utisnuo svoj žig i u Rebronjinu poeziju, pa će mu se u jednoj pjesmi obratiti potvrdom da pjesniku nužno sljeduje uže.

U pjesmi „Knjiga Eyripidesu“ čiji moto je pronađen u stihovima Brodskog: *A što se tiče table crne/ Ona je crna i kad se obrne*. Rebronja sarkastično razgolićuje dvoličnu ulogu „civilizovane Evrope“ u stravičnom zločinu na prostoru Bosne i Hercegovine, prizivajući upomoć slavnog Homera i Herodota. Zločin je izjednačen sa *hemocidom*, u smislu smišljenog masovnog uništenja ljudi – populacije, a semantička formulacija *pečene iuvente* upotrebljena je sa ciljem naglašavanja svireposti i bezumnosti zločina (pečene, pobijene djece – mladeži).

*Homeros i Herodotos, kao i mladići,
Prevariše se kad javiše
Da su to već bivši kanibali
Ukraj krda jelena evropskih.*

*A još kako naivno saopšti
Lewis Morgan, sa jezera Irokeza,
Da Hemocid presta nakon
Uzgoja pitome stoke, izuma brašna.*

*Očito, dragi tragičaru,
Nisu uzeli u obzir Bosnu*

*Gdje Evropa unosi u jelovnik
Posljednje zalihe pečene iuvente.*

Sarkastično i cinički, što je često primjenjivana tehnika njegove poezije, narugaće se antropologu Morganu na naučno vjerovanje da, samo nedostatak hrane, navodi ljudski rod na kanibalizam.

Ovaj ciklus antiratne poezije Ismeta Rebronje nije prevashodno optužujući u smislu explicitnog imenovanja krivca – zaraćene strane. Kod njega se ne susreću *karakolji i tuđmiši*, već se zadržava na nivou formulacije rata kao opšteg zla. Okrivice on Evropu i Svijet, sluganske književnike i novinare koji su se stavili u službu zločina i zločinaca, ali će se njegov sud o vinovniku rata morati odgonetati posredno, između riječi, kako bi se to reklo.

Možda je dobar primjer za ovu konstataciju pjesma „Pužne strofe“. Pjesnik bježi od ljudskog roda, ili mu se ruga, zavideći pužu što može svoju kuću ponijeti kud god krene.

*Da je meni uz seobe
Da ponese dom kroz injak,
I da vazda nosim sobe,
Ispod krova žut osinjak.*

*Da je meni pužna kuća,
Ništa drugo, ništa osim,
Da je vazda kuća vruća,
Kud god idem da je nosim.*

On je sklon i da povjeruje kad bi čovjek imao pužnu kuću, dom za ponijeti, da nebi bilo ni rata, pa će u jednoj strofi, praveći paralelu između savršenstva i sklada

prirode i grotesknih varvarskih scena rata, zavapiti:

*Da je pužno sa enklave
Podareno pužu leno,
Bi li ikad mrtve glave
Prestravile zimзелeno.*

U ovo vrijeme otkopavanja bosanskih masovnih grobnica, često ćete na televizijskim ekranima prepoznati ovu scenu kad *mrtve glave prestrave zimзелeno*.

Vjerovatno je ova pjesma i tragična sudbina obezdomljenih -muhadžera – izbjeglica, nastavak potresne pjesme „GŽ 534 75“. Autobusa koji dovozi izbjeglice iz Foče, gle simbolike, na Trg Maršala Tita u Novom Pazaru. Čovjek – izbjeglica je bivši! Bivši pekar, stanar, otac, bivši Asim. (Ovaj stih svakako predstavlja vrhunac metaforike). Beznađe ljudi koji ne pripadaju nigdje. Ni da ostanu ovdje, ni da idu tamo. Pravdoljubivi, veliki crnogorski pjesnik Milika Pavlović će gledajući protestni skup građana povodom kidnapovanja i svirepog ubistva Bošnjaka, slučajnih putnika - civila iz voza u Štrpcima, zapisati potresne stihove, optužujući sve nas, obične građane, jer smo dužni da se suprostavimo zlu, čak i u uslovima represije i straha za sopstveni život, inače postajemo saučesnici:

*Dolje rat –
mili mimohod ćutanja
dolje smo i mi
ne pada rat
s neba.*

Svoju potresnu izbjegličku sliku Rebronja će uokviruti zadnjim stihovima:

*GŽ 534 75 ulazi u maglu,
Voziće dok ima nafte.
Azri na krilu Lejla, tetrapak.
Ne ostajte ovdje, ne idite tamo.*

Ne pretendujući da analiziram sve pjesme ovog ciklusa, pomenuću još samo nekoliko, kao na primjer pjesmu „Poslanica“ (upućena šejhu Mehmedu od Užica), svetom čovjeku o kome u narodu žive mistične priče. Samo obraćanje tom čovjeku unosi dozu nadrealnog u stvarni pjesnikov svijet. Na kraju on izražava sumnju u domet pjesničkog otpora perom i stihom:

*Kada crni vakat jaše,
Zalud knjigom na vezira,
Zalud pero, uzda, haše,
Zalud glavi iz vizira.*

.....

*To su oni, šejh Mehmede,
Vazda s mrakom njima ide,
Tama njima gajtan prede,
To su oni: vazda gnjide.*

Ili pjesma „Urobor“ (zmiya samojedačica) koja za loše vladare, sa velikom dozom ironije, okrivljuje narod koji ih bira i trpi:

*Nije smrt rana iz puške,
Već kad pleme, poput ara
Ponavlja ispod peruške,
Hoću cara kokošara*

.....

*Nije smrt kad ljubi zmija,
Već kad sebe samo pleme
Ko urobor ubija,
Kad se samo sruši sleme.*

Ipak, vjerovatno je centralna tačka ovog ciklusa Ismeta Rebronje poema „Biva tako, o Seneka“. Naravno sama posveta upućuje na odrednice koje podrazumjeva ime ovog znamenitog rimskog filozofa, diplomate i pisca s početka nove ere. Je li to aluzija na njegovo pripadanje stoičkoj filozofskoj školi, *Pisma o moralu*, ili tragedije pune nasilja i krvoprolića? Ili je to povezano sa njegovom službom na Neronovom dvoru, koga je on podučavao i podizao, da bi ga na kraju vladar ubio, velikodušno mu dozvolivši da izvrši samoubistvo, odnosno dobije sudbinu „zaštićenog gosta“, kako su tu privilegiju nazivali stoici. Zašto traži sagovornika u liku Seneke? Moraće to da odgoneta svaki čitalac, i kroz više čitanja. Ne može drugačije sa Rebronjinom poezijom. Ustvrdiće on da je čovjek vječno raspet između dobra (*zlobarac*) i zla (*Neron*). Pjesnik dalje otkriva odakle antiratni ciklus: - *Zar da pjevaš u čast bora/ il da gledaš ruj rumen/ Dok ti svira đavo s mora/ A njivu ti nosi flumen*. Zapisace i sramnu, slugansku ulogu nekih pisaca i novinara upregnutih u kola *Cara kokošara*. – *One tame i knjigara/ i novina ko iz pakla/ iz dućana onih ara/ Što imaju tamna stakla*.

Pjesnik želi pobjeći od te stvarnosti. *O Seneka, i bez vida/ bežao bih kao Ija (princeza pretvorena u kravu)/ Bežao bih poput stida/ Od Hemusa (Balkana), tragedija.* To beznađe ide do razmjera da pjesnik dovodi u sumnju i sam smisao daljeg življenja. *Onaj obad što je Iji/ il brodovlju što je bura/ ili kiša procesiji/ To je meni kob purpura.*

Stid čovjeka što se u njegovom okruženju dešava takav zločin, pretače se u stihove: *Stid što gledam šibicare/ i pse one iza štala/ Komitete za prevare/ razglavljeno sve do rala/ Već je sedma slana pala/ već je sedmo s kukureka/ potonulo stopi s kala/ Predugo je o Seneka.*

Opet nailazimo na pjesnikovu dezorijentaciju u svijetu tabora i zaraćenih strana. Ne svrstavajući se, ne znajući gdje pripada, podjeliće s nama sopstvene dileme: *Ni sam ne znaš svoje jato/ Ni zašto je sve propalo/ Nit što tražiš živo blato/ Da zabodeš tamo ralo.* Dalje slijedi dolazak na fon prepoznat u pjesmi „Pužna kuća“: *Šta da radiš, moj Seneka/ Sa duvarom dok je kuće/ Zar da skineš gleđ s opeke/ I poneseš s cigle vruće.* Na kraju, završava poemu, veoma depresivno: *Previše je o Seneka/ Crno sunce, crna luna/ Crna lyra i lyrika/ Crna luna i fortuna.* Dakle, ako u ovom ratu može biti pobjednika, biće to pirova pobjeda, *crna fortuna.*

Očigledno, ovaj ciklus antiratne poezije, svojevrsnog pjesnikovog otpora opštem zlu, je potrošio snagu ovog sandžačkog gorštaka – Bihorca. Neću tu tezu razrađivati i dovoditi u vezu sa njegovim, ipak, preranim odlaskom iz ovozemaljskog života, mada bi vjerovatno imalo osnova. Srećna okolnost je što i u najcrnijoj stvarnosti povremeno prođe poneki zrak života, sunca – nade. Tako je u istom periodu, srećom, nastao poneki vedriji, ili ljubavni stih, kao naprimjer „Prišla mi je, uz pudlicu“; „Što je nalik lemurima“; „Leto, lipe niz ulicu“; „Ona bela kao zima“.

Koliko ljubavi i ljepote u samo četiri stiha.

Opet se vraćamo na temu s početka ove priče, kako zla i teška vremena porađaju velika djela. Eto, u tom periodu je nastalo, možda, najzanačajnije Rebronjino djelo, objavljeno prvi put 2002. godine u knjizi *Kad forminga ne dosvira*. Posthumno, će ova poema biti štampana i u zasebnoj knjizi *Magnet i algebra* (*Voleli smo mi Hedisu*). Zahvaljujući iskrenim prijateljima, štampana je ta vrijedna knjiga u izuzetnoj grafičkoj formi sa sjajnim slikama Mersada Berbera. Ova poema, naravno ne pripada antiratnom ciklusu, sem toliko koliko je ljubavna poezija sama po sebi antiratna. Smatrao sam potrebnim da je pomenem, jer predstavlja veliki doprinos svjetskoj poeziji. Nadam se da će na toj ljestvici adekvatno mjesto zauzeti cjelokupna poezija Ismeta Rebronje kada bude dovoljno istražena i afirmisana.

Neka ovaj prikaz Rebronjine poezije bude završen jednom ranom pjesmom iz davne 1972. godine. To je pjesma „Kos“, koja možda nije direktno antiratna, ali svakako nagovještava taj ciklus:

*Kos je pevao
Usred zelenila
Pretužno
Potom je po volji
Starešine našeg sela
Živeo u tamnim
Mestima šume
Skakutao kao okovan
Ali nikad nije zapevao
Po volji
Starešine našeg sela.*

Avgusta 2015.

*

GŽ 534 75

Trećeg dana uz srp 92,
Na Trgu Tita u N. Pazaru,
Autobusi iz Foče zastali,
Puni muhadžera.

GŽ 534 75 predvodnik,
U 534 75 Asim Podrug,
Bivši pekar, stanar.
Bivši otac. I bivši Asim.

Narod se kupi oko GŽ.
Ko yupi, colu. Gaće, jastuk.
Keks. Mlijeko. Banane. Naranče.
A jedan će: ovo nije pravo.

A drugi: što pjesnik,
Što neki pjesnik ne više
Ostajte ovdje i tu,
Sunce tuđeg neba neće.

GŽ 534 75 ulazi u maglu,
Voziće dok ima nafte.
Azri na krilu Lejla, tetrapak.
Ne ostajte ovdje, ne idite tamo.

(1992)

PRIČANI REBRONJA I PISANI REBRONJA

Ismet Rebronja, rođen 1942. godine u Goduši, na Bihoru, ponio je iz kolijevke magiju pričanja, gatke, zagonetke, basne i fantazmagorije koje su, kao mlijeko iz majčinih grudi, kapale po tekstovima nekolicine dokazanih autora iz doline Lima. U tom prostoru, ostali su pomiješani istina i priča, realnost i fantastika spojeni u narodne obrasce po kojima se živjelo vjekovima. Ne samo u kući, kraj ognjišta, ne samo na planini Lađevac, ne samo na nepreglednim poljima te ćelave planine, već i u uspavankama, Rebronja je odrastao sa viševjekovnim naslijeđem predanja, pričanja, zamajavanja. Dodir prirode, grmljavina, surove zime, mnoge smrti i susreti sa zvijerima – učinili su da u Rebronji ponikne pjesničko biće već u petoj godini, kada je, po sopstvenom priznanju, prvi put pobjegao iz kuće na planinu Lađevac da bi se pridružio ljudima na vašarištu gdje su nekada bili ostaci drevne politeističke procesije koja se, baš tog 02. avgusta, održavala diljem slovenskih zemalja, pa joj se ostaci mogu naći i danas u Poljskoj i Rusiji.

Nekadašnji Sloveni su, jednim dijelom, kasnije, postali hrišćani, drugim muslimani, ali su se skupa okupljali na Lađevcu oko koga toponimi kazuju o nekadašnjim procesijama. Tako je Rebronja čitao toponime i istraživao njihovu historiju. Livada *Trijebež* – to je ono mjesto gdje su Sloveni jednom godišnje prinosili žrtvu. Toponim *Granica* ne označava nikakvu granicu već procesiju gdje su Sloveni, pomoću lijeske, pokušali da se brane od grada. Toponim *Mrtvica* označava mjesto

gdje su bacali dijelove tijela životinja koje su prinosili kao žrtvu. Naslijeđe slovenskih običaja zamiralo je kako se narod izbavljao iz užasne zablude politeizma, ali su nekadašnje bajkovite slovenske priče i običaji ukrasili i lirom natopili Rebronjino djetinjstvo. Dakako, naslijeđe pričanja o drevnim narodima i vremenima bilo je još jače, sa njim se ustajalo i odlazilo na počinak. Priče s kojima je Rebronja odrastao, nalik su baš onima koje je zapisao, dopisao, ispisao i domaštio u knjizi *CI priča*. Po načinu, jasno je da ih je pričao pisac koji je kao dječak tražio trešnju u čijoj košpi može naći grad i narod koji njeguje svoje zakonitosti, dječak koji se plašio da bi, ako zaluta kada se dignu magla, mogao naići na Psigrad u kome su psi i žitelji, i vlast i žandari. Mapa ovih priča široka je od slovenske prapostojbine do Šama, današnje Sirije, a u središtu su rijeka Lim, Goduša u kojoj vladaju vode, u kojoj mrtvi zbere i ustaju noću, beru orahe. Tu pričaju vode koje su zadržale ljude da se ne raspu po zemljama. Osim narodnog pričanja koje je oblikovalo psihu Ismeta Rebronje, narodna poezija, krajišnjice o Muju i Halilu, također su bile potka kroz koju je gledao svijet, prošlost i metamorfoze društva. Njegov bližnji rođak bio je kazivač narodnih pjesama Kasum Rebronja za koga se u narodu govorilo da je znao pjesama koliko u godini ima dana. Taj Kasum bio je učenik Ćor Husa Husovića, koji je opet bio poznat po tome što je znao pjesama koliko dvostruka godina ima dana. Na fotografiji Kasuma Rebronje, koja se može vidjeti u prvom broju podgoričkog časopisa *Almanah*, lahko se može uočiti ono na šta mi je jednom prilikom sam Rebronja skrenuo pažnju: Kasum i Ismet Rebronja su imali fizičke sličnosti.

Učenje da je sve moguće i da u priči ništa nije

nemoguće, kao i praktično saznanje da se u krajišnicama vide pobjede i porazi, prolaznost svake zemne vlasti, utjecale su da Ismet Rebronja bude znatizeljan koliko i nepovjerljiv. Prvi put kada se u čitanci sreo sa pjesmom, začudio se. U časopisu SENT dvobroj 18-19, Rebronja kaže: ***Mene je interesovao potpis ispod pjesmice. Tamo piše Elin Pelin. Pitao je učitelja šta je to Elin Pelin, a učitelj mu je rekao da je to pisac. Šta je pisac*** – pitao je dalje Rebronja, jer sve literarno što ga je do tada dotaklo nije imalo autora. Sve je bilo narodno pričanje, narodno pjevanje. Sve je pripadalo svima. Svjedočim vam, časni skupe, da mi je sam Rebronja pred kraj života rekao da mu je žao što je ikada pokazao svoje autorstvo. Kao dječak je, po sopstvenom priznanju, bio sretan kada je, ispod pjesme, u *Pobjedi* ugledao svoje ime. No, kasnije je smatrao da je samo anonim, ili samo pisac skriven iza pseudonima, slobodan da uživa u plodovima svog djela kraj publike koja o njemu ne zna ništa. Slično osjećanje imao je Miloš Crnjanski 1918. godine u Novom sadu, kada je u pohabanom odijelu bivšeg austrijskog oficira slušao Dučićeve stihove i zaključio da je jedan od najdubljih doživljaja pjesnika doživljaj usamljenog nepoznatog pjesnika. Rebronja je zato, kada bi ga neke zamlate pitale ono poznato glupo pitanje: ***Pišeš li?*** – obično govorio ***Ne, ja sam sad penzioner.*** Pričani rebronja odrastao je u pisca, ali je kasnije poznati pisac poželio da uguši priču o sebi kao piscu, naročito među nepiscima. Pa i same manifestacije ponekad su mu teško padale. Kada bi se vratio sa nekog književnog skupa, obično bi rekao ***Šta mi je trebalo da idem tamo?***

Izvan knjiga, izvan etimologije, bio je nesiguran, pomalo krut za komunikaciju. Čak je izmislio način da

ne komunicira sa pojedincima koji bi ga zapitkivali o ispraznim dnevnopolitičkim aktuelnostima. Tada bi se pravio da ne čuje. Jednostavno bi govorio: *Šta? Ko? Šta kažeš?* I nezvani bi odustajao od pitanja.

Zbilja, Rebronja je pričao ono o čemu je pjevao, mada je mlađe pisce upozoravao da literarne motive nikada ne pričaju pred piscima. *Ja imam hiljadu tema, a realizujem jednu. Međutim, ima pisaca koji nemaju motive ni teme, ali ako čuju jednu temu odmah je realizuju. Ne treba svakom kazivati svašta.* Tako je govorio.

Nekoliko anegdota zapisao sam u gorespomenutom dvobroju koji je posvećen Rebronji, ali mnoge anegdote moraju ostati neobjavljene, jer su za nekog i previše istinite, mada Rebronjin govor nikada nije bio zlonamjeran.

Kada bi rekao da će se pozabaviti nekim, obično bi opisivao pojavu kao što je slučaj u pjesmi „Vaška“, a zbilja ta vaška ima hiljade prototipova.

Rebronja je bio magičan i kada priča i u tekstu. Uvijek je pružao maksimum, a pričao je ono o čemu je i pisao – o Slovenima, o antropološkim zakonitostima, etimološkim pretragama, o hudoy bošnjačkoj stvarnosti, nesrećnim svađama među slavenskim plemenima, o vlastima, o carevima, o ludacima i kokošarima, šibicarima, konjokradicama, konobaricama, o piscima i psima, paucima, mačkama. Nije volio vlasti, lovce, ambiciozne. Nije volio kravate. Postoje i riječi koje nije volio. Kazivao bi da nikada u stih ili red nebi stavio riječ koju ne voli. Nije volio riječ *udomiti*, a izjasnio se da nije volio riječ *novajlija*. Kada je s pet godina, bez državnog poziva, Rebronja otišao u školu, učitelj je, pokazujući na njega, rekao: *Evo ga novajlija.*

Ja nikad to nisam čuo, kaže Rebronja. *Nikad više*

nisam upotrijebio tu riječ, zaključuje pisac. *Ne znam zašto.*

Njegove priče o politici svodile su se na iščuđavanje. Čudio se ludacima koji su olako pravili karijere i dolazili do novca. Rebronja je govorio da se u svim sistemima lažima, poltronstvom, udvorištvom stiže do vlasti i do položaja. *Mnogi su pisali pjesme o Titu kada je bio živ. Ja nisam. Možda bih sada trebao da mu posvetim neku pjesmu*, govorio je Rebronja.

Posebna poslastica za njega bile su palanačke gluposti izdignute na nacionalni nivo. Sve što se dešavalo od 1990. godine na ovamo, bilo je možda i centralna tema njegovog pričanja i pisanja. Već u prvoj knjizi, u pjesmi „Pejsaž“, govorio je o svom kraju i narodu:

*Kad Sandžak sa suncem o rastanku pregovara
Jeđva moje srce kuca
Jeđva volim
Jeđva moja ljubav važi.*

Ili, u pjesmi „Gubimo se“, zaključuje:

*A iz naše kuće godinama se izvlači
tužan zvuk te stare svirale
to nama nešto preti bojim se
pa odabiram cvet da u Sandžaku sve rastužim*

Gubljenje i poniranje svog naroda, traganje za identitetom, kao da je proizvelo pjesmu „Ponornice“, a valja se sjetiti i sličnog naslova Kulenovićevog romana, pa mladi Rebronja pjeva:

*O Ismete ne brini se pisano je
Sve što ljubiš spaljeno je.*

Mladalačke slutnje kao da je potvrdio 1996. godine u knjizi *Jesen praznih oraha* kada, u pjesmi „Kraj kraja“, pjeva:

*Bio jednom jedan narod,
A sad tako više nije,
Kao kad se talas na brod
Sruči, mornare prekrije.*

*Nit je putom na kolima,
Niti se po gori krije,
Niti ga na polju ima,
A bio je maloprije.*

Tada je Rebronja i zavidio pužu koji uvijek nosi svoju kuću. U istoj knjizi, on kaže da nije smrt rana iz puške već kad pleme poput ara, ponavlja ispod peruške:

Hoću cara kokošara.

Tada, razočaran, Rebronja već daje svoju posljednju adresu. Tačno mjesto gdje je planirao da bude sahranjen. To je selo Podbijelje. *Pružiće mi azil zveri* – piše Rebronja toliko udaljen od ljudi, malih i malo većih vođa, lokalnih kulturnih neprilika, mutivoda i šibicara.

*Tu kraj nevestina snega,
Gde rosa oči otresa,
Biće mi kućna omega,
Zadnja pošta i adresa*

Rebronja je, gle paradoksa, u raznim tekstovima pobijao da je Podbijelje dobilo ime po nekakvom caru Belu, kako su zaključili neki neuki etimolozi. Podbijelje

je dobilo ime po biljci *podbjel* koja je ljekovita za pluća. Danas Rebronja leži u Podbijelju, a upravo ga je plućna bolest odvela u zemlju. Pred kraj života je pjevao:

*Da sam znao za gadove
Već bih bio grob uz njivu.*

Nije se libio da imenuje na pravi način. Ovako je sudio o lokalnim političarima: ***Koliko mogu da vidim, jeste da se radi o nekim laicima – ne amaterima, diletantima, nego laicima koji zaista ne znaju ništa. Ali začudo, začudo, oni znaju da uzmu pare, i čini mi se da je tu osnov njihovim programima šibicarstva: da se dočepaju nekakvih para, nekakvih donacija, a da ih uopšte ne interesuje taj narod.***

A volio je sve narode i sve ljude. Književnost Eskima bila je i njegova. Decenijama je bio neumorni čitalac Miroslava Krleže, a živio je sa poezijom Miloša Crnjanskog. Radosno se sjećao tvorevine koja se zvala SFRJ. Tada je u Rusiji Ismet predstavljao pisce iz Srbije, BiH je predstavljao pisac srpske nacionalnosti, a Hrvatsku jedan Ukrajinac. Nije vjerovao da će se tako nešto ikada ponoviti. Neumorno je istraživao i bosanske srednjovjekovne zapise na stećcima, gledao ih kroz prizmu poezije Maka Dizdara. Drugovao je sa Ćamilom Sijarićem, a kao najboljeg prijatelja isticao je Tanasija Mladenovića – svaki njihov susret bio je kao susret oca i sina. ***Možda smo još bliži bili***, kaže Rebronja u svom posljednjem razgovoru koji smo obavili nekoliko mjeseci prije njegove smrti, a on mi je na kraju tog razgovora postavio šaljiv uslov: ***Ovo da objaviš kad odapnem.***

Uvijek je spominjao nekoliko Pasternakovih strofa, Jesenjinove *Persijske motive*, priče Ćamila Sijarića i

Popinog konja sa osam nogu. Mrzio je provincijalizam, kulturni dilentantizam, amaterizam, mrzio je fašizam. Kada je jednom, u kafani iznad Bijelog Polja, čuo prosvjetnog radnika koji vrijeđa jednu djevojku romske nacionalnosti, odmah je zatražio da napustimo tu kafanu. Kolega Bulić i ja smo uvažili njegovu želju, sjeli smo u automobil, a Rebronja je, ranjen mržnjom prema drugoj boji kože, taj dan okončao ćutnjom. Posthumno, u knjizi *Sinje more*, Rebronja pjeva:

*Danas jedva kome da se
Fašizam gadi, jedva da koga
Od vođa i firera stid,
Jedva da se kome smuči.*

Sve istinske pjesnike posmatrao je kao članove jedne velike porodice, a etimološka istraživanja dovela su ga do zaključka da su jezici bliži nego što misle narodi i naučnici. U pjesmi „Moj orao Simargl“, u knjizi *Keronika*, Rebronja opisuje orla koga su lokalni moćnici zavezali, pa ga ta slika navodi da se sjeti Bodlerovog *Albatrosa*. Slaveni su vjerovali da Simargl iscjeljuje rane, a Rebronja je našao da je etimološki korijen te riječi u persijskom jeziku. *Ljudi su mnogo bliži po svom porijeklu nego što se misli*, rekao je Rebronja.

*Gde se sve groblja nalaze ko u njima spava
Da li spava il udara u liru.*

Ovako počinje knjiga *Izložba*. Rebronja ovu pjesmu tumači riječima: *Ljudi žive, ne znam ni za šta žive i jednog dana umru, odu na to groblje. Sad, dobro bi bilo da nešto tamo ima, neki produžetak života. I pakao je bolji nego ništa.*

Vrlo često je izjednačavao igru života i igru umjetnosti. Za njega je umjetnost bila varka čovjeka koji se kreće u zakonima prirode. Pjevao je opčinjen zakonima koje zna i ne zna. U knjizi *Gazilar*, ispjevao je jednu od najboljih pjesama: „Tek rođen čovek“.

*U žitu kolevka
Majka žnje
Crno se svija
Već spava
Samo repom dodiruje usne
Dete misli
Majka sisu prinosi
I spe
Zmija i dete
A majka žnje.*

*Moja majka je žnjela, a ja sam bio to dijete koje je zmija uspavala repom. Ispjevao sam pjesmu o priči koju mi je ispričala majka. Zmija i ja živjeli smo i kada nisam znao za zmiju, govorio je Rebronja. Bio je sigurniji u prirodi, na strnu, kraj vuka i zmije, nego u zavičajnoj fantastici koja ga je okruživala. Grom je zapalio putnika koga su seljani potom sahranili ispod oraha. Pročulo se potom u narodu da se umrli putnik noću penje na orah i bere ga do zore. *Niko ne sme selom do zore*, piše Rebronja u *Gazilaru* i daje sliku narodnih vjerovanja i strahova u kojima je rastao. Vasko Popa je napisao da bi Rastko Petrović volio pjesme iz ove zbirke.*

Jednu od svojih najvećih boli, nosio je Rebronja cijelog života, ali je samo jednom pisao i meni samo jednom kazivao o tome. U djetinjstvu je izgubio brata koji se zvao Rafet, i bilo mu je toliko teško da se sjeti toga,

čak i kada mu je jedan pjesnik rekao da je plakao čitajući pjesmu „Rafet spava“.

*Kiša ulazi u jezivi grob moga brata
I nešto počelo njegovo telo da žvaće
I ono mesto na licu gde sam ga poljubio prvi i jedini put*

Na kraju pjesme Rebronja pjeva:

*Dođi brate jedno jutro malo
Kupio sam ti novu sviralu
Ti nisi umro.*

Pričani Rebronja nalik je pisanom Rebronji, a i danas živi pisani Rebronja, kroz sjećanja, anegdote, kroz ovaj skup na kome govorimo o njegovom djelu. Govorio je da bi bio sretniji da nije pisao, da nije nikada naučio slova. Kada sam mu jednom tražio knjigu *Beli unuci*, reče: **Šta će ti to?** Sada zamišljam, da mu danas kažemo da smo se sakupili radi njegovog djela, da su došli pisci i kritičari da govore o njemu, možda bi, po svom običaju, odgovorio pitanjem: **Je li vas neko goni da to radite, il vi to sami?**

*

VATRA KARAPILJKOVA

*Beše velik um u paše
Hajdarpaše,
A tolikoj pameti
Potreban beše i jedan lud.*

*Dovedoše jednog
Imenom Karapiljko.
Ima i luđih, rekoše, ali
Za početak dobar je i ovaj.*

*Kako dvorski valja i treba
Mahniti Karapiljko, i žena
Zlata mu,
Dobiše novo ruho.*

*Karapiljko sve geće,
Osim Zlatine jedne,
Na vatri zapali.
A paša: mahnit je podobro.*

*Stigne ferman od cara,
Biva paša za nešto kriv,
Pa se mora u Stamol,
Ako i u Stambol stigne živ.*

*Pošto u ludom vaktu
Pamet ne pomaže,
Paša posluša Karapiljka
Te k caru odocniše.*

*Pita car za razlog
Tolikog zakašnjanja,
A Karapiljko će:
Evet ferman, yok don.*

*U zemlji carskoj,
Imenom Bihor,
U čoveka i žene
Gaće su jedne.*

*Ko se prvi digno
Ugrabi gaće, uzme dan,
A bezgać ispod ponjave
Nastavi da spava.*

*U nas žene lakosane,
Prve ustanu,
I jedva nas dva
Ugrabismo gaće za put.*

*Car poništi zlu knjigu,
Pa se paša, s Karapiljkom i
S kesama zlatnim,
U Bihor povrati.*

*Od tog vakta u paše
Najtvrđa zakletva bi:
Tako mi Karapoljkove vatre
I Zlatinih gaća.*

(1979)

ŽIVOT

Sergeju Jesenjinu

*Je li život panj iz šume,
Il izvaljen prag sa dveri,
Il zgarište stare gume
Il je samo vrat za zveri.*

*Je li život sklon razumu,
Zna l se možda neka svrha
Kao kad je u podrumu
Kupus plesniv s dna do vrha.*

*Je li život samo lament,
Propištalo s majke mleko,
Il položen tvrdi kamen
Preko grudi napopreko.*

*Je li život što smo bili
popljuvani od skupina,
Il je život kad docvili
Neko pseto s olupina.*

*Je li život list sa blitve,
Il okruglo kao lopta,
Il neshvatljiv ko s molitve
Drevni jezik kleru Kopta.*

(1999)

MIRAŠ MARTINOVIĆ

BIĆE I JEZIK

Zapis o Ismetu Rebronji

Dragi Ismete,

Dugo se čekalo na moj tekst o tvojoj poeziji. Malo me sramota zašto je tako. Ali, eto, dešava se. Vjerujem, ne slučajno. Trebalo je da napišem tekst o *Knjizi rabja*. Koncept simpozijuma koji je u avgustu ove godine posvećen tebi, imao je za cilj da učesnici pišu o po jednoj knjizi. Mene je zapala ta knjiga, koju sam dugo iščitavao i nijesam mogao da je podvrgnem analizama, kakve podrazumijeva kritički tekst. Meni, jednostavno, to nije bilo moguće. Velika se poezija ne može podvrci analizama, ona je punina i krug, ono čemu se nema šta dodati.

I to je bio razlog što ne stigoh na simpozijum, i ne napisah tekst. Tvoju poeziju sam živio. A ono što se *ž i v i* istinski, teško je pretočiti u slova, riječi, analize. To je van dohavata kritičkih formi, pisanja i čitanja. Uopšte, van dohvata. A takva je tvoja poezija - zaumna, čarovita, magična. Ti nijesi pisao, ti si čarao, poput kakvog čarobnjaka, kome je jezik sve. A jezik i jeste sve! Jezik je postojanje. Nije slučajno što si posegnuo za onostranim, nedohvatnim, što si tražio sa one strane, i upravo otuda iznosio pjesme – bisere. Čitavu jednu mitologiju, koju si opipao po arhetipskom, a ti si upravo tamo pipao i otuda iznosio rukopise, koje su pisali naši preci, njihov govor, čiji zvuk si čuo i u knjige pretočio. Našao si onaj nevdiljivi rukopis, koji treperi u našem pamćenju, po kad-kad se

javi, ali samo izabranima, onima koji imaju moć da čuju te titaraje, vide da čitaju rukopise tame, otkrivajući u njima svjetlost. Zato tvoje pjesme svijetle.

Kao u onoj bajci o pećini i skrivenom blagu, za koju je ključ bila lozinka: ko uzme – kajaće se, ko ostavi – kajaće se!... Ti si ušao u tu pećinu, gdje je smješteno pamćenje, otuda iznio riječi koje su davno zaboravljeni jezik.

To je ona tvoja pećina Lazma, rijeka Potajnica, planina Lisa, brdo Drezga i drugi toponimi u kojima živi sjećanje i trajanje. Tvoja mitska bića koja nastanjuju te predjele, iz kojih su ti se javila imenima i značenjima, i ti si sa njima razgovarao, čitao sudbine i vrijeme, slušao žubor onog dubljeg toka, čuo šum vremena i ljudi koji su se u njima ostvarili. Čuo i vidio. Dopisao tajanstveni rukopis.

Samo izbaranima je to mogući. A ti, i sam čarobnjak, čarao si riječima, tim čaranjem dozivao: Beskrila, Dremona, Dremona sina, Drača... poput druida, onih drevnih čarobnjaka, kojima je riječ bila sve i koji su riječima mogli sve.

Čitajući tvoju knjigu *Sreda i Sreda kći*, uvidio sam šta može pjesnik, u čemu je njegova moć i magija. U jeziku, svakako, i prije svega. Jezik sve čuva. A ti si znao čitati iz predjela, iz pepela, iz kamena, iz kamenčića koji su sinovi kamena, iz rijeka i bilja, gdje žive mitska bića.... Iz pradavnine i pratame.

Iz te tame jezika i postojanja, iznio si bisere i stavio ih pred ljude, darovao ih. Nije zalud prastara poezija djelo vrača i čarobnjaka. I nije slučajno to najveća poezija. Oni su umjeli sa jezikom. Slijedeći tu tradiciju, sišao si u biće jezika, sopstveno biće, oslušno i slušao. I sam se jezik otvarao, stara legura, pretakala se u plemeniti metal, koji ne može korozirati vrijeme. Toponomastika je jezik zemlje

na kojoj živiš. Ti si znao čitati taj jezik iz korita rijeke, iz predjela, iz biljke, sa gumna, iz vršidbe, iz klasa heljde, iz kamena si otkamenio jezik. I kamen je progovorio u tvojoj poeziji. I ono zaumno, bezglasno, dobilo je glas. Udahnulo si život svemu čega bi se dotakao i pogledao.

Ti, veliki čarobnjače! Vratio si vjeru u Poeziju.

I onaj Helderlinov krik: *Čemu pjesnici u oskudno vrijeme?* - znak je da pjesnici trebaju. Da je bez njih sve prošlost. A oni su kadri da prošlost ožive. Jezikom, tim najmoćnijim sredstvom. Stvorio si svoj jezik, po kome ćeš biti uvijek prepoznat i poznat. Pišem ti, pošto znam da pjesnici ne umiru, tebi koji živiš u svojoj poeziji, tom najsigurnijem staništu pod nebom. Slušajući žubor tvoga nepresušnog jezika, čujem i osjećam i sosptveni žubor, u kome i ja živim, u kome ti živiš, u kome svi živimo. Negdje u komskim žilama i komskom kamenju. Kom, kojeg pominješ u knjizi **Sreda i sreda kći**, kad kažeš: *I mislio sam da bi i tu pušku odneo đavo u Kom. Mi smo govorili, kada smo bili ljuti, da je najbolje da dođe đavo i da odnese u Kom. Može biti da smo tu psovku doneli još onda kad smo nadošli otuda, ispod Komova.*

Veliki meštre, radio si i uradio veliki posao! Tvoj život na ovoj zemlji nije bio zaludan.

I sada nas posmatraš iz riječi, osmjehujući se. I tamo čaraš, ispisujući životpis svijeta iz kojeg si otišao. Dva rukopisa si sastavio u jedan – rukopis neprolazni.

Castel Nuovo,
16. novembar 2015.

*

STAFILA

I

*Stafila s jezera, kao rosa,
Proriče noću uz vatru, uz hrid,
Uči zmiju da pogazi prosa,
Pralje nagoni na blud i Hrid.*

*Stafila od Lihnida s kamena
Uze zapaljenu belu sveću,
Kazuje pesmu, čita s plamena
I baca sunce u kozju vreću.*

*Ako je plamen prav biće raži,
Otkuda luč tinja dažd ne važi,
A bog mleka nije više Lila.*

*Ide Svarog, traži moju kuću,
A Pirovit, dok sam još u pruću,
Pita majku je l' mi stravu slila.*

II

*Pita majku je l' mi stravu slila,
Te ostavljam snegu Sredu-Ralo,
Ne čekam ždrala s krimskih usnila,
Idem tamo gde se i pre kralo.*

*Na Ohridu jezerka Stafila
Kraj jezera svuče vidarice,
Kreću u crn vrt bez hlorofila
Stafiline trudne ladarice.*

*Plamen ka zemlji, žito već klija,
Čudi se dažd, raž, Makedonija.
Prođošē ladarice kroz prosa.*

*Stafila proriče, prosa lesna,
Meni kaza uz plamen povesma,
Čini mi se s njom ću do Angrosa.*

III

*Čini mi se s njom ću do Angrosa,
Pa mi se to tako noćas rida,
Niz trepavice suzi mi rosa,
Sa oka do oka rasuta Irida.*

*Zasnežena je Terra Gallusa,
Zagrнула prolaz crna rala,
Ne može se uteći od phallusa,
Ne može dalje ni krilo ždrala.*

*Ždral járate: indijska pesma.
Zalud ovde teče studen česma,
Odnese vodu ta boginja ila.*

*Krećem, al' sva su slomljena kola,
Za točkove zazemljena smola.
O vrati se, govori Stafila.*

IV

*O vrati se, govori Stafila,
I ponavlja bludno bela breza.
Šta ću, srezana su moja krila,
Na dverima zakovana reza.*

*Sve u crnom devojke iz hora,
Niz kišne kose rasute fuge,
To me one čupaju iz bora.
O spasi me, boginjo Kuge.*

*Koliko je pasa ispod noža,
I u svesci lista psećih koža,
Toliko je stado, beli vrače.*

*Četrdeset oca: ceo sorok.
Skreni dušo ružna, reče prorok,
K polju divosmeda do palače.*

V

*K polju divosmeda do palače
Rascvetala se žuta divizma.
Beži, majko, u crno bakrače,
Kći će moju da zabavi Pizmar.*

*Gde se to zgnezdila ptica sinja?
U kući gde je već svikla zima,
Gde bejaše kći: iglainja,
Kamera phallusa. Phallus snima.*

*Trinaest put procvet lista s Dnjepra,
Hiljadu trista lovna vepra,
Hiljadu trista zima se peni,*

*I prolazi naš kozar niz draču.
Zašto phallus da pali lomaču,
O Stafila, kozarske ti seni?*

VI

*O Stafila, kozarske ti seni,
Gde je sopot što klija iz bóra,
Gde igraju zaneseni Veni,
Gde zaseda ta li sablast sura?*

*Svrati l' Svevid ikad li na zbor
Da pokaže sve četiri glave,
Oplodi Sredu, uzleti na Bor,
S mirom pojede prinete brave?*

*Svevid čuva l' Bor od zla i tuča,
Oči moje penju l' se zbog luča
Da osvetle nevid vraške drače?*

*O Stafila, ko to sada stiče
Plečke, stada, od orača priče,
Da l' amulet umesto pogače?*

VII

*Da l' amulet umesto pogače
Sakupljasm'o još na belo'j Labi,
Dok odojče na obali plače,
Upišano na morskoj korabi.*

*Iz cveća mrav krenuo na mošnj'e,
Al' moramo, daleko je Retra,
Da peremo grehove letošnj'e,
Dok pod hrastom bolovaše sestra.*

*I Crn Rog bi ljut na pastire
Što mu niko runo ne prostire,
No Rog mora spavati na steni.*

*Sve se tako naopako brodi
Preko reke ka lažnoj slobodi
Kad Crn li Car treba da se ženi.*

VIII

*Kad Crn li Car treba da se ženi,
Vidim zlu nevestu i za sebe,
Idu jastrebi i prema meni
Ptice moje posve da istrebi.*

*Ptice nose glase bogu s vode,
Loši glasi, glasi za potope,
Boginja me Majka rogom bode,
Ni na mladu snegu moje stope.*

*Kao da sam u létu s jatom vrana,
Il' s Keltima skočio kraj Tifrana
S trešnjje kojoj se već skida lika.*

*I reče mi bog podzemlja Piva:
Drhti iza reke siva iva,
I sva Rus, kozačka kozmetika.*

IX

*I sva Rus, kozačka kozmetika,
Stižu konji blizu Dryanona,
Rika krava ukraj harmonika.
Uzmi breg, više boginja Konja.*

*Šta ću s bregom, bez boga Tare?
Da umrem pre no što me Lota takla?
Slovenskim rekama koljem jare,
Ne vredi žrtva za breg iz pakla.*

*Idem da skočim s vrha Tifrana.
Na mene slēte precrna vrana,
Ne zastavši letom od Baltika.*

*Zle boginje oko belog bora,
Uz košutu zaigraše hora,
Prosu se Hrast i luda celtica.*

X

*Prosu se Hrast i luda celtica,
Ko me to keltskim kopljem preseca,
Ko me reže dok sam dok sam bez urlika,
Na dvostruko keltsko od Meseca.*

*Dole u viru tifranska pena,
Divim se kao što su i Kelti,
Tražim pomoć, ne čuje Irena,
Plačem kao što bi i on i ti.*

*Tonem niz neku putanju naglu,
Padam kroz tamu, meku maglu,
Beži Kćibog od slane gomile.*

*I ti ćeš sa mnom, obesni care,
U smrt da ti grob popiša jare,
Balkanske su care to mogile.*

XI

*Balkanske su care to mogile,
Čemu maska i ruž s bala,
U vrtu opoj krtice skrile,
Otrov iz prstena Hanibala.*

*Kojeg skritog Rimljani u domu
Kralja Bitinije opkoliše
I pre ere, na slonu i lomu,
I tiha Carthaga, tako piše.*

*Znaš li gde je tužna Bitinija?
Bićeš tamo mrtav, i ti i ja,
Irida, i ona, i njen lik, i ja.*

*Samo go mermer, uspomena,
Kao kad Boruta pita s drena:
Skriva l' još brodovlje Cilicia?*

XII

*Skriva l' još brodovlje Cilicia?
Uz krik čuje se rika lavlja,
Plač, rasek, ranjenici, rakija.
Sa jezera Stafila se javlja.*

*Upućuje rime, pesme, tužbe
Meni, vama, nama, ide vražda,
Beži u šumu os zlatne družbe
U kući od snega a krov s dažda.*

*Šta da radim usred nemusa,
S jednom kozom idva psa kusa?
Vime sinu. Nema ni on ni ja.*

*S Ohrida, između zelenila,
Proruče tužno, pševa Stafila.
S belog bilja začu se nenia.*

XIII

*S belog bilja začu se nenia,
Na tužno ukazaše i vatre,
Plamen iz njih koji se povija.
I proricanje će da se zatre.*

*Vidim spreman kvaran podrum vina,
Bez bogova ugašena missa,
I posve srušena Carthagina,
Zvezdarnica i ohridska tisa.*

*Dođe san, savladaše me rane,
Mesto znaka ja vam šaljem vrane
S groblja gde tiho pasu kobile.*

*Lancem svezane uz okvašen Panj,
A vrane tužne, tužan i srpanj,
To su ptice kod Stafile bile.*

XIV

*Stafila s jezera, kao rosa,
Pita majku je l' mi strav u slila.
Čini mi se s njom ću do Angrosa,
O vrati se, govori Stafila.*

*K polju divosmeda do palače,
O Stafila, kozarske ti seni,
Da l' amulet umesto pogače
Kad Crn li Car treba da se ženi.*

*I sva Rus, kozačka kozmetika,
Prosu se Hrast i luda celtica,
Balkanske su care to mogile.*

*Skriva l' još brodov lje Cilicia?
S belog bilja začu se nenia,
To su ptice kod Stafile bile.*

(1990)

Umjesto pogovora

FARUK DIZDAREVIĆ

ZAMRLA JE STRUNA NA FORMINGI

*Riječ na memorijalnom skupu povodom smrti
Ismeta Rebronje održanom 31. maja 2006. godine
u Udruženju književnika Srbije u Beogradu*

Ovogodišnji april nije samo ozelenio beogradske travnjake, okitio divlje kestenove, prolisao stare platane, on je došavši nekako nenadano nakon kišovitog marta proljećnim vjetrom probudio hiljade neočekivanih boja iz zimskog sivila te je tada ovaj grad sličio radosnom ćilimu pod zlaćanoplavim prozračnim nebeskim svodom. Mrlje na starim fasadama Instituta za plućne bolesti, žuti maslačci pored staza bolničkoga kruga, cvijeće u malom parku...sve je to plamtjelo posebnim kolorističkim intenzitetom u tim aprilskim danima koji kao da su pred našim očima razvezali zamrznute škrte linije prethodnih hladnih dana te, oslobodivši se jednom sivila, slavili i pozdravljali dolazak pravog proljeća.

U ranim podnevnim satima 13 aprila ove godine Ismet je izašao na terasu svoje bolničke sobe i sjedeći tamo napisao zadnju pjesmu, svjestan svoje beznadne bolesti. Osluškujući posljednje šumove svoga krvotoka, vodio je dijalog sa samim sobom. Sa mjesta na kojem je sjedio vidio je „Neko drvo, možda jasen, / Samo što prolisalo nije / i lisje zeleno već krenulo / iz drveta koje ne raspoznajem“. (On drvo, koje ne raspoznaje, naziva jasenom. U praslovenskoj mitologiji i u Ismetovoj poeziji

jasen ima zaštitničku ulogu, kao i *tisa* – vilinsko drvo). To veliko, nepomično stablo koje mu je ispunilo čitav vidik, kao ona katedrala koju je Alber Kami vidio putujući vozom od Valmija, on pretvara u prizor odlaska: „Dâ, vidim lisje zeleno / al ne znam da li ću videti i ono žuto/ kad bude opalo“. Kao kada se oči i um okreću jednoj drugoj viziji, kao kad se tone u san, Ismet nastavlja: „Ništa ne znam / ni da li me nešto boli / možda pluća / niti znam na kojoj je strani moja kuća“. On „vidi“ đemiju (lađu) i prokuratora njenog koji čekaju na modroj rijeci. Čekaju njega. Kao da je tog lijepog dana, naslonjenog na Sunce, već izgubio i čežnju i nadu za još jednim proljećem, svoju oproštajnu pjesmu završava rezignirano: „...lisje lista, a da li će požuteti / to više i nije važno“.

Dvije nedjelje potom, 1. maja ove 2006.godine u Novom Pazaru, umro je pjesnik, prozni pisac, esejista, antologičar, etimolog, Ismet Rebronja.

Pročitaću sad njegovu posljednju pjesmu rukom ispisanu tog predvečerja, pjesmu koja nema naslova.

Da je Rima, već bi danas
bile sede.

Neko drvo, možda jasen,
samo što prolistalo nije
i lisje zeleno već krenulo iz drveta -
koje ne razaznajem.

Dâ, vidim lisje zeleno,
al ne znam da li ću videti i ono žuto
kad bude opalo.

Ništa ne znam.
Ni da li me nešto boli,
možda pluća,
niti znam sada na kojoj je strani moja kuća.

Beograd znam,
al ne znam gde sam to večeras ja u Beogradu.
Na kom mestu,
niti kako ću preko đemija,
živ ili mrtav.

Mrtav, da,
lakše je mrtvom preko đemija, nego živom.
Na đemijama prokurator čeka,
živom ne dâ - ni tamo ni ovamo
(nečitko ispisan stih)

No kasno je za zabrane;
lisje lista, a da li će požuteti,
to više i nije važno.

Na kraju papira je pjesnikova bilješka:

13. 04. 2006.
*Bgd, Institut za plućne bolesti i tuberkulozu,
II odeljenje, soba 24, sto kao šahovska tabla, ručak: boranija*

Danas kad se prisjećamo našeg prijatelja i njegove iznenadne smrti koja nije najavljivana dugom bolešću rečeno je podosta toga o njemu kao čovjeku srca borbenog, nepotkupljivog, širokog, beskompromisnog, srca koje je

znalo da voli; govoreno je o njegovom trajno budnom kritičkom otporu svim oblicima bezumlja i sive gluposti; o njemu – izuzetnom pjesniku i književniku.

Zna se da je Ismet Rebronja, književni stvaralac iz vrha naše savremene literature, bio vrsni poznavalac ne samo starije, nove i najnovije naše književnosti nego i drugih – slovenske, grčke i istočnih literatura i istorije. On je imao neobično razvijen sluh za književnu riječ, gotovo nepogriješiv osjećaj za njen domašaj, volumen i nijanse. Za njen najsuptilniji treptaj. Za njenu izvornost. On je posjedovao neiscrpnu agilnost na stvaralačkom književnom planu. Ali posljednjih godina nisu se, nekako, sticali uslovi da se ono što je pisao i objavi.

Iza Ismeta Rebronje ostao je čitav jedan književni opus - mnogo rukopisa od kojih su izuzev jednog ili dva ostali potpuno dovršeni, naslovljeni, itd. i mogli bi se štampati. Tu njegovu rukopisnu zaostavštinu čine: *NULLA INSULA* (panorama pjesnikove poezije od 1959 – 1999. godine, izbor sačinio autor); *SINJE MORE* (zbirka novih pjesama); *MAGNET I ALGEBRA* (poema); *VAROŠ SINOVA ABDULAHOVIH* (roman); *GLAVA CARA NIĆIFORA* (roman); *PAD GRČKE* (pripovijetke); *PSI SU NAJBOLJI LJUDI* (sjećanja); *SOKRATOV PAS* (etimološki eseji); *ETYMOLOGICON* (etimološki rječnik, autor je naznačio šta je od ovog obimnog djela dovršeno i spremno za štampu); *BAGDADSKA KRALJICA* (drama, nedovršen rukopis).

Na nama, Ismetovim prijateljima i poštovaocima njegovog književnog djela, ali i na kulturi ove zemlje, stoji obaveza da se ove knjige odštampaju. Štampanjem rukopisne zaostavštine kompletiraće se Rebronjin ukupni stvaralački opus, koji će tako zaokružen i cjelovit, uvjeren sam, biti opšte priznat kao trajna vrijednost naše kulture.

O AUTORIMA PRILOGA

Adrović Braho (Donja Vrbica, opština Petnjica, 1947). Završio je srpskohrvatski jezik i književnost na Pedagoškoj akademiji u Nikšiću. Bio je član prve redakcije lista studenata Crne Gore "Studentska riječ", a jedno vrijeme i odgovorni urednik toga glasila. Više od tri decenije bio je profesionalni novinar lista "Pobjeda" i Televizije Crne Gore na mjestu dopisnika iz Berana, Plava, Rožaja i Andrijevica. Junaci Adrovićevih reportaža u nekoliko navrata proglašavani su Podvigom godine i nagrađivani drugim prizanjama. Objavio i četiri televizijska dokumentarna filma. Adrović je obavljao dužnost v.d. direktora Centra za kulturu u Beranama i u dva mandata potpredsjednika Opštine Berane za kulturu i društvene djelatnosti. Autor je deset zbirki poezije. Godine 2015. štampana mu je knjiga *Izabrane pjesme*. Zastupljen je u više antologija i izbora. Dobitnik je nekoliko književnih nagrada i Nagrade *21 jul* u Beranama. Živi u Beranama.

Čelahmetović Rasim (Priboj, 1945). Objavio je četiri zbirke poezije i knjigu priča. Štampana su mu dva izbora poezije *Za vodom bi krenule obale* i *Alkatmeri u bašči sudbine*. Zastupljen je u brojnim antologijama, zajedničkim zbirkama, zbornicima poezije i tematskim knjigama. Prevođen je na strane jezike. Zastupljen je u udžbenicima za bosanski jezik. Jedan je od osnivača Kluba pisaca i u Priboju i utemeljivača književne manifestacije Limske večeri poezije. Dobitnik je više književnih nagrada (dvostruki je laureat nagrade *Blažo Šćepanović*). Za doprinos kulturi dobitnik je najvećih priznanja Opštine Priboj, kao i *Zlatne značke KPZ Srbije*. Član je Udruženja pisaca Sandžaka i Udruženja književnika Srbije.

Živi u Priboju.

Čečović Radoman (Pavino Polje kod Bijelog Polja, 1979), pjesnik, esejista. Završio studije književnosti na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Radi kao profesor jezika u Srednjoj stručnoj školi u Bijelom Polju. Objavio je knjige „Krivotvorene pjesme“ i „Priče o malim i velikim čudima (sa Kemalom Musićem)“. Dobitnik je *Treće nagrade za*

pjesnike do 27 godina na Ratkovićevim večerima poezije. Zastupljen je u antologijama i izborima poezije.

Živi u Bijelom Polju.

Dizdarević Faruk (Bijelo Polje, 1943), historičar kulture, publicista, književnik. Završio je Filozofski fakultet u Beogradu. Bio dugogodišnji direktor Doma kulture u Priboju. Decenijama prisutan u kulturi, ostavio je za sobom, između ostalog, i mnogo kritičkih, teorijskih i estetičarskih zapisa iz oblasti istorije kulture, književnosti, likovne umjetnosti, historiografije... Autor je 2 knjige književne i likovne kritike, knjige priča, 9 monografija i hronika; 2 hrestomatije; 2 knjige razgovora; knjige iz etnomuzikologije; priređivač je 10 knjiga izabranih pjesama naših istaknutih pjesnika. Učesnik je više naučnih skupova i okruglih stolova. Tekstovi su mu objavljivani u časopisima, zbornicima i dnevnim novinama. Uvršten je u više naučnih studija, zbornika, leksikona i almanaha. Prevođen je na strane jezike. Član je Udruženja književnika Srbije. Dobitnik je preko 30. nagrada i priznanja za svoje kulturne, književne i društvene aktivnosti, među kojima su *Pero Ćamila Sijarića, Nagrada Blažo Šćepanović, Zlatna Povelja sa Plaketom opštine Priboj, Zlatna značka KPZ Srbije za doprinos kulturi, Plaketa sa Poveljom MRZ Pljevlja za doprinos razvoju međurepubličke kulturne saradnje u Jugoslaviji, Povelja gr. Kudowa Zdroj (Poljska) za doprinos razvoju jugoslovensko-poljske kulturne saradnje, Orden zasluga za narod sa srebrnim zracima...*

Živi u Sarajevu.

Došljak Dr Draško (Veliđa, Berane, 1966). Diplomirao na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Prištini Odsjek za srpskohrvatski jezik i jugoslovenske književnosti. Magistrirao 1999. godine, tema: *Lična imena Gornjeg i Donjeg Zaostra*. Radio kao asistent na Filološkom fakultetu u Prištini; izvodio nastavu iz Savremenog srpskohrvatskog jezika na Pedagoškoj akademiji u Prištini; na Internacionalnom univerzitetu u Novom Pazaru, Fakultet humanističkih nauka, držao predavanja iz Kulture govora, Fonetike i fonologije kao i Pravopisa; bio predavač na Visokoj medicinskoj školi Medicinskog fakulteta iz Podgorice. Doktorsku disertaciju pod nazivom *Toponimija Gornjeg Bi-*

hora odbranio 2008. godine. Sada radi kao docent na Univerzitetu Crne Gore – Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Autor je monografija: „Lična imena Zaostra“, „Stara lična imena“ i „Onomastika Budimlje“. Objavio preko stotinu naučnih radova, ogleđa, prikaza i članaka. Učestvovao na dvadesetak međunarodnih i domaćih naučnih skupova. Recenzirao tridesetak knjiga iz nauke i književnosti i učestvovao na petnaestak okruglih stolova sa temama iz oblasti jezika i književnosti i uredio desetak knjiga proze i poezije. Bio odgovorni urednik „Tokova“, časopisa za naučna, književna i društvena pitanja. Živi u Beranama.

Hadrović Vrbički Safet (Donja Vrbica, opština Petnjica, 1952). Diplomirao na Pravnom fakultetu u Podgorici. Duže od 40 godina piše poeziju, prozu, eseje, putopise i knjiženu kritiku. Objavio je deset zbirki poezije i izbor iz poezije „Pod cvijetom vješala“ (2009), jednu tragediju, (doživjela četiri izdanja), dvije knjige iz oblasti publicistike; priredio je četiri tematski vezane knjige poezije, te osam knjiga historijskih i naučnih radova. Pripremio je za štampu Antologiju prozne književnosti Bošnjaka Sandžaka „Sermija“, Rječnik Bošnjaka (u 2 toma, na kom je radio punih 15 godina), izabrane pjesme pod naslovom „Bolest trava zavijačajnih“. Zastupljen je u zbornicima, antologijama i naučnim studijama. Učesnik je na nekoliko međunarodnih festivala poezije. Zastupljen je u školskim čitankama za osnovnu školu u Crnoj Gori. Prevođen je na više stranih jezika. Bavi se i žurnalistikom. Bio je idejni osnivač i nekoliko godina glavni i odgovorni urednik revije „Bošnjačke novine“. Bio predsjednik Udruženja pisaca Sandžaka. Za svoje književno stvaralaštvo dobitnik je više književnih nagrada i priznanja, među kojima su nagrade *Blažo Šćepanović*, *Sabit Užičanin*... Živi u Rožajama.

Halilović Enes (Novi Pazar, 1977), pripovjedač, pjesnik, dramski pisac, novinar, ekonomista i pravnik. Objavio pet knjiga pjesama, dvije zbirke priča, dvije drame i roman „Ep o vodi“. Osnivač je Novinske agencije Sanapress, književnog časopisa *Sent* i web časopisa za književni intervju *Eckermann*. Priče, poezija i drame objavljene su

u zasebnim knjigama na engleskom, poljskom, francuskom i makedonskom jeziku, a proza i poezija je prevedena na engleski, njemački, italijanski, francuski, poljski, rumunki, ukrajinski, mađarski, slovenački, letonski, albanski, makedonski, grčki i katalonski jezik. Njegovu dramu „Komad o novorođenčadima koja govore“ izveli su glumci berlinskog teatra *Schaubühne*. Zastupljen je u brojnim antologijama u zemlji i inostranstvu. Dobitnik je *Zlatne značke* za doprinos kulturi, te nagrada *Branko Miljković*, *Đura Jakšić*, *Meša Selimović*, *Sergije Lajković*. Živi u Novom Pazaru.

Ljuštanović-Pešikan Dr Ljiljana (Feketić /Vojvodina/, 1954), univerzitetski profesor. Objavila je preko 200 radova u stručnoj i naučnoj periodici, prije svega iz o blasti izučavanja južnoslovenskog i balkanskog književnog folkloru i interdisciplinarnih studija o refleksima tradicionalne usmene književnosti i mitsko- obredne prakse balkanskih naroda u srpskoj i jugoslovenskoj dramaturgiji i pozorištu, kao i jedan broj radova o savremenom urbanom folkloru. Autorka je slijedećih monografija i priređenih knjiga: *Poslovi i dani srpske pesničke tradicije* (1994); *Zmaj Despot Vuk – mit, istorija, pesma* (2002); *Stana i selo zapali. Ogledi o usmenoj književnosti* (2007); *Borisav Stanaković: Izabrana dela /priredila/* (2008); *Usmeno u pisanom* (2009); *Kad je bila knježeva večera?* (2009); *Lirske narodne pesme /priredila/* (2012); *Gospođi Alisinoj desnoj nozi* (2012); *Epske narodne pesme /priredila/* (2014). Dobitnik je slijedećih nagrada: *Zlatna povelja srpske književnosti*, iz fonda Aleksandra Arnautovića za ukupan rad, *Sterijina nagrada za teatrologiju „Jovan Hristić“*, *Nagrada Sima Cucić*. Živi u Novom Sadu.

Martinović Miras (Kralje kod Andrijevice, 1952). Objavio pet knjiga pjesama. U literaturu ulazi knjigom poezije *Mit o trešnji* (1974); drugo dopunjeno izdanje objavljeno je 2009. Prepoznatljiv na širim regionalnim prostorima po antičkim temama i zaboravljenim pejzažima Crne Gore, kojima su posvećeni njegovi romani *Putevi Prevalise* (italijanski prevod je pod naslovom *Pitere di Montenegro*), *Otvaranje Aguviuma*, *Teuta* (knjiga doživjela više izdanja, prevedena i na al-

banski jezik), *Snovi u Doklei*, *Antički gradovi/Snovi Sudbine*, *Jeretik*, *Vavilonski mudraci*, *Posljednji Eshilov dan* (knjiga objavljena 2015. i u *Tirani kod* poznate izdavačke kuće *Onufri*), *Harfistkinja iz Ura*, *Nevidljivi ljetopis* prva je od pet knjiga ciklusa s naslovom *Neotkrivena zemlja*, kojeg čine *Govor kraljeva* (2011), *Govor zemlje* (2013), *Sašaptavanje s memorijom* (2014) i knjiga *Luk i lira* (2015), *Povratak u Aleksandriju* (2015). *Glasovi iz kamena* je knjiga poetsko-dokumentarnih zapisa. *Internacionalna pozorišna predstava „Teuta“* rađena je po njegovom istoimenom romanu u režiji *Slobodana Milatovića* (premijera odigrana 08. oktobra 2007. godine). Prevođen je na strane jezike. Član je crnogorskog PEN-a i Matice crnogorske. Dobitnik je književne nagrade *Lazar Vučković* i *Oktobarske nagrade Herceg Novog*. Živi u Herceg Novom.

Musić Kemal (*Godijevo kod Bijelog Polja*, 1972). Objavio dva romana, četiri knjige priča i reportaža, kao i knjigu izabranih priča. Zastupljen je u čitanci za VI razred u *Crnoj Gori*, kao i u studijskim programima fakulteta na kojima se izučava bošnjačka književnost. Takođe, zastupljen je u više antologija i izbora proze. Dobitnik je književnih nagrada *Avdo Međedović* i *Odzivi*. Osim književnog Musić se bavi i novinarskim poslom.

Dobitnik je novinarskih nagrada *Boško Pušonjić* i *Specijalne diplome za zbirke novinarskih reportaža 2013. godine* (*Društvo crnogorskih novinara*). Proza mu je prevođena na francuski i albanski jezik. Živi u Bijelom Polju.

Mušović Ulvija (*Seljašnica kod Prijepolja*, 1956). Završio *Ekonomski fakultet* u *Sarajevu*, nakon čega započinje da gradi uspješnu privredničku karijeru obavljajući menadžerske poslove u nekoliko preduzeća. Od 1990. godine uspješno posluje u privatnom biznisu. Uporedo sa razvojem poslovne karijere aktivno je učestvovao u kulturnim i sportskim aktivnostima, a povremeno i u sferi politike. Bio je jedan od inicijatora osnivanja, početkom ovog vijeka, *Društva „Ikre“* u *Prijepolju* i prvi njegov predsjednik. Društvo je ostvarilo zapažene rezultate u prezentaciji kulture i umjetnosti Bošnjaka. Povremeno je objavljivao poeziju u časopisima, ali ona do sada nije štampana u

formi knjige. Uz podršku Ministarstva kulture Srbije 2013. godine, po njegovom tekstu, realizovana je monodrama „Mezar“ koja se bavi tematikom rata u Bosni i Hercegovini, tokom 90-tih godina prošlog vijeka. Uz vrlo povoljne kritike i zavidno interesovanje publike izvedena je u više sandžačkih gradova. Novinske tekstove o aktuelnim društvenim temama objavljujane u raznim dnevnim listovima i časopisima objedinio je u knjizi „Putevi i stranputice“, koja je u izdanju Muzeja u Prijepolju objavljena 2014. godine.

Živi u Prijepolju.

Nikolaidis Jovan (Ulcinj, 1950). Veliki dio svog života proveo je u Sarajevu, gdje je diplomirao na Filozofskom fakultetu. Radio je u sarajevskim novinama „Oslobođenje“ od 1974. do početka 90-ih godina kad ga je rat protjerao u rodni Ulcinj. Pokretač je izdavačke kuće PLIMA, u okviru koje i časopisa PLIMA plus koji okuplja oko sebe kvalitetne majstore pisane riječi iz bivše Jugoslavije. Osnivač je i izdavač prve revije na albanskom

jeziku „Kronika“ u Crnoj Gori. Autor je desetak knjiga, kako romana i poezije, tako i eseja. Radi na porodičnoj hronici „Roman o Nikoli“. Prevođen je na strane jezike. Sekretar je ogranka Matice crnogorske u Ulcinju i član Crnogorskog društva nezavisnih književnika.

Živi u Ulcinju.

Šabotić Bibić Mirsada (Peć, 1966). Završila Filološki fakultet u Prištini. Magistar nauka. Radi kao profesorica maternjeg jezika u Gimnaziji „30 septembar“ u Rožaju. Autor je više pozorišnih tekstova koje sama režira. Objavila je zbirku pjesama, zbirke priča i dramskih tekstova. Autorica je romana (objavljen u dva izdanja). Objavila je dvadesetak stručno-analitičkih radova koji su štampani u zbornicima, naučnim knjigama i novinama u zemlji i inostranstvu. Govori ruski, turski i albanski jezik. Veoma je aktivna kako u nastavi tako i u vannastavnom djelovanju. Za ukupan njen rad Zavod za školstvo i Ministarstvo prosvjete i sporta Crne Gore dodijelili su joj zvanje nastavnika savjetnika. Stručni je saradnik Zavoda za školstvo Crne Gore. Nosilac je najvećeg opštinskog priznanja – *Septembarske nagrade* Rožaja.

Živi u Rožajama.

Rastoder Mirsad (Radmanci, Bihor, 1957). Završio Pravni fakultet u Podgorici. Profesionalni je novinar Radija Crne Gore od 1985. godine. Prepoznat je po kompetentnim oglašavanjima o kulturi i političkim događajima u Crnoj Gori i šire. Uspješno je uređivao Emisiju za mlade; Jutarnji program; Hroniku Podgorice; radio magazin Mozaik 240.; Novosti dana; izvještavao o političkim i kulturnim događajima, čak i sa sudjenja u Hagu. Bio urednik Redakcije za kulturu od 1995. do 2003. godine.

Jedan je od osnivača antiratnog Udruženja profesionalnih novinara C. Gore, 1991. godine, Instituta za medije CG 2002, a kao predsjednik NST-a dao je značajan doprinos razvoju samoregulacije u medijima. Organizator je i učesnik manifestacija identitetskog pozicioniranja Bošnjaka. Bio je potpredsjednik udruženja „Almanah“. Aktivni je član Foruma Bošnjaka Crne Gore od njegovog osnivanja 2002. godine i daje nemjerljiv doprinos objektivnom sagledavanju, artikulaciji i prezentaciji interesa Bošnjaka u multietničkoj Crnoj Gori. Širokih i raznovrsnih je interesovanja. Tokom studija i u ranoj mladosti bavio se pozorištem kao glumac i reditelj Dramske scene „Rifat Burdžović Tršo“ i u alternativnom pozorištu DODEST. Autor je dokumentarno-dramskih emisija za radio i televiziju. Dva puta je nagrađen godišnjim priznanjem za novinarstvo u RT Crne Gore. Povremeno piše pjesme i priče koje objavljuje u časopisima i novinama. Sa dr Šemsudinom Hadovićem objavio je knjigu „Bihorska muzika“. Živi u Podgorici.

Učesnici okruglog stola:
Univerzalne i zavičajne refleksije u književnom djelu Ismeta Rebronje

U. Mušović, F. Dizdarević, S. Hadrović Vrbički

Nadija Rebronja

Radoman Čečović

Mirsad Rastoder, F. Dizdarević

Rasim Čelahmetović

D. Došljak, M. Šabotić, M. Rastoder

Enes Halilović

Kemal Musić

Mirsad Šabotić

Almir Mehonić

Draško Došljak

Braho Adrović

Safet Hadrović Vrbički

Poklon za O.Š Mahmut Adrović, Izet Erović, Rifat Ramčilović, M. Rastoder

D. Došljak, B. Adrović, N. Rebronja, R. Ramčilović, M. Šabotić, Mujo Rastoder

Ulvija Mušović

Faiz Softić

Učesnici okruglog stola sa prijateljima

F. Softić, N. Rebronja, R. Čečović

Latif Adrović, Ramiza Kočan, F. Dizdarević

Faruk Dizdarević

Razgovor je nastavljen u Meraku. Petnjica 7. avgusta 2015.

Susret kod Čamilove česme. Šipovice, 8. avgusta 2015.

Summary

Summary

Universal and vernacular reflections in the writings of Ismet Rebronja

*Abstracts of the statements delivered
from the participants in the Round Table,
held on August, 7, 2015 in Petnjica, Montenegro*

**Mirsad Rastoder: *abstract of addressing
the participants on behalf of the organizers.***

A poet, prosaist, essayist, anthologist, etymologist Ismet Rebronja (Godusa, 1942 – Novi Pazar, 2006) left behind the extensive literary work of 14 printed titles and voluminous literary heritage in manuscripts. This roundtable, hosting our eminent authors, literary critics and university professors, is dedicated to the creative work of this notable writer. Thank you for having the imagination to support the aim of the ***Festival of Stories – The Homeland Paths*** to initiate new readings of the rich literary opus of Ismet Rebronja, miraculous author whose work palimpsestly springs from the past of Bihor, and falls into the international literary heritage. (...) In the literary legacy of Ismet Rebronja there is a manuscript entitled **Etymologicon** which includes nearly 2000 terms. Publishing of this work would serve the professional public with extensively interesting and useful material, and thereby it would be a dignified and competent way to mark the 10th anniversary of the writer's death.

Radoman Čečović:*About the poetry of Ismet Rebronja/
distancing – approaching – distancing.*

To speak about the lyrics of Ismet Rebronja means to speak about the essence of poetry, which, over 40 years, was pursued by this, openly can be said, the most accomplished writer of the Sandzak region, by writing few hundred of texts of indisputable artistic value. Moreover, to speak about Ismet's poetry, means also to do rather challenging work, since the poetry of Rebronja sublimates enormous knowledge in the language and about the language. For that reason, from the one who construes it, it requires to turn around every word, which never accidentally takes the place where it is placed, and to analyze it well, for it can be the knot of the poet's relation to the world.

Complexity and shaping (of the communicational process) are not placed on one level, but are realized on several paces. The first paces is established on the line of dialogue re-creation of cultural *habitus* of space (which can be conditionally related to the homeland), and which is, very significantly, described as the space of heterogeneity comprised of drifts of several cultural models, from the Ancient Greek and Roman experience, over the Slavic creation of myths and pantheism, to Islam as a criterion of modernity. (...) The second dialogue level is expressed in the space of personal experience which could be conditionally referred as to existential one. That space, however, is materialized by the world or, more precisely, by above-the-world whose specific reality placed in the Bihor region, place where you can touch the sky. (...) The third dialogue level of the poetry of Ismet

Rebronja is revived in the sphere of contemporaneous life, as intellectual and artistic response to the questions imposed by the everyday life. Those are, mostly, acrid, perspicacious comments on deviations, various slips in the sphere of ethics and humanity, uncivilized behavior and primitivism which at one point become so vivid to make the poet, willingly or not, to take the role of engaged commentator and to attempt, if not to change, then to unmask patterns under which cleverly hidden new and old lies survive.

Dr Ljiljana Pešikan Ljuštanović: *Homeless*.

Testimonial collection of poems of Ismet Rebronja *Nula insula*, originated from already published poets (edited and unedited) and from new ones, is shaped as an moving dispute of the writer with himself, his own poetry, time and his historic and human sideways and downfalls. This collection is not envisaged nor composed as an anthology – final, solemn and embellished, slightly stiff image of the poet's portrait. Rather, it is a particular chronicle of writer's creating process: "These are not collected nor anthologized poems, but rather the chronicle of my poetry from 1959 till 1999" says the author himself in the Appendix II of the Anthology, written on the writing machine in exceptional, archaic, calligraphic Latin letter. (...)

The poetic voice of Ismet Rebronja permanently remains autonomous, clearly detached and recognizable: "I ploughed my fields, sowed my seeds and harvested my grain". On that noble and with hard work refined poetic

fields, from the intersection of sensual, concrete, direct experience of the world which flashes in intensive images, sounds, tastes of everyday life, with the knowledge of Antique Greek and Roman heritage and with the permanent pursue for pre-Slavic roots; from specific dialogue with Antique Greek and Roman poetry and modern poetry, as well as Islamic and oriental tradition; from the confluence of the cycle of poems, in which the lyrical emotion and experience of the world are musically composed in complex and indented scores, with separate lyrical miniatures which conclude the course of the anthology – the poetic work of art of Ismet Rebronja outgrows into eminent modern poetics and opens up as significant part of Serbian, Montenegrin and Bosniak poetic tradition of twentieth century.

Kemal Musić: *As close to grave closer to homeland / About Ismet Rebronja and the book “Be something for not to be anything”.*

Beyond leaving a deep trace in the Bosniak literature with his poetry, Ismet Rebronja, with the book of sayings and proverbs *Be something for not to be anything*, with Medisa Kolakovic as coauthor (AI, Novi Pazar, 2004), succeeded to preserve one specific and unusual wisdom of people from this region. And once again the Bihor region rises as Rebronja's inexhaustible source from which he draws his creativity. This book testifies what Camil Sijaric speaks about that “if you turn the stone in Bihor you will find the story”. It is a book of unique form of speech and concise expression, in verse or in prose

through which empirical cognition and contemplation is expressed. Lapidary observations, typical for language, mentality, religion of a nation and epoch are frequently expressed in proverbs.

Braho Adrović: *Impressions on the impressive* / *About the books of poetry "Magnet and Algebra" and "Wednesday and Wednesday Daughter" of Ismet Rebronja.*

This love narrative poem (*Magnet and Algebra*), even though composed of jewels of ideals and beauty, dreams and life, even a word, in any of these twenty one poems, is not painted with signs of beauty and joy, i.e. with sensuality, by which the author is charmed, and from which most of the love poets cannot refrain. In this book, the poet's golden wreath of memories and dreams, the subject is a poetic image of a woman of ideals from the youth, i.e. from the first steps of love, the one that is loved from a far "while from her, just a hint", as would another great poet say. (...)

In the collected poems *Wednesday and Wednesday Daughter* (record without which it would be almost impossible to understand not only the title of the collected poems, but the other terms and symbols acquired from vernacular beliefs, myths and legends in his childhood, and which make the basis and pillars of this poetic structure of our poet Ismet Rebronja). Behind this, seemingly, very common title and story about the poet's hearthstone, a whole world of dreams, mystic and beliefs is hidden which were accepted in the childhood and transfused into the surreal – real world, world of poetry.

Faruk Dizdarević: *Chedissa or a poet on unappeased dream about love in the ocean of time* / Ismet Rebronja, „Magnet and Algebra“.

Using expressive details and picturesque metaphors in the narrative poem “Magnet and Algebra” the poet shapes elusive color of *Ideal Love* which puts this narrative poem into the line of the most beautiful love poems, not only in our area, but also in the wider region. Similar to notable Ana Ahmatova, who by versifying about unappeased call of love and believing that every poem could be entitled *Love*, Ismet, likewise, searches to find divine Absolute Love. Longing for love and wholeness (in the contrast to dreary dry prose of reality) exposed in the verses of the narrative poem, overflows the reader with the feeling and understanding of things as numerous *illusions of kindle* which hover around us and dramatically interface, ethereally interchange and, as simultaneous scenes, flow and wound.

In preparation for the search for Chedyssa, the lyrical subject surrounded himself with books and maps, studied foreign alphabets and analyzed customs of different nations, read Firdawsi and Plato, read Inka... And then he embarked on a long journey. In this narrative poem, the author, once again, does not omit his homeland Bihor, though without expressly mentioning it, according to the repertoire of expressions, terms and images, walk line of the lyrical subject in search for Chedyssa is conceived, it would seem, from there. The author, furthermore, mentions Pont, Ithaca, Istra, lands of al-Andalus and Tabun, Bosnia, etc. as the symbols of universal global landscapes. Notwithstanding the

encounters with connoisseurs of destiny, eagle trainers, palm readers, dream interpreters, Notwithstanding the tours to museums and embassies, visits to churches and temples, inquires in the taverns and police, he had no luck – he could not find Chedyssa. The lyrical subject knows that she is somewhere near, between the dream and reality, memory and oblivion, past and future, hither and ulterior, with in an inch of *enchanting closeness*, and he sends word: *Love in me will not/ Love will not die/ I will kiss Chedyssa/ I will kiss with the wing of the collared dove...* However, one day in July, arriving from Mito... *Through the yew forest / with the Mirror/ Come back Chedyssa.* (...) Narration in these verses is stratified and rich in surprising images, metaphors, symbols and magical words. They are characterized with strength and power of imagination, as well as with the ease of expression, which are, undoubtedly, the features of Rebronja's talent. An observant and experienced reader will discover various meanings of the Rebronja's key words which, as part of the metaphor and poetic picture, state his emotional attitude toward love, but also toward life. This poetry of Rebronja, preserving all the imprints of an autonomous reality, enters his spiritual world and world of those seeking and finding themselves, and becomes means of communication in the oldest dialogue in the world since *the Two* exists – opposed to loneliness.

Rasim Ćelahmetović: The *unfathomable deepness of evil*
/ Ismet Rebronja "The Azure Sea".

The collected poems "The Azure Sea", at great extent, differ from the overall literary opus of Ismet Rebronja. For the first time science and literature, terrestrial and trans-rational were touched up in the kiss of eternity, while Ismet wittingly turns the heart of the lyric into the curse, poster, anti-war protest. Through this he pointed out the role of an intellectual, artist, in hard and tempestuous time for a person, for a nation, when thought becomes cramped, emotion cramped and the human will brought to destruction. (...)

Poet Ismet Rebronja, through the whole collection, passes to us the *iladz* (remedy) and healing words, keys to the passwords, interpreting only two of those words from the title *the Azure Sea*. First of all, he will, as an etymologist, clarify that the sea is: influx, delta, water. Our poet will, furthermore, as a wave, line up the unrepeatable metaphors, while the sea will become: *the body larder, exhibition of the soul drawings, the skeleton and seashells collector, the roaring bull from the sea, the cradle and the aquatic tomb*. The sea had to acquire the epithet *azure* (*sinji* – blue, grayish, dark, unfortunate, sad, lamentable), because mothers are sad (*sinje*), ravens are dark (*sinji*), cowards are lamentable (*sinje*). One can assert that the sea is, sometimes, in the eyes of poet Rebronja, mirror to the sun, the tear of mine, the ardor and wrath, patch of needles, a salty book, barren milk. It is a cadre, frame, within which the illusion of human existing, in fact, the man's fate of a looser and the necessity of fading away. Substances at the bottom of the azure sea will,

eventually, quiet down, become a residue, life fallacy. It is a Judgment Day of this world: to murderers, warriors, scoundrels, shufflers...

Jovan Nikolaidis: *The wisdom of the etymologist and the poetry of the wiseman* / Over the book and with the book of Ismet Rebronja "The Dog of Socrates".

Ismet Rebronja was also an etymologist. However, because of the passion to search for the meanings of everything spoken by the human mouth and remembered by the human being, he is one of those who create *truthful words* from the original words. Therein, our author is a crafted blacksmith, narrator who weaves the words into golden sagas, clearly knowing that etymology is not a word game, but a passionate and hardworking quest for the sense of everything which a human being calls and declares to be a human being. In such infinity, deepness and altitude of the language, Ismet ascetically restrained himself and warned us that he was dealing with serious, relevant job: discovering and confirming meanings. At the beginning of the book *The Dog of Socrates*, he himself, referring to Chadwick, quotes: "wherever it happens that a population lives in a region with incomprehensible toponyms, there is a tendency for modifications of those names to be in harmony with the language of inhabitants" or: "words which cannot be understandable are changed always in the direction where they can acquire a certain meaning". (...)

Nobody can get lost within such luxury given by the book *The Dog of Socrates* of Ismet Rebronja. High education of this man erupts from every chapter of this noble book.

Series of etymological explanations line up, and even more, the fairy river flows and its source is our skilful narrator. The text of Ismet Rebronja is minimalistic, but also poetic, and according to the literary game of notions it carries, it is a postmodern text. As a storyteller from *The Thousand and One Nights*, he pulls us into the labyrinth of his poetics. Readers believe him, without fear to get lost, because the writer takes them back into the reality within a new etymological key of the Borges-like developed notion.

Mirsada Bibić Šabotić: *The archetypal anatomy of Rebronja's "White Grandsons"*.

The novel *White Grandsons* is a treasury of the most diverse phenomena from mythology and religion, from the oldest to the youngest – preanimism, animism, image of faceless demons and deities in the shape of stone, plants and animals, half-human shapes, saints with characteristic of pagan deities, pristine and somewhat new cultures and magical acts. Rebronja's creative imagination, inwrought with his knowledge of the Slav mythology, is inherent, i.e. attributable to fetishization, respectively, the most primitive phase of evolution. Moreover, the author's projection of an ancient world is, in fact, genealogy of the fictive pagan phantasmagoric lineage of wild people, from Godun, over Lubisa, Baltin, to the white grandson Klas. (...)

In this part of narration, the author has demonstrated that he is a good connoisseur of mythology, and *The White Grandsons* testify that we can enroll him among

our notable anthropologists. Therewith, our writer artistically reshaped his anthropological experiences and, by using prototypes, from the mythical he created the contemporaneous, while the archetypes acquired new modern attire. (...) *The White grandsons* need to be understood as a line of organized signs aimed to send a universal message to the readers. In this case, the usage of the past and present tense is aimed at pointing out that Rebronja's white grandsons are mythically contemporaneous and of all times, and, by having in mind a magical unlimited space, that they are timeless. (...)

This is, still, an unexplored piece, and this modest review of mine will, hopefully, serve as an incentive to the critics of modern literature for further research.

Safet Hadrović Vrbički: *Bihor is our Macondo* / Ismet Rebronja, "The Autumn of the Empty Nuts".

The poetry collection *The Autumn of the Empty Nuts* is written in the early 1990s of the twentieth century, "the century of werewolves", prophetically termed by the famous poet Mandelstam at its very beginning. It is written in time, as poet Meho Barakovic describes, of "the evil blossoming", in time of "a misbalance of harmony", in time in whose "immortality" we, the good Bosnians, believed the most. It is written in times when this region was ruled by the ARC DALABU (the Emperor of Fools) and when the region was the "Empire of Nits". It is written in times that procreated some new people from the "creeks and forests". At the same time, it was

a time in which poet Rebronja was already at his middle age and spontaneously was preparing for his natural old age / the autumn of life which, as in nature, brings fruits of one's work and long awaited sunset to the human existence in this world. Suddenly, everything was out of order. Everything was disjointed. Hope, belief in life and everything regarding life itself were lost. Long awaited autumn, which in the life of a poet means years towards an old age which bring peace, serenity, acknowledgments, and which, in the nature, brings fruits, degenerated into the *Autumn of the Empty Nuts*; into an empty shell, hopelessness, anger and woe.

As the content of a nut (the fruit of the plant with the same name) is wrapped with threefold peel - of which the first and outer is bitter as wormwood; the second and middle one is solid as a bone; and the third – which preserves the fruit, its juiciness and relish, soft and gentle like silk, so as the majority of poems in this poetry collection is expressed through sarcasm, allegory and metaphor. This is for the fact that the content of these poems is linked to one specific time, environment and people of a specific time and space. One, indeed, concrete relationship of poet Rebronja towards the time in question is described through the verses of the first poem "The Poetry" in the mentioned poetry collection. Every reader of this poem is, with its content, clearly warned by the author that every verse was written the way it was and that nobody, not by any grounds, was entitled to change or correct something: *No, do not touch my thoughts/ it is like the wattle of birch burns/ it is like the dogs in the hunt pined away/ like one removes the roof from the house.*

Dr Draško Došljak: *Lexical nuancing in the poetry of Ismet Rebronja.*

The poetry of Ismet Rebronja, undoubtedly, gives space to the most various analyses, and, among the rest, we believe the most, for the analyses in the field of language, its modernity and new uses. It is evident that the quests of Ismet Rebronja in the field of lexicon, melodiosity and artistry of the verse, as well as in the field of unusual stylization, resulted in the creation of his personal poetic voice and autonomous, recognizable poetic expression. His specific creative process, organization of the linguistic expression, a rather new relation to the language, inventiveness and unlimited freedom of his speech are the real delicacy for the linguists. The complexity of Rebronja's creative process provides with truly countless possibilities for elucidations and interpretations of his work from different aspects; different aspects even in the field of analysis of all those labyrinths of the poet's language and virtuality.

This work will serve as a small guide through the lexicon of poet Ismet Rebronja, or, more precisely, we will observe the vocabulary of the Rebronja's book *The Autumn of Empty Nuts* (Prosveta, Belgrade, 1997). The poems in this poetry collection demonstrate that Rebronja has a sharp awareness on what he wants to say in verse. The lexicon in this poetry collection is evidence that the literary – artistic style is, by its lexical and semantic characteristics, the most specific style of all. In the work of Ismet Rebronja it is apparent that the nationwide language in the opus of a writer becomes an individual style and something unique. From the lexical

aspect, this style is characterized by the usage of various lexical layers: dialecticism, historicism, archaism, slang, as well as of methods based on the meaning – metonymy, metaphor, etc. (...)

The language and style of the literary opus of Ismet Rebronja deserve a monograph. Exceptionally good aesthetics of his literary work attracts attention of the scientific thought. This conference confirms that we are slowly paying our debts to Ismet Rebronja! He deserves it!

Ulvija Mušović: *The cycle of the anti-war poetry of Ismet Rebronja.*

This cycle of the Ismet Rebronja's poetry is not primarily accusing in the sense of explicitly designating the culprit – the side in war. The one does not encounter *karakolji* (Turkish - night watch) and *tudjmisi* (pejorative: “*pests from the outside*”) in his work, rather he remains at the level of formulation of the war as universal evil. He will blame Europe and World, obsequious writers and journalists in the service of crime and criminals, but his judgment on the culprit of the war will be puzzled out indirectly, between the words, so to speak...

However, it is likely that the central point of this cycle of Ismet Rebronja belongs to the narrative poem “It happens thus, oh Seneca”. Certainly, the inscription itself implies to determinants alluding to this Roman philosopher, diplomat and writer from the beginning of the new era. Is that the allusion to his affiliation to the Stoic school of thought, to the *Moral Letters* or to tragedies full of violence and bloodshed? Or is it connected to his service on the

ship of Nero, whom Seneca had tutored and advised, and who eventually killed him, generously allowing him to commit suicide, i.e. having the destiny of “a protected guest”, the privilege termed by the stoics. Why does he search for the interlocutor in the form of Seneca? It is up to readers to puzzle it out through more than one reading. There is no other way with Rebronja’s poetry. He will affirm that human being is always crucified between good (*evilgood*) and evil (*Nero*). The poet further reveals whence the anti-war cycle: - *Do you really want to sing in honor of the pine/ or to watch the ruddy sumac/ while the devil plays to you from the sea/ and your fields takes away the river.* He will write about disgraceful, obsequious role of some writers and journalists harnessed to the wain of *Goshawk the Emperor*. - *That darkness and book writers / and newspapers from hell alike/ from the stores of those masters/that have dark glasses.* The poet wants to escape from that reality. *Oh, Seneca, even without sight/ I would run away like Io (the princess turned into a cow)/ I would run away like the shame/ from Hemus (the Balkans), from tragedies.* That hopelessness rises to the extent under which the poet casts doubt on the sense of further living. *That clag what is to Io/ or to ships what is the tempest/ or rain to the procession/ that is to me the fate of purple.* The man’s shame because of the crime happening in his walks of life is transfused into verses: *Shame because I watch the shufflers / and those dogs behind the stables/ Committees for frauds/ everything is disjointed to the plow/ the seventh frost has already fallen/ the seventh from the hellebore has already sunk to the foot in the mud/it is too long, oh, Seneca (...)* Once again we encounter the poet’s disorientation in the world of camps and sides in war. Without aligning,

without knowing where he belongs to, he will share with us personal dilemmas: *you don't even know what your flock is/ neither why everything has failed/ nor why you search a quagmire for/ to put there the plow.* The further tone is recognizable in the poet "Snail's house": *What to do, my Seneca/with the wall while the house is still there/to take the glaze off the brick/ and to carry off from the hot clinker.* Finally, he concludes the poem very depressively: *It is too much, oh, Seneca/ the sun is black, the moon is black/ the lyre and the lyric are black / black moon and fortune.* Hence, there can be a winner in this war; it would be the Pyrrhic victory, the black fortune. Evidently, this cycle of the anti-war poetry, specific resistance of the poet to the overall evil, has spent the strength of this highlander of the Sandzak – of the Bihor. I will no further analyze this thesis and relate it to his, still, to early departure from this world, even though one would probably have basis for it.

Enes Halilović: *Spoken Rebronja and written Rebronja.*

Rebronja was magical in the narrative and in the text. He would always give his best, and he would speak about he was writing – about the Slavs, anthropological validities, etymological quests, severe reality of Bosniaks, calamitous conflicts between the Slavic tribes, about authorities, emperors, mad men and goshawks, rustlers, waitresses, writers and dogs, spiders, cats. He was not fond of authorities, hunters, ambitious ones. He was not fond of neckties. There were also words he was not fond of. He used to say that he would never put a word he did not like in a verse or line. He did not like word *settle*

down, and he spoke up he was not fond of the word *rookie*. When Rebronja, at age of five, went to school without the official state invitation, his teacher, pointing at him, said: "There is a rookie". I have never heard that, says Rebronja. I have never used that word, concludes the poet. I do not know why. (...)

He loved all the nations and all the people. The literature of Eskimos was also his literature. For decades he was a tireless reader of Miroslav Krleža, and he lived with the poetry of Milos Crnjanski. He joyfully recalled formation called the SFRY. In those years in Russia Rebronja represented writers from Serbia, Bosnia and Herzegovina was represented by the writer of Serbian nationality, and Croatia by an Ukrainian. He did not believe that something like that could ever happen again. He tirelessly explored the Bosnian medieval tomb inscriptions, observed them through the prism of the poetry of Mak Dizdar. He consorted with Ćamil Sijarić, and he used to assert Tanasije Mladenovic as his best friend – every encounter of theirs was like the encounter of father and son. (...)

The spoken Rebronja is similar to the written Rebronja, and even today the written Rebronja lives, through memories, anecdotes, through this conference where we speak about his work. Once, when I asked him to give me the book *White grandsons*, he asked: "What do you need it for?" Now, I am thinking, if we were to tell him that we gathered here for his work, that writers and critics have gathered to speak about him, maybe he would, in his style, answered with a question: *Is someone chasing you to do that or you decided by yourselves?*

Miraš Martinović: AND THE LANGUAGE WILL BE

The Record on Ismet Rebronja

I have lived your poetry. And what is truly lived is hard to transfuse into letters, words, analyses. It is out of reach of critical forms, writings and readings. In general, out of reach. And so is your poetry - intelligent, fairy, magical. You were not writing, you were casting a spell, like a wizard, for whom the language was been everything. And, language, indeed, is everything! Language is existence. It was no coincidence that you have reached for the ulterior, unreachable, that you have searched from the other side, and that you have delivered poems – pearls from there. It was a whole mythology, which you have felt from the archetypal, and right from there you have searched and brought forth the manuscripts written by our ancestors, their speech and the sound of it that you have heard and transfused into books. You have found the invisible manuscript, which trembles in our memory, appearing now and then, but only to chosen ones, to those who have the power to hear this trembling, who see to read the manuscripts of darkness, revealing the light in them. That is the reason why your poems radiate.

Like in that fairytale about the cave and the hidden treasure, with the key password “the one who takes it will regret, the one who leaves it will regret”... You have entered the cave, where the memory was hidden, and brought forth the words of the long forgotten language. That is the Lazma Cave of yours, the Potajnica River, the Lisa Mountain, the Drezga Hill and other toponyms where the memory and lasting live. Your mythical

creatures populating those regions, from where they appeared to you with the names and meanings, and you talked to them, you red destinies and time, listened to the gurgle of a deeper stream, heard the murmur of time and people that had succeeded within it. You heard and saw. You continued the mysterious manuscript. (...)

Grand Master, you have been doing and you have done the great work! Your life in this world was not in vain. You are watching us now from within the words, smiling. You also cast the spell there, by writing the biography of the world you came from.

Faruk Dizdarević: *The string on the cithara has slaked / Abstract from addressing the memorial conference dedicated to Ismet Rebronja, held in Belgrade, May, 31, 2006*

In the early noontide hours, 13th April of this year, Ismet came out to the terrace of his hospital room and he wrote his last poem while seating there, conscious of his hopeless illness. Listening to the murmur of his own bloodstream, he had a dialogue with himself. From the spot he was sitting he saw "*a tree, maybe the ash / is about to foliate/ and the green leaves has already roused/ from the tree I do not recognize*". (He names the tree he does not recognize the ash tree. In the pre-Slav mythology, as well as in Ismet's poetry, the ash tree has a protective role, as well as the yew tree – the fairy tree). That large, motionless tree which covered his sight, similar to the cathedral Alber Camus saw during his traveling by train from Valmy, he turns into the sight of departure: "*Yes, I see the green leaves/ but I don't know if I will see the yellow ones/ when they fall*". As

if both the eyes and the mind turn to another vision, as if one falls asleep, Ismet continues: *"I don't know anything/ neither something hurts me/ maybe the lungs/ nor I know on which side is my house"*. He sees a ship and its procurator waiting at the livid river. They are waiting for him. As if he, on that beautiful day, leaned on the Sun, has already lost yearning and hope for one spring more, he ends his farewell poem resignedly: *"...leaves are sprouting, will they turn yellow/it does not matter anymore"*.

Two weeks later, on May 1, 2006 in Novi Pazar, the poet, prosaist, essayist, anthologist, etymologist Ismet Rebronja died.

I will read this last poem of his, handwritten in the eve of April 13, the poem without a title, whose verses I mentioned earlier...

SADRŽAJ

Predgovor

Mirsad Rastoder:

NAŠ ISMET?

(Iz obraćanja učesnicima skupa u ime organizatora)..... 7

Radoman Čečović:

O POEZIJI ISMETA REBRONJE

(*udaljavanje-približavanje-udaljava je*)..... 21

Dr LJiljana Pešika Ljuštanović

BEZDOMNIK 31

Kemal Musić:

ŠTO BLIŽE GROBU, TO BLIŽE ZAVIČAJU

(*O Ismetu Rebronji i knjizi*

Budi nešto da ne budeš ništa)..... 51

Braho Adrović:

IMPRESIJE O IMPRESIVNOM

(*O knjigama poezije **Magnet i Algebra** i*

Sreda i Sreda kći Ismeta Rebronje)..... 57

Faruk Dizdarević:

CHEDISSA ILI PJESMA O NEUTAŽENOM SNU

O LJUBAVI U OKEANU VREMENA

(*Ismet Rebronja, **Magnet i Algebra***) 69

Rasim Ćelahmetović:

NEMJERLJIVE DUBINE ZLA (*Ismet Rebronja*

Sinje more, zbirka poezije) 79

Jovan Nikolaidis:

MUDROST ETIMOLOGA I PJESNIŠTVO MUDRACA

(*Nad knjigom i sa knjigom Ismeta Rebronje, **Sokratov pas***).. 87

Mirsada Bibić Šabotić: ARHETIPSKA ANATOMIJA REBRONJINIH BELIH UNUKA	93
Dr. Draško Došaljak: LEKSIČKA NIJANSIRANJA U POEZIJI ISMETA REBRONJE	103
Safet Hadrović Vrbički: BIHOR JE NAŠ MAKONDO (<i>Ismet Rebronja,</i> <i>Jesen praznih oraha</i>)	113
Ulvija Mušović: CIKLUS ANTIRATNE POEZIJE ISMETA REBRONJE	119
Enes Halilović: PRIČANI REBRONJA I PISANI REBRONJA	135
Miraš Martinović: BIĆE I JEZIK / <i>Zapis o Ismetu Rebronji</i>	149
Umjesto pogovora Faruk Dizdarević: ZAMRLA JE STRUNA NA FORMINGI (<i>Riječ na memorijalnom skupu povodom smrti</i> <i>Ismeta Rebronje održanom 31. maja 2006. godine</i> <i>u Udruženju književnika Srbije u Beogradu</i>	163
O AUTORIMA PRILOGA	169
FOTOGRAFIJE UČESNIKA	177
SUMMARY	187

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-691-00-4
COBISS.CG-ID 28678160